

AZERİ TÜRKÇESİ

PROF. DR. MUHARREM ERGİN

EŐİM
ÖZDEN ERGİN'E
SEVGİLERİMLE

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Ön Söz	VII — XII
METİN	
1 — 42	
Hêyder Babaya Selâm, <i>Şehriyar</i>	1 — 16
Hêyder Babaya Selâm II, <i>Şehriyar</i>	17 — 27
Şehriyâra Selâm, <i>Cennetimegam</i>	29 — 30
Hêyder Babanın Dilinçe Şehriyâra, <i>Bağçeban</i>	31 — 32
Eziz Şehriyâra Selâm, <i>Coşgun</i>	33 — 37
Şehriyâra Te'zim, <i>Fethi</i>	39 — 40
Sêyyid Mehemmed Hüseyin Şehriyar, <i>Tebriזî</i>	41 — 42
TERCÜME	
43 — 86	
Haydar Babaya Selâm	45 — 60
Haydar Babaya Selâm II	61 — 71
Şehriyâra Selâm	73 — 74
Haydar Babanın Dilince Şehriyâra	75 — 76
Aziz Şehriyâra Selâm	77 — 81
Şehriyâra Tâzim	83 — 84
Seyyid Mehemmed Hüseyin Şehriyar	85 — 86
GRAMER	
87 — 219	
Hêyder Babaya Selâm	89 — 175
Hêyder Babaya Selâm II	176 — 192

	<u>Sayfa</u>
Şehriyâra Selâm	193 — 195
Hêyder Babanın Dilinçe Şehriyâra	196 — 210
Eziz Şehriyâra Selâm	201 — 210
Şehriyâra Te'zim	211 — 216
Sêyyid Mehemmed Hüseyin Şehriyar	217 — 218

AZERİ TÜRKÇESİNİN GELİŞMESİNDEN ÖRNEKLER

221 — 255

13 - 14. asır		
	<i>Hasanoğlu</i>	223
14. asır		
	<i>Kadı Burhâneddin</i>	224 — 225
15. asır		
	<i>Dede Korkut Kitabı 'ndan</i>	226 — 227
16. asır		
	<i>Şâh İsmâil Hâtâî</i>	228
	<i>Fuzûlî</i>	229 — 231
17. asır		
	<i>Sâib</i>	232
	<i>Te'sir</i>	233 — 234
18. asır		
	<i>Vâkıf</i>	235 — 236
	<i>Vidâdî</i>	237 — 238
19. asır		
	<i>Zâkir</i>	239 — 240
	<i>Mirze Fetheli Aşundzâde</i>	241 — 242
19 - 20. asır		
	<i>Sâbir</i>	243 — 244
20. asır		
	<i>Ehmed Cavad</i>	245 — 246
	<i>Hêlil Rıza</i>	247 — 248
	<i>Azeri türkûleri 'nden</i>	249 — 254
	<i>Şireliyef</i>	255

Ö N S Ö Z

Bu kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okutulan Azeri Türkçesi derslerini içine almaktadır.

Azeri Türkçesi Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dili koludur. Batı Türkçesinin esasını Oğuzca teşkil eder. Türkçenin Oğuz şivesi ve bu şiveye dayanan yazı dili olarak 13. asırdan günümüze kadar kullanılan gelen Batı Türkçesi içinde zamanla iki daire ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Osmanlı Türkçesi, diğeri Azeri Türkçesidir. Demek ki Azeri Türkçesi doğu Oğuzcası, Osmanlı Türkçesi batı Oğuzcasıdır.

Türkçe 13. asırdan önce eski gramer yapısına, 13. asırdan sonra yeni gramer yapısına sahip olmuştur. Onun için 13. asırdan önceki devreye Eski Türkçe diyoruz. Batı Türkçesi Türkçenin 13. asırdan sonraki yeni devrelerinden biridir. Diğer ikisi Orta Asya'daki Doğu Türkçesi ile kuzey Türkleri sahasındaki Kuzey Türkçesidir. Doğu Türkçesi ile Kuzey Türkçesi yazı dili olarak asıl 15. asırdan sonra ikiye ayrılmış, 13 - 14. asırlarda Kuzey-Doğu Türkçesi adını verdiğimiz müşterek bir yazı diline sahip olmuşlardır. Böylece Türkçe başlangıçtan 13. asra kadar Eski Türkçe; 13. asırdan 15. asra kadar Batı Türkçesi ve Kuzey-Doğu Türkçesi; 15. asırdan 20. asra kadar da Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi ve Kuzey Türkçesi devrelerini idrak etmiştir. Bu devreler esas itibariyle yazı dili devreleridir. Ancak yazı dili daima bir konuşma diline dayandığı için, aynı şive ve şive guruplarını da ifade eder.

Batı Türkçesi kendi içinde üç devreye ayrılır Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca, Türkiye Türkçesi. Bu ayrımı iki ölçüye, dilin gramer yapısı ile yabancı unsurlar durumuna göre yapıyoruz. Eski Anadolu Türkçesi yeni gramer şekillerinin başladığı ve geliştiği, fakat Eski Türkçenin izlerini taşıyan; yabancı unsurlar bakımından ise terkiplerin ortaya çıktığı devredir ve 13-15. asırları içine alır. Osmanlıca eskinin izlerinin artık silindiği, yeni gramer şekillerinin hâkim olduğu; öte yandan yabancı terkiplerin kesifleştiği ve koyulaştığı devredir ve 15-20. asırları içine alır. Türkiye Türkçesi yeni gramer şekillerinin tam hâkim olduğu, öte yandan yabancı terkiplerin atıldığı devredir ve 1908'den sonrasını içine alır.

İşte umumî Türkçe içindeki yeri ve kendi içindeki gelişme seyri böyle olan Batı Türkçesinin içinde zamanla iki dil sahası belirli hâle gelmiştir. Bunlar Osmanlı ve Azeri sahalarıdır. Azeri sahası dil coğrafyası bakımından doğu Anadolu, güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycanı, İran Azerbaycanı, Kerkük ve

Irak-Suriye Türkleri bölgelerini içine alır. Osmanlı sahası ise orta ve batı Anadolu, güney Kırım, Balkanlar, adalar ve Kıbrıs esas olmak üzere, Azeri sahasının batısında kalan, Osmanlıların yayılmış olduğu ve Osmanlıcanın kullanıldığı bütün bölgeleri içine alır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farkların ilk belirtileri Eski Anadolu Türkçesi devresinde başlamış, Osmanlıca içinde farklılaşma gitgide belirli hâle gelerek kesinlik kazanmış, nihayet bugünkü ayrılıklar meydana gelmiştir. Demek ki iki saha arasındaki en geniş farklar bugünkü ayrılıklardır. Bu ayrılıklar, eskiye gittikçe, tabii, her bakımdan, hem konuşma dili ve yazı dili bakımından, hem de miktar bakımından azalır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklar hem konuşma dilinde, hem yazı dilinde görülür. Ancak bu farklar esas itibariyle konuşma dilinde kalmış, ayrılıklar Azeri sahasında eskiden beri yazı diline fazla intikal etmemiş, Azeri sahası Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki sahadaki eserler arasında görülen mahalli ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri günümüze kadar hiç bir zaman iki ayrı yazılı dili hâline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş ayrı siyasi idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplinin bugünkünden farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabii bir tezahüründen başka bir şey değildir. 20. asrın başında bir aralık Osmanlı edebiyatının Azeri edebiyatı üzerindeki tesirinin artması dolayısıyla, yazı dilinin Azeri ve Osmanlı cephesi büsbütün birleşme yoluna gitmiştir. Esasen bu devirde bütün Türk ülkelerinde Osmanlı rüzgârı esmiş; kuzey, doğu ve batı, bütün Türklük sahalarında tek bir yazı dili olarak Osmanlı Türkçesinde birleşme cereyanı büyük bir kuvvet kazanmış, başta Gaspıralı olmak üzere bir çok Türk kültür birlikçileri tarafından başarıyla tatbik sahasına konulmuştur. Fakat bugün durum biraz daha başkadır. Yazı dili olarak Azeri Türkçesi bugün Osmanlı sahasından, yani Türkiye Türkçesinden en çok ayrıldığı bir devreye girmiştir. Buna rağmen Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi bugün de yazı dili olarak, gramer yapısı bakımından, iki ayrı müstakil yazı dili hâline gelmiş değildir. Ve Azeri yazı dili Osmanlı paralelindeki tarihî ve tabii gelişmesine devam etmektedir.

İki saha arasındaki farklar şüphesiz Azeri ağız hususiyetlerinin yazıya geçirilmesinden doğmaktadır. Bu sızma bugün kuzey Azerbaycanda az, güney Azerbaycanda daha çoktur. Bunun sebebi ise kuzey Azerbaycanda yazı an'anesinin devam etmesi, güney Azerbaycanda ise bu an'anenin arzuya uğramış bulunmasıdır.

14. asırdan itibaren eserlerini takip ettiğimiz Azeri Türkçesinin yazı dili olarak ağırlık merkezini son zamanlara kadar güney Azeri sahası taşımış, bilhassa Safevilerden itibaren İran sahasındaki Azeri kültür merkezlerinde Azeri Türkçesinin karakteristik yapısı, gelişmesine devam etmiştir. Bu yazı dili

İran'da 1930'lara kadar kesintisiz gelmiş, fakat o tarihten sonra Farsçayı tek yazı dili olarak kullanmak mecburiyeti konduğundan, Azeri Türkçesi yazı dili olarak İran Azerbaycanında zamanımızda kesintiye uğramıştır. Bugün Azeri Türkçesinin yazı dili olarak ağırlık merkezi artık kuzey Azerbaycandır. Bu ağırlık 19. asırdan itibaren kuzeye kaymış, büyük edebî şahsiyetler yetiştirerek günümüze gelmiştir. Günümüzde ise Azeri Türkçesi kuzey Azerbaycanın resmî yazı dili olarak en geniş ölçüde kullanılmaya devam etmektedir. Yazı dili, ağırlığı güney Azerbaycanda iken esas olarak Tebriz ağzına dayanıyordu. Ağırlık kuzeye geçtikten sonra, bu güney an'anesine başlıca Bakû ve Karabağ ağızları da katıldı. Bugün Azeri yazı dili ön plânda Bakû, Karabağ ve Tebriz ağızları üçgeni ile umumî Batı Türkçesi inkişafına dayanmaktadır diyebiliriz. Kuzeyde bugün kültür merkezi Bakû, hâkim edebî dil Karabağ-Bakû konuşma dilidir.

Yazı dili olarak Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki gramer yapısı ayrılığına bugün bir de lügat sahasındaki ayrılık katılmıştır. Bilhassa Türkiye Türkçesindeki yeni kelimeler bu iki yazı dili kolunun kelime hazinesinde hissedilir ayrılıklar meydana getirmektedir.

Azeri Türkçesi, yazı dili olarak, eski devrelerde hemen hemen hep nazım sahasında kullanılmış, bu yüzden çok kuvvetli bir şiir dili hâlinde gelişmiştir. Bunun neticesi olarak Azeri sahasında Türk edebiyatının çok kuvvetli şairleri yetişmiş bulunmakta ve bütün Türk edebiyat sahaları içinde Azeri şiiri müstesna bir yer tutmaktadır. Eski mensur eserler ise yok denecek kadar azdır.

Azeri Türkçesi bugün esas kuzey Azerbaycanda, münferit eserlerde kalmak üzere de güney Azerbaycanda ve Kerkükte yazı dili cephesi ile yaşamaktadır. Bu bölgelerle birlikte güney Kafkasya ve doğu Anadolu bölgelerinde ise sadece konuşma dili olarak büyük bir ağızlar topluluğu hâlinde yaşamasına devam etmektedir. Doğu Anadolu'nun konuşma dili Azeri, yazı dili tabii, Türkiye Türkçesidir.

Azeri ağızları folklor değerleri bakımından Türkçenin belki de en zengin kültür malzemesini taşıyan bir daire teşkil ederler. Bu arada Kerkük bölgesinin hoyratları, kuzey-doğu Anadolu ve güney Kafkasyanın halk hikâyeleri, âşıkları ve halk musikisi çok dikkati çeken bir gelişme seviyesine ulaşmışlardır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki temas ve birleşme noktaları Anadolu'dadır. Bu noktalar tabii, bir çizgi değil, iç içe geçmiş bir derinlik teşkil ederler. Azeri Türkçesinin hususiyetleri ve tesiri Karstan başlayarak Samsun-Sivas-İskenderun çizgisine, bazan da orta Anadolu'nun içlerine kadar hissedilir. Fakat bu tesir doğudan batıya doğru gittikçe zayıflar. Anadolu'nun en koyu Azeri Türkçesi bölgesi Kars vilâyetidir.

Hülâsa Azeri Türkçesi, sahasındaki yazı dilini de tesiri altına alan bir ağızlar topluluğudur. Bu birbirine çok yakın ağızlar topluluğu müşterek hususiyetler etrafında birleşerek Batı Türkçesinin doğu dairesini teşkil ederler.

Batı Türkçesinin Azeri ve Osmanlı kolu arasındaki farklar ise esas itiba-

riyle ağız farkları, yani telâffuz ayrılıkları, ses ayrılıkları, fonetik ayrılıklardır. Şekil ayrılıkları, morfolojik ayrılıklar yok denecek kadar azdır ve onlar da diğer Türk şivelerinden sıçramıştır. Morfolojik ayrılıklar tabii ancak Batı Türkçesi ile Doğu Türkçesi ve Kuzey Türkçesi arasında bulunan şive ayrılıklarıdır.

İşte Azeri Türkçesinin umumî Türkçe içindeki yeri ve durumu budur.

Azeri ve Osmanlı dairelerini meydana getiren, Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki ayrılıkları doğuran sebeplere gelince, bunları şöyle toplamak mümkündür :

Birinci sebep Eski Anadolu Türkçesidir, bu devredeki inkişaf lar ve karışıklıklardır. Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin oluş ve geçiş devresidir. Bu devre öyle bir devredir ki bir yandan eskinin izlerini taşımakta, bir yandan yeni şekiller ortaya çıkarmakta, bir yandan da yeni gelişme ve değişikliklere sahne olmaktadır. Bunun neticesi olarak bu devre bir taraftan eski-yeni şekillerin, bir taraftan da değişik şekillerin bir arada kullanıldığı karışık bir devre manzarası arzeder. İşte bu karışıklık daha sonra durulmuş, bu karışıklıkların bir cephesini Azeri sahası, öteki cephesini Osmanlı sahası tek ve kesin şekil olarak kabul etmiştir. Tercihler iki sahanın Eski Anadolu Türkçesindeki belirtileri istikametinde olmuş, karışık şekillerden bu devrede Azeri sahasında çok kullanılanlar Azeri Türkçesinin, Osmanlı sahasında çok kullanılanlar Osmanlı Türkçesinin kesin şekilleri olmuştur. Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasındaki *k — b*, *b — m* gibi değişikliklerden yuvarlaklaşma ve çekim farklarına kadar bir çok ayrılıklar hep bu Eski Anadolu Türkçesindeki karışıklıklara dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ana devresidir. İki kol bu devrede birleşmektedir.

İkinci sebep kabile farklarıdır. Yani Azeri ve Osmanlı sahalarına yerleşen Oğuz boyları arasındaki ayrılıklardır. İki sahaya biraz ayrı Oğuz boyları yerleştiği gibi, Azeri sahası batıya geçişin ilk durağı olarak boyların tabakalaşması bakımından da farklı bir manzara arzeder. Ayrı boylar ise ayrı ağızlar demektir. İşte Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki ayrılıklardan bir kısmını bu boylara dayanan ağız farkları teşkil eder. Bir çok telâffuz ayrılıklarında, bazı fiil çekimlerinde (şimdiki zaman gibi) v.s. bu ağız hususiyetleri görülür.

Üçüncü sebep, Batı Türkçesi dışında kalan diğer Türk şivelerinin tesirleridir. Bu tesir ilk temas bölgesi olarak tabii esas itibariyle Azeri Türkçesi üzerinde görülür. Azeri Türkçesine sızmalar hem Doğu Türkçesinden, hem Kuzey Türkçesinden olmuştur. Bu da iki şekilde vuku bulmuştur. Azeri sahasına bir yandan Oğuz dışı bazı doğu ve kuzey Türk boyları gelip yerleşmiş, öte yandan Azeri Türkçesi temas ve yazı dili yolu ile Kuzey ve bilhassa Doğu Türkçesinden bazı unsurlar almıştır. Doğu Türkçesi ile edebî dil teması Osmanlı edebiyatında da olmuş, fakat bu umumiyetle bir edebiyatın öbür edebiyatı da takip etme-

si ve bazı şairlerin tek tük Çağatayca şiirler yazması seviyesinde kalmıştır. Azeride ise yazarlar ve şairler, Osmanlıca ve Çağatayca arasındaki mevkileri dolayısıyla, uzun zaman iki yazı dilli olmuşlar; hem Batı Türkçesini, Azeri Türkçesini; hem Çağatayca'yı kullanmışlardır. Hatta bazı Azeri şiirlerinde iki yazı dilini tabii ve gelişigüzel bir şekilde birleştiren karma bir dil görülür. İşte bunların neticesi olarak Azeri Türkçesine diğer Türk şivelerinden, Osmanlı sahasında görülmeyen Oğuzca dışı bazı unsurlar sızmıştır. *-m*, *-ni* akkuzatif eki bunun en tipik misalidir. Zamirlerin edatlara akkuzatifle bağlanması, *v-y*, *l-d*, *n-d* ses değişiklikleri, yuvarlak vokallerin darlaşması gibi hususiyetleri de bunlara ilâve edebiliriz.

Dördüncü sebep Azeri Türkçesinde, İlhanlılar dolayısıyla, bazı Moğolca unsurların kalmış olmasıdır. Fakat bunlar fazla olmayıp *lap*, *nöker* gibi bazı kelimelerden ibarettir.

Beşinci sebep her iki sahada görülen çevre tesirleridir. Her iki saha da ayrı komşu dillerden bir takım unsurlar almışlardır. Osmanlı Türkçesine bazı Yunanca ve İtalyanca kelimeler, Tanzimattan sonra da, bilhassa son zamanlarda batı dillerinden bir çok kelime ve tabirler geçmiştir. Azeri Türkçesine ise; başlıca, Farsçadan ve Rusçadan bir takım unsurlar geçmiştir. Rusçadan geçen unsurlar bir kısım Rusça kelimelerle, soyadlarında görülen Rusça eklerdir. Farsçadan geçen unsurlar olarak da, bazı mahallî Farsça kelimelerin yanında, bilhassa ses tonu ile soru şekli ve *ki*'li cümlelerin çokluğu dikkati çekmektedir.

İşte belli başlı olarak bu beş sebepten dolayı Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında bir takım farklar mevcuttur. Bu farkların neler olduğu aşağıda gramer bölümünde teker teker tesbit edilmiş, böylece iki saha arasındaki ayrılıklar ortaya konmuştur. Ayrılıkların azlığı dolayısıyla, bunların tesbiti, sonunda insanı Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığın ve birliğin tesbiti neticesine götürmektedir. Gerçekten bu bahsi bu iki Türkçe sahası yazı dili olarak her zaman aynı çizgide birleşebilirler, birleştirilebilirler hükmü ile bağliyabiliriz.

Üniversitede gramer öğretimi umumiyetle metinler üzerindeki dil incelemeleri şeklinde yapılır. Bu kitapta da bu yapılmış ve metin olarak Şehriyar ve etrafındakilerin şiirleri ele alınmıştır. Bu şiirler, yazı dili ârızaya uğramış bulunan güney Azerbaycan muhitinin mahsulleri olarak, kuzey Azerbaycan metinlerinden daha fazla ağız hususiyetleri taşımaktadırlar. Azeri ve Osmanlı sahasları arasındaki fark bilhassa ağızlarda kaldığı için, ayrılıkları tesbit bakımından bu metinlerin seçilmesi faydalı olmuş, yazı dili ve ağız farkları birlikte gösterilmiş, böylece sahanın karakteristik ayrılıkları bütünü ile ortaya konmuştur. Sonra Şehriyar büyük bir şair olduğu için, dili Azeri Türkçesinin en işlek örneğini verdiği gibi, zengin bir gramer çeşitliliği de göstermekte, bu sebeple iki

büyük manzumedan Azeri gramerinin bütün meselelerine açılmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca bu harikulâde şiirlerdeki edebî değer ve muhteva zenginliği de önemli bir tercih sebebidir. Şehriyârın şiiri, adeta bir destan gibi, büyük bir Türk muhitinin seçkin kültür değerlerini çok canlı, renkli ve coşkun bir üslup içinde aksettirmektedir.

Şehriyar bugün Tebrizde yaşayan ve 64 yaşında bulunan büyük bir şairdir. Asıl şöhretini genç yaşından itibaren yazdığı ve hemen dikkati çekmiş bulunan Farsça şiirleri ile yapmış ve İranın gelmiş geçmiş en büyük şairleri arasında yer almıştır. Şehriyar son zamanlarda, adeta kırkıncıdan sonra Türkçe şiirler de yazmağa başlamıştır. Bunların ilki *Haydar Babaya Selâm* adlı 76 kıtalık uzun şiiridir. Haydar Baba, Şehriyârın memleketi olan ve Tebriz civarında bulunan Husgenab adlı kasabanın yakınındaki dağın adıdır. Bu lirik şiirde Şehriyar Husgenabda geçen çocukluk yıllarını dile getirerek Haydar Baba dağına seslenmektedir. Bu şiir adeta bir bomba gibi patlamış ve Şehriyârın şöhretini bir kat daha arttırmıştır. Eser bir çok dillere çevrilmiş, bu arada rahmetli Prof. Ahmet Ateş tarafından Türkiye'de de ilk ilmi neşri yapılmış ve tanıtılmıştır. İran Azerbaycanında ise başka şairler bu şiire nazireler, cevaplar yazmışlar, bunun üzerine Şehriyâr yıllar sonra memleketini ziyaret etmiş ve 49 kıt'alık ikinci *Haydar Babaya Selâm* şiirini yazmıştır. İlk *Haydar Babaya Selâm*'ın 1954 yılında yapılan ikinci baskısı ile ikinci *Haydar Babaya Selâm*'ın 1966'da yapılan ilk baskısı iki cilt hâlinde elimizde bulunmaktadır. İşte bu kitapta metin olarak *Haydar Babaya Selâm* adlı bu iki eserle, diğer Azeri şairlerinin şiirlerinden yapılmış seçmeler ele alınmıştır.

Kitabın tercüme bölümünde bu metinlerin Türkiye Türkçesine kelime kelime çevrilmiş şekilleri verilmiştir.

Gramer bölümünde her şiirin hususiyet arzeden gramer şekilleri ele alınarak Azeri Türkçesi işlenmiştir. Gramer bölümünde ortadaki siyah numaralar şiirlerin kıta numaraları, madde başındaki numaralar ise devam edip giden gramer paragraf numaralarıdır.

Son bölümde ise Azeri Türkçesinin tarihi gelişmesinden asır asır kısa örnekler verilmiştir.

Metni biz önce İranda yapılmış arap harfli neşirlerinden tesbit ettik. Sonra bunları bir defa Londra Üniversitesi profesörlerinden sayın Turhan Genceî ile, bir defa da ilk *Haydar Babaya Selâm* kitabının baskısını hazırlayanlardan, Şehriyârın arkadaşı sayın Abdülali Kareng ile okuyup hem dil, hem mâna bakımından münakaşa ve kontrol ettik. Böylece Azeri telâffuzu bakımından sağlam bir metin ortaya çıkmış oldu. Ayrıca hocamız Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun da müşkülleri halletmekte değerli yardımları olmuştur. Her üç ilim adamına da burada şükranlarımı arzederim. Kitabın elinizdeki şekilde çıkmasında Edebiyat Fakültesi Basımevi mensuplarının titiz gayretlerinin büyük payı olmuştur. Hepsî varolsunlar.

Muharrem Ergin

TRANSKRİPSİYON

Azeri metinlerinde Türkiye Türkçesinin bugünkü imlâsından uzaklaşmağa lüzum görülmemiş, ancak gerekli hallerde transkripsiyon işareti kullanılmıştır. Şöyle ki :

1. *ka* ve *ke* için esas *k* harfi kullanılmış, ancak ince kelimelerde *k* 'ya baş vurulmuştur.

2. *gı* ve *ge* için de *g* kullanılmış, ancak ince kelimelerde *ğ* 'ya baş vurulmuştur.

3. Uzunluk işareti için transkripsiyon kullanılmamış, uzunluk ve inceltme işareti Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılmıştır.

4. Yabancı asıllı kelimelerdeki sesler Türkçeleşmiş olduğundan bu kelimelerin asıl sesleri transkripsiyonla belirtilmemiştir.

5. Yalnız şu seslerde transkripsiyona baş vurulmuştur :

ê = *i* ile *e* arasında söylenen *kapalı e*

ħ = hırıltılı *h* sesi

k' = *yh* sesini veren Azeri konsonantı

ñ = *sağır n*

6. Ayrıca *ğ* (*ğı*) sesinin Azeri telâffuzunun kuvvetli olduğunu da belirtmeliyiz.

D Ü Z E L T M E L E R

<i>Sayfa</i>	<i>Kıt'a</i>	<i>Satır</i>	<i>Yanlış</i>	<i>Doğru</i>
1	4	2	balahların	bulahların
8	35	4	İtler	İtler
20	14	2	tek	tek'
25	43	3	berk	berk'
31	2	2	hatire	hatire
36	41	5	Geripden	Ėeripden
40	29	3	harabdı	herabdı
223		6	sagar	sâger
227		1	hırsuzları	hırsuzları
229		12	Manâ	Maña
233	1	3	beli	bêli
235	2	2	Halka halka	Ėalka Ėalka
237	2	1	yar	yâr
244		2	hidmet	hidmet
251	1	2	yêsemen	yâsemen

METİN

HËYDER BABAYA SELÂM

1

HËyder Baba, ildirımlar şaşanda,
SËller, sular şakğıldıyup aşanda.
Gızlar ona sef bağlıyup başanda,
Selâm olsun řovketËze êlËze,
Menim de bir adım gelsËn dilËze.

2

HËyder Baba, kehlık'lerËn uçanda,
Kôl dibinnen dovşan galşup gaçanda,
Başçalarun çiçek'lenËp aşanda,
Bizden de bir mËmkËn olsa yad êle,
Açılmıyan Ërek'leri şad êle.

3

Bayram yêli çardaşları yışanda,
Novruz gËli, gar çiçeği çışanda,
Ağ bulutlar kËynek'lerin sışanda,
Bizden de bir yad êliyen sağ olsun,
Derdlerimiz goy dikkelsËn dağ olsun.

4

HËyder Baba, gËn daluvı dağlasın,
ËzËn gËlsËn, balaşların ağlasın,
Uşaşların bir deste gËl bağlasın,
Yêl gelende vêr getirsin bu yana,
Belke benim yatmış beştim oyana.

5

Hêyder Baba, senün üzün ağ olsun,
 Dört bir yanun bulağ olsun bağ olsun,
 Bizden sora senün başun sağ olsun,
 Dünya gazov - geder ölüm itimdi,
 Dünya boyı oğulsuzdı, yêtimdi.

6

Hêyder Baba, yolun sennen kec oldı,
 Ömrüm gêçdi, gelemmedim gêc oldı,
 Hêç bilmedim gözellerün nêc' oldı,
 Bilmezidim döngeler var, dönüm var,
 İtginlik' var, ayrılığ var, ölüm var.

7

Hêyder Baba iğit emek' itirmez,
 Ömür gêçer, efsus bere bitirmez,
 Nâmerd olan ömri başa yêtirmez,
 Biz de vallah unutmariğ sizleri,
 Göremmesek' helal êdün bizleri.

8

Hêyder Baba Mir Ejder seslenende,
 Kend içine sesden küyden düşende,
 Âşığ Rüstem sazın dillendirende,
 Yadundadı ne hövlesek' geçardım,
 Guşlar tekin ganad çalup uçardım.

9

Şengülava yurdı, âşığ alması,
 Gâh da gêdüp orda gonağ galması,
 Daş atması, alma hêyva salması,
 Galup şirin yuğu kimin yadımda,
 Eser goyup ruhumda, her zağımda.

10

Hêyder Baba Gurı Gölün gazları,
 Gedik'lerün sazağ çalan sazları,
 Ket kövşenin payızları, yazları,
 Bir sinema perdesidir gözümde,
 Tek' oturup seyr êderem özümde.

11

Hêyder Baba Gere Çimen cadası,
 Çovuşların geler sesi, sedası,
 Kerbeliya gêdenlerin gadası
 Düşsün bu ac yolsuzların gözine,
 Temeddünün uyduğ yalan sözine.

12

Hêyder Baba, şeytan bizi azdırıp,
 Mehebbeti ürek'lerden gazdırıp,
 Gere günün serneviştin yazdırıp,
 Salup helgi birbirinün canına,
 Barışığı beleşdirüp ganına.

13

Göz yaşına bağan olsa gan aılmaz,
 İnsan olan hencer bêline taılmaz,
 Amma hêyif kör tutduğun buraılmaz,
 Bêhiştimiz cehennem olmağdadur,
 Zihecemiz meherrem olmağdadur.

14

Hezan yêli yarpaqları tøkende,
 Bulut dağdan yêniüp kende çökende,
 Şeyhelislâm gözel sesin çekende,
 Nisgilli söz ürek'lere deyerdi,
 Ağaşlar da Allaha baş eyerdi.

15

Daşlı Bulağ daş gumınan dolmasın,
 Bağçaları saralmasın solmasın,
 Ordan gêçen atlı susuz olmasın,
 Dêyne bulağ hêyrün olsun aḫarsan,
 Üfüglere ḫumar ḫumar baḫarsan.

16

Hêyder Baba dağın daşın seresi,
 Kehlik' oḫur dalısında feresi,
 Guzuların ağı, bozı, ğeresi..
 Bir gêdêydim dağ dereler uzunı,
 Oḫuyêydim çoban ğêyter guzunı.

17

Hêyder Baba Sulu Yêrin düzünde,
 Bulağ ğêyner çay çimenin gözünde,
 Bulağ otı üzer suyun üzünde,
 Gözel guşlar ordan gelüp ğêçeller,
 Helvetliyüp bulağdan su içeller.

18

Biçin üsti sünbül biçen oraḫlar,
 Êyle bil ki zülfi darar daraḫlar,
 Şikârçılar bildirçini soraḫlar,
 Biçinçiler ayranların içeller,
 Bir huşlanıp sondan durup biçeller.

19

Hêyder Baba kendin ğüni batanda,
 Uşahların şamın yiyüp yatanda,
 Ay bulutdan çıḫup gaş göz atanda,
 Bizden de bir sen olara ğisse dê,
 Ğissemizde çoḫlu ğem u ğusse dê!

20

Garı nene gêce nağıl diyende,
 Külek' galhup gap bacanı döyende,
 Gurd gêçinin şengülisin yiyende,
 Men gayıdup bir de uşağ olêydim,
 Bir gül açup ondan sora solêydim.

21

Emme Can'ın bal bellesin yiyerdim,
 Sondan durup üs donumu giyerdim,
 Bahçalarda tiringini diyerdim,
 Ay özümi o ezdiren günlerim,
 Ağaç minüp at gezdiren günlerim.

22

Heçi hâla çayda paltar yuvardı,
 Memmed Sadıq damlarını suvardı,
 Hêç bilmezdik' dağdı, daşdı, duvardı,
 Her yan geldi şıllağ atup aşardıq,
 Allah ne hoş gëmsiz gëmsiz yaşardıq.

23

Şeyhelislâm münacatı diyerdi,
 Meşed Rehim lebbâdeni giyerdi,
 Meşdâceli bozbaşları yiyerdi,
 Biz hoşuduğ hêyrat olsun, toy olsun,
 Ferğ êlemez her nolacaq goy olsun.

24

Melik' Niyaz verendilin salardı,
 Atın çapup gëygacıdan çalardı,
 Ğırgı tekin gedik' başın alardı,
 Dolayıya ğızlar açup pencere,
 Pencereelerde ne gözel menzere.

25

Hêyder Baba kendin toyun tutanda,
Gız gelinler hena, pilte satanda,
Bey geline damnan alma atanda,
Menim de o gızlarında gözüm var,
Âşıqların sazlarında sözüm var.

26

Hêyder Baba bulaqların yarpuzı,
Bostanların gülbeseeri, garpuzı,
Çerçilerin ağ nebatı, sakgızı,
İndi de var damağımda dad vêrer,
İtgin gêden günlerimden yad vêrer.

27

Bayramıdı, gêce guşı oğurdı,
Adaqlı gız bey corabın toğurdı,
Herkes şalın bir bacadan soğurdı,
Ay ne güzel gaydadı şal sallamağ,
Bey şalına bayramlığın bağlamağ.

28

Şal istedim men de övde ağladım,
Bir şal alup têtz bêlime bağladım,
Gulam gile gaşdım şalı salladım,
Fatma hala mene corab bağladı,
Hân Nenenî yada salup ağladı..

29

Hêyder Baba Mirzemmedin bahçası,
Bahçaların turşa, şirin alçası,
Gelinlerin düzmeleri, tağçası,
Hêy düzüler gözlerimin refinde,
Hêyme vurar hatireler sefinde.

30

Bayram olup gızıl palçılı ezeller,
 Nakış vurup otaqları bezeller,
 Tağçalarda düzmeleri düzeller,
 Gız gelinin fındıhçası, henası,
 Heveslener anası, gaynanası.

31

Bakiçimun sözi, sovi, kâğızı,
 İnek'lerün bulaması, ağızı,
 Çerşenbenin girdekânı, mövizi,
 Gızlar diyer atıl matıl çerşenbe,
 Ayna tekin behtim açıl çerşenbe.

32

Yumurtanı göyçek' gülli boyardıh,
 Çakışdırup sınanların soyardıh,
 Oynamağdan birce meğer doyardıh,
 Eli mene yaşıl aşıh vèrerdı,
 İrza mene novruz güli dererdı.

33

Novruz Eli hermende vel sürerdı,
 Gâhdan yènüp küleşlerin kürcrdı,
 Dağdan da bir çoban iti hüerdı,
 Onda gördün ulağ ayağ sağladı
 Dağa bahup gulağların şağladı.

34

Ağşam başı nağırılan gelende,
 Goduqları çeküp vurardıh bende,
 Nağır gèçüp gèdüp yètende kende,
 Hèyvanları çıpağ minüp govardıh,
 Söz çışşèydi sine gerip sovardıh.

35

Yaz gêcesi çayda sular şarıldar,
 Daş gayalar sêlde aşup Һarıldar,
 GaranlıҺda gurdun gözi parıldar,
 İtler gördün gurdı sêçüp ulaşdı,
 Gurd da gördün galҺup gedik'den aşdı.

36

Gış gêcesi tövlelerün otağı,
 Ketlilerün oturağı, yatağı,
 BuҺarıda yanar otun yanağı,
 Şebçeresi, girdekânı, iydesi,
 Kende basar gülüp danışınaş sesi.

37

Şüca Һaloğlınun Baki sovğeti,
 Damda guran samavarı söhbeti,
 Yadımdadı, şesli geddi, gâmeti,
 Cünemmeğün toyı döndi yas oldı,
 Nene Gızın beht aynası kâs oldı.

38

Hêyder Baba, Nene Gızın gözleri,
 ReҺşendenin şirin şirin sözleri,
 Türki dedim oҺusunlar özleri,
 Bilsinner ki adam gêder, ad galar,
 Yaşşı pisdan ağızda bir dad galar.

39

Yaz gabağı gün günêyi dövende,
 Kend uşağı gar gülesin sövende,
 Kürek'çiler dağda kürek' züvende,
 Menim rúhum êyle bilün ordadur,
 Kehlik' kimin batup galup gardadur.

40

Garı Nene uzadanda işini,
 Gün bulutda eyirerdi têtşini,
 Gurd gocalup çekdirende dişini,
 Süri galhup dolayıdan aşardı,
 Baydaların süni aşup daşardı.

41

Hecce Sultan emme dişin gıwardı,
 Molla Bağır emoğlı têtz mıwardı,
 Tendir yanup tüssi övi basardı,
 Çaydanımız ersin üste gaynardı,
 Govurgamız sac içinde oynardı.

42

Bostan pozup getirirdik' aşığı,
 Doldırırıldı övde tahta tabağı,
 Tendirlerde pişirirdiğ gabağı,
 Özün yiyüp tohumların çıtdardı,
 Çoğ yêmek'den lap az gala çatdardı.

43

Verziğannan armut satan gelende,
 Uşahların sesi düşerdi kende,
 Biz de bu yannan êşidüp bilende,
 Şillağ atup bir gışgırılı salardı,
 Buğda vêtüp armutlardan alardı.

44

Mirza Tağıynan gêce gêtдик' çaya,
 Men bahıram sêlde boğulmuş aya,
 Birden işiğ düşdi otay bahçaya,
 Êy vay dêtдик' gurddı, gêtıtdik' gaşdı,
 Hêç bilmedik' ne vaht küllük'den aşdı.

45

Hêyder Baba, ağaçların ucaldı,
 Amma hêyif cevanların gocaldı,
 Tohluların arılıyup acaldı,
 Kölge döndi, gün batdı, gaş gereldi,
 Ğurdun gözi garanlıhda bereldi.

46

Êşitmişem yanur Allah çırağı,
 Dâyir olup mescidizün bulağı,
 Rahat olup kendün êvi uşağı,
 Mensur Ğanın eli goli var olsun,
 Harda galsa Allah ona yar olsun.

47

Hêyder Baba Moll' İbrahim var, ya yoğ?
 Mek'teb açar, oğur uşahlar, ya yoğ?
 Ğermen üsti mek'tebi bağlar, ya yoğ?
 Menden aħunda yêtirersen selâm,
 Edebli bir selâm-ı mâ lâ-kelem.

48

Ğecce Sultan emme gêdüp Tebrize,
 Amma ne Tebriz ki gelemmir bize,
 Balam durun ğoyah gêdah êmmize,
 Ağa öldi tufağımız dağıldı,
 Goyun olan yad gêdüben sağıldı.

49

Hêyder Baba dünya yalan dünyadı,
 Süleymanan, Nuhdan galan dünyadı,
 Oğul doğan, derde salan dünyadı,
 Her kimsiye her ne vêtüp alupdı,
 Eflatunnan bir gurı ad galupdı.

50

Hêyder Baba yâr u yoldaş döndiler,
 Bir bir meni çölde goyup çöndiler,
 Çêşmelerim, çırağlarım söndiler,
 Yaman yêrde gün döndi, aħşam oldu,
 Dünya mene herâbe-i Şam oldu.

51

Emoğlıynan gêden gêce Gıpçağa,
 Ay ki çıldı atlar geldi oynağa,
 Dırmaşırdıh dağdan aşırđıh dağa,
 Meşmemi Hân göy atını oynatdı,
 Tüfengini aşırđı, şakğıdatdı.

52

Hêyder Baba Gere Gölün deresi,
 Huşgenabın yolu, bendi, beresi,
 Orda düşer çil kehliğün feresi,
 Ordan gêçer yurdumuzun özine,
 Biz de gêçek' yurdumuzun sözine.

53

Huşgenabı yaman güne kim salup?
 Sêyidlerden kim gırılup, kim galup?
 Âmir Gafar dam daşını kim alup?
 Bulağ gine gelüp göli doldırur?
 Ya gurıyup bağçaları soldırur?

54

Âmir Gafar sêyidlerün tacıydı,
 Şahlar şikâr êtmesi gêygacıydı,
 Merde şirin, nâmerde çoğ acıydı,
 Mezlumların heğgi üste eserdi,
 Zalimleri gılış tekin keserdi.

55

Mir Mustafa dayı uca boy baba,
 Hêykelli sakgallı Tolistoy baba,
 Êylerdi yas meclisini toy baba,
 Huşgenabun abırusı erdemi,
 Mescidlerün meclislerün görkemi.

56

Mecdüssâdat gülerdi bağlar kimi,
 Gûruldardı bulutlı dağlar kimi,
 Söz ağzında erirdi yağlar kimi,
 Alnı açılı, yahşı derin ganardı,
 Yaşıl gözler çırağ tekin yanardı.

57

Menim atam süfrelı bir kişiydi,
 Êl elinden dutmağ onun işiydi,
 Güzellerin âhire galmışıydı,
 Onnan sora dönergeler dönüpler,
 Mehebbetün çırağları sönüpler.

58

Mir Sâlihın delisavlığ êtmesi,
 Mir Ezizin şirin şahsêy gêtmesi,
 Mir Memmedin gurulması bitmesi,
 İndi dêsek' ehvalatdı, nağıldı,
 Gêçdi, gêtđi, itđi, batdı, dağıldı.

59

Mir Abdülün aynada gaş yahması,
 Cöcilerinden gaşınun aħması,
 Boylanması, dam duvardan baħması,
 Şah Abbasın dürbünü, yâdeş beħeyr,
 Huşgenebın boş günü, yâdeş beħeyr.

60

Sitar' emme nezik'leri yapardı,
 Mir Ğâdir de her dem birin gapardı,
 Gapup yiyüp dayça tekin çapardı,
 Gülmeliydi onun nezik' gappası,
 Emmemin de ersininün şappası.

61

Hêyder Baba, Âmir Hêyder nêyniyür?
 Yeğin gine samavarı gêyniyür,
 Day gocalup alt engiyner çêyniyür,
 Gulaş batup, gözi girüp gaşına,
 Yazığ emme hava gelüp başına.

62

Ğanım Emme Mir Ebdülün sözini,
 Êşidende eyer ağzı gözini,
 Melkâmıda vêrer onun özini,
 Dâvaların şuhluğılan gatallar,
 Eti yiyüp başı atup yatallar.

63

Fizze Ğanım Huşgenabın güliydi,
 Âmir Yehya emgızınun gulıydi,
 Ruşsâre artist idi sövgüliydi,
 Sêyid Hüseyin Mir Sâlihi yansılar,
 Âmir Cefer gêyretlidür gan salar.

64

Seher têzden nañırçılar gelerdi,
 Goyun guzı dam bacada melerdi,
 Emme Canım körpelerin belerdi,
 Tendirlerin gavzanardı tüssisi,
 Çörek'lerin güzel iyi, issisi.

65

Göverçinler deste galhup uçallar,
 Gün saçanda gızıl perde açallar,
 Gızıl perde açup yığup gaçallar,
 Gün ucalup artar dağın celâli,
 Tebietin cevanlanar cemâlî.

66

Hêyder Baba garlı dağlar aşanda,
 Gêce kervan yolun azup çaşanda,
 Men hardasam, Tehranda ya Kâşanda,
 Uzağlardan gözüm sêçer onları,
 Hiyal gelüp aşup gêçer onları.

67

Bir çihêydim Dam Ğeyenin daşına,
 Bir bahêydim gêçmişine, yaşına,
 Bir görêydim neler gelmiş başına,
 Men de onun garlarıylan ağlardım,
 Gış donduran ürek'leri dağlardım.

68

Hêyder Baba, gül gonçesi hendandı,
 Amma hêyif, ürek' gezası gandı,
 Zindegânlih bir garanlih zindandı,
 Bu zindanun deriçesin açan yoğ,
 Bu darlihdan bir gurtulup gaçan yoğ.

69

Hêyder Baba göyler bütün dumandı,
 Günlerimiz birbirinden yamandı,
 Birbirüzden ayrılmayun amandı,
 Yaşılığî elimizden aluplar,
 Yaşî bizi yaman güne saluplar.

70

Bir soruşun bu gargınmış felek'den,
 Ne istiyür bu gurduğı kelek'den,
 Dêyne geçirt ulduzları elek'den,
 Goy tökülsün bu yêr yüzi dağılsın,
 Bu şeytanlıq gurgusu bir yığılsın.

71

Bir uçêydim bu çırpınan yêlinen,
 Bağlaşêydim dağdan aşan sêlinen,
 Ağlaşêydim uzağ düşen êlinen,
 Bir görêydim ayrılığı kim saldı,
 Ölkemizde kim gırıldı, kim galdı.

72

Men senün tek' dağa saldım nefesi,
 Sen de gêyter göylere sal bu sesi,
 Bayguşun da dar olmasın gefesi,
 Burda bir şêr darda galup bağırır,
 Mürüvetsiz insanları çağırır.

73

Hêyder Baba, gêyret ganun gaynarken,
 Gere guşlar sennen gopup galharken,
 O sıldırım daşlarınnan oynarken,
 Gavzan benim himmetimi orda gör,
 Ordan eyil, gâmetimi darda gör.

74

Hêyder Baba, gêce durna gêçende,
 Köroğlunun gözi gara sêçende,
 Gır atını minüp kesüp biçende,
 Men de burdan têt metlebe çatmaram,
 Êyvez gelüp çatmayuncan yatmaram.

75

Hêyder Baba, merd oğullar doğginan,
 Nâmerdlerin burunların ovginan,
 Gedik'lerde gurdları dut boğginan,
 Goy guzılar ayın şayın otlasın,
 Goyunların guyruğların gatlasın.

76

Hêyder Baba, senün göğlün şad olsun,
 Dünya varken ağzun dolı dad olsun,
 Sennen gêçen tanış olsun yad olsun,
 Dêyne benim şair oğlum Şehriyar,
 Bir ömürdür gem üstine gem galar.

Şehriyar

HÊYDER BABAYA SELÂM

II

1

Hêyder Baba, geldim seni yoħlyyam,
Bir de yatam gucağunda yuħlyyam,
Ömri govam, belke burda haħlyyam,
Uşahlığa diyem bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.

2

Hêyder Baba, çek'dün meni getirdün,
Yurdumuza yuvamıza yêtirdün,
Yusufuvı uşaç iken itirdün,
Goca Ye'gub, itmişsem de tapupsan,
Gavalıyup gurd ağzınnan gapupsan.

3

Gêdenlerin yêri burda, görünür,
Ėanım Nenem ağ kefenin bürünür,
Dalmcadur, hara gêdem sürünür:
Bala geldün? Niye bêle gêj geldün?
Sebrim sennen güleşdi sen güj geldün.

4

Men gördüğüm kervan çatup köçüpdî,
 Ayrılığın şerbetini içipdi,
 Ömrümüzün köçi burdan geçipdi,
 Gêçip gêdip gêder gelmez yollara,
 Tozı gonup bu daşlara köllara.

5

Burda şirin hâtireler yatuplar,
 Daşlarılan başı başa çatuplar,
 Aşnalığın daşın bizden atuplar,
 Men baħanda gavzanıllar baħıllar,
 Bir de yatup yandırılıllar yaħıllar.

6

Ėebilemiz burda gurup ocağı,
 İndi olmuş gurd guşların yatağı,
 Gün batanda söner bütün çırağı,
 Ve beldetin leyse lehâ enîsü,
 İlla'l-ye'âfirü ve illa'l-'îsü¹

7

Zaman gêçir üfüğlerde toz galır,
 Kervan kimi uzaħlarda toz salır,
 Duman gelir yürek'leri çulgalır,
 Yürek' diyir zaman gêçme, aman dur,
 Gêçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.

8

Rüzigârın değirmanı fırlanır,
 Meħlug onun dişlerine tullanır,
 Baħ ki gine beşer nêçe allanır,
 Hemîşe lîk şadlıħ umur özine,
 Ėebri görür, toz gondurmur yüzine.

1. Develerden ve ceylanlardan başka arkadaş bulunmayan bir ülke.

9

Köhnelerin sür sümüği dartulup,
 Gurtulanun çul çuhası yırtulup,
 Moll' İbrahim lap eriyüp gurtulup,
 Şeyhelislâm sehman galup gıbrahıdı,
 Novruz Eli gaçağ gêçip goçağdı.

10

Ahıllarun yêtmiş kefen çürüdüp,
 Cahılları dünya gemi kiridüp,
 Gız gelinler et canları eridüp,
 Rehşendenin neve dutur elini,
 Nene Gızın kürekeni, gelini.

11

Çoğ şükri var, gine gelduğ görüşduğ,
 İtenlerden bitenlerden soruşduğ,
 Küsmüşduğ da Allah goysa barışduğ,
 Bir de görüş gısmet ola, olmiya,
 Ömürlerde fûrset ola, olmiya.

12

Burda hıyal meydanları gênişdi,
 Dağlar daşlar bütün menle tanışdı,
 Görcek meni Hêyder Baba danışdı :
 Bu ne sesdür sen âleme salupsan,
 Gel bir görek', özün harda galupsan.

13

Kecâveyle bu çaydan çoğ geçmişik',
 Bu çêşmelerden ne sular içmişik',
 Bu yoncalıhlarda kesüp biçmişik',
 Çepişleri gıdıhlıyan günlerim,
 Çepiş kimi oynahlıyan günlerim.

14

Bu h ermende «aradan hey r» oynardı, 
 Cumalaşup garışga tek gaynardı, 
 Yavaş yavaş bahçalara ağnardı, 
 Ağaçlardan «çeling ağaç» keserdik', 
 Goruğcunun gorđusundan eserdik'.

15

Bu t vlede sarı inek' doğardı, 
 H anum Nenem inek'leri sağardı, 
 Ana iysi dam duvardan yağardı, 
 Men bizovı gucağlardım gaşmasın, 
 Diyerdi bah bayda dolsın daşmasın.

16

Bu damlarda çoblı «cızılı» atmışam, 
 Uşahların aşılıların utmışam, 
 Gurguşumlu seğe alup satmışam, 
 Uşah n ce h ç zadınan şad olar, 
 İndi bizim ğemi dutmur dünyalar.

17

Mek'teb galır, uşahlar ders alıllar, 
 Hey yazıllar, hey pozıllar, yalıllar, 
 Moll' İbrahim  zi  vi galıllar, 
 Amma bizim yoldaşlardan galan yoğ, 
 Bunlardan bir bizi yada salan yoğ.

18

Bir veğtinde bu mek'teb perg r idi, 
 Bir Müseyyib, bir Memdesen var idi, 
 Biri h lfe, biri verzişk r idi, 
 Ağud bizle oynamağa ğederdi, 
  zi bize oynamağ  rgederdi.

19

Dêdim balam o Memdesen nolupdı,
 Me'lum oldı tıfil cevan ölüpdi,
 Ne var ne var, burnunna gan gelüpdi,
 Bir yêl esir bahırsan Memdesen yoğ,
 Bu ketde bir burun ganın kesen yoğ.

20

Dêdim dêyün Müseyyibe ne geldi,
 Ğulam gördüm ağlar gözile güldi,
 Dêdi o da bahalılığ düşdi öldi,
 Dêdim yazılığ bizle hasıl bölener,
 Bitiminde aclarınna ölenler.

21

Bu mek'tebde şe'rin şehdin dadmışam,
 Añundun ağzından gapup udmışam,
 Gâhdan da bir añundı alladmışam,
 Başım ağrır diyüp gaçup gêtmišem,
 Bahçalarda gêdüp gözden itmıšem.

22

Azad olanda mek'tebden çıhardılığ,
 Hücüm vêrüp biribirin sıhardılığ
 Yolda her ne geldi vurup yıhardılığ
 Uşah dême ipin gırmış dana dê,
 Bir dana da dême, elli dana dê.

23

Melik' Niyaz itgin gêdüp yoğ olup,
 Emir Aslan sek'te ile yıhılıp,
 Here gaçup bir derede sıhılıp,
 Çörek' gemi çıhup helgin ayına,
 Herkes galup öz canının hayına.

24

Ketdi yazılı çırak tappır yandıra,
Görüm sizün bergüz galsın andıra,
Kim bu sözi erbablara gandıra,
Nedür ahır bu milletin günahı,
Dutsun sizi görüm mezlumlar ahı.

25

Her ne alır baha vêir giymeti,
Ucuz feğet ekinçinün zehmeti,
Bitenden artılı biçenün ücreti,
Kend uşağı gêdir yolda işliye,
Orda belke gendi tapa dişliye.

26

Ketdi gelin kimi dünyanı bezer,
Öz ovreti yamaş yamağa düzer,
İğne bezer helği özi lüt gezer,
İndi de var çerşablardı albaşdı,
Uşakların gış paçası çıpaşdı.

27

Bu bahçada aş teresi ekerdik',
Hêy su açup kerdiye göz tikerdik',
Çıhmaş hemin derip aş tökerdik',
Fıngılışlar gaşılılardan aslanı,
Yağlı dêsem gurı ağzun ıslanı.

28

Bu döşlerde guzıları yayardı,ş,
Aşmasunlar ulduz tekin sayardı,ş,
Guş govanı çeküp daşa dayardı,ş,
Guş govan da êle bil ki gabandı,
Gurd uzaşdan diyer bes ki çobandı.

29

Hınım Nenem nahoş olan ilidi,
 Gış var iken küleğidi, yêlidi,
 Gış da çıhdı yağışidi sêlidi,
 Yük' yapımı hêy çatırduş ki gêdaş,
 Sêl çımhırup mecburıduş gêyidaş.

30

Nêysan düşdi biz de düşduş yağışa,
 Kim bacara sêllerile boğuşa,
 Hêy diyirduş belke yağış yığışa,
 Bala Kişi faytuncımız gelmişdi,
 İmamiyye ğehvesinde galmışdı.

31

Bu zemide gêdüp gözden iterdik',
 Tongal gurup sütülleri üterdik',
 Dêyüp gülmek' muradına yêterdik',
 Êl de gülsün muradına yêtişsün,
 Yürek'lerin yaraları bitişsün.

32

Hılvarçılar burda hılvar daşırdı,
 Bu küllük'den ulaşlar dırmaşardı,
 Sêller kimi nê'met aşup daşırdı,
 Her iş diyêydün her kime görerdi,
 Can dermanı istiyêydün vêrerdi.

33

İndi beşer ac gurd tekin uduşup,
 Çömbelenti göz gıcırduş duruşup,
 Bağıllar ki görsünner kim sınışup,
 Tökülsünler onun leşin yırtsunlar,
 Here bir diş ensesinden gırtsunlar.

34

Hêyder Baba, sende defîneler var,
Dağlar vedîesi, hezîneler var,
Amma sene benzer de sîneler var,
Bu sîneler dağlarla danışur,
Dağlar kimi gözlerle gonusur.

35

Gör hardan men sene saldım nefesi,
Dêdim gêyter sal âleme bu sesi,
Sen de yaḥşî sîmurg êtdün megesi,
San ki ganad vêrdün yêle, nesime,
Her terefdan ses vêrdiler sesime.

36

Hêyder Baba seni veten bilmişdim,
Veten dêyüp baş götürüp gelmişdim,
Seni görüp göz yaşımı silmişdim,
Halbuki lap gemli gurbet sendêymiş,
Gara zindan, acı şerbet sendêymiş.

37

Kim galdı ki bize bugün burmadı,
Atdan atdan bize kelek' gurmadi,
Bir merd oğul bize havar durmadı,
Şeytanları gucaḥlyup gezdiz siz,
İnsanları eyaḥlyup ezdiz siz.

38

Duvar ucaldı gün bize düşmedi,
Zindan garaldı göz gözi sêşmedi,
Gündüz gözi benim lampam gêşmedi,
Sêl de basdı êmmiz dolup göl oldu,
Çoḫ yazıḡın êvi çönüp çöl oldu.

39

Evvel başı menden istigbal êtdiz,
 Sonnan çönüp işimde ihlal êtdiz,
 Öz zennüzce ustadı iğfal êtdiz,
 Eybi yoğdur, geçer gèder, ömürdür,
 Gış da çıhar, yüzi gara kömürdür.

40

Menim yolum mehebbet caddesiydi,
 Son sözlerim Heğgun irâdesiydi,
 Mehebbetün risâlet ve'desiydi,
 Yoğsa mende bir kesile gerez yoğ,
 Siyâset adlı mende bir merez yoğ.

41

Heğ ne diyür, küfre garşı gètmêyüz,
 Nurdan çıhup zülmat içre itmêyüz,
 Fırıladağa fırfıra tek bitmêyüz,
 Gördüz de ki olmadı küfrin dibi,
 Pul da vêrse almağa tikmiş cibi.

42

Şeytan bizim gıblemizi çönderip,
 Allah diyen yoldan bizi dönderip,
 İlanlı çêşmeye bizi gönderip,
 Minnet goyur ki arhuvuz nehr olup,
 Biz görürük' sular bize zehr olup.

43

Hêyder Baba, gileylihdan ne çıhar,
 Zülmün êvin sebr ü tehemmül yıhar,
 Derviş olan sebrün elin berk sıhar,
 Gel gëyidağ çıhağ Ağa Düzine,
 Gêçağ gine mehebbetün sözine.

44

Dêyne uşah birbiriyle saz olsun,
 Belke bu gış bir de çönüp yaz olsun,
 Çay çimenler ördek' olsun, gaz olsun,
 Biz de bahup ferehlenüp bir uşah,
 Sınıh salhaş ganadları bir açah.

45

Bu bahçadan alçaları dererdik',
 Gış adına çıhup damda sererdik',
 Hêy de çıhup yalannan çöndererdik',
 Gış zumarın yayda yiyüp doyardıh,
 Bir külli de minnet helge goyardıh.

46

Êvler galır êv sahibi yoğ özi,
 Ocahların ancah işıldır közi,
 Gêdenlerin az çoğ galıpdur sözi,
 Bizden de bir söz galacağ, ay aman,
 Kimler bizden söz salacağ, ay aman.

47

Bizden sora kürsilerin tovında,
 Kendin nağıllarında söz sovında,
 Gar'nenenin çahmağında, govında,
 Hêyder Baba özin gatar sözlere,
 İşgi kimi humar vêrer gözlere.

48

Aşlı diyer bir nazlı yar varımış,
 Êşğından odlanup yanar varımış,
 Bir sazlı sözli Şehriyar varımış,
 Odlar sönüp onun odı sönmiyüp,
 Felek' çönüp onun çerhi çönmiyüp.

Hêyder Baba, alçaqlarun köşg olsun,
Bizden sora galanlara êşg olsun,
Gêşmişlerün gelenlere meşg olsun;
Ovladımız mezhebini danmasun,
Her içi boş sözlere aldanmasun.

Şehriyar

ŞEHİRİYÂRA SELÂM

1

İğit oğlum şirin sözlü Şehriyar,
Olsun sene dünya boyı beht yar,
Öz elimde olsa benim ihtiyar,
Yolun üste elvan çiçek' seperem,
Baş eğerem dudakların öperem.

2

İldırımlar benim başımda şahdı,
Sêller sular etek'lerimden ahdı,
Nâmerd olan durup uzağdan bahdı,
Merd oğullar özin vurdı sêllere,
Aparsunlar selâmımı êllere.

3

Êller bülür, sen bir güzel gülimsen,
Sünbülimsen, gülimsen, bülbülimsen,
İti gılıç kimin keşgin dilimsen,
Sensen benim arham, êlim Şehriyar,
Sen olmasan sınar bêlim Şehriyar.

4

Kehlik'lerim deste deste uçallar,
Göyden geçen guşlara yol açallar,
Şikârçıdan marallarım gaçallar,
Olamiya hatâ dide ovçılar,
Dağ daşlara ses salmiya hovçılar.

5

Her esen yıl ardaları yıanmaz,
 Gar g tmese y rden iek' ıanmaz,
 H  mengene göre gün tek' sıanmaz,
 Bir  rek' ki gemle dolu dağ olsun,
 Ne faydası, dört bir yanı bağ olsun?

6

o g rm sem aydın günler, dumanlar,
 Yaylar gılar, aylar, iller, zamanlar,
 G er güder yasılılar yamanlar,
 Perianlığ sonra bere bitirmez,
 İnsan olan yasılığı itirmez.

7

Feragunda  reğimi dağladım,
 G ller iek'ler güldi men ağladım,
 Amma sene bir deste g l bağladım,
 V rdim onı burdan g en y llere,
 Menden alıp dağıtsınlar  llere.

Mehemmed Hüseyin Sahhağ Cennetimegam

HËYDER BABANIN DİLİNÇE ŞEHRİYÂRA

1

AlËykËmesselâm Şehriyar Ağa,
Çohdandı geçmişdun bizden uzağa,
Ayağ basmazıdun bizim gonağa,
Cevanlığ dövrinden bu çağa değın,
Sen hêç bizden bêle yad êtmezidin.

2

Ne oldı ay oğul sen birden bire,
Unutduğın êli saldın hatire,
Çağlayan sulara, esen yËllere,
Bu goca HËydere êledin selâm,
LËtfın artığ olsun alËykesselâm.

3

Ne geder dadlıymış senin bu dilin,
Êşiden kimi bu sesini êlin,
Goca, cevan, kiçik' uşah, gız, gelin,
Seni dinlemeğe geçdilar çöle,
Anam gurban olsun bu şirin dile.

4

Fars kızları azdırmışdı emelin,
Ki FarsçËydi bËtËn şË'rin gezelin,
HËyder Baba yurdunda bir gözelin,
Êşğine bir gelem goymazdın bêle,
Farsice yazmağdan doymazdın bêle.

5

Tehran gözelleri yolun kec êtdi,
 Gönlünü aparıp seni géc êtdi,
 Dê görüm ya felek' senle nêc' êtdi,
 Döngə varmış, dönüm varmış bilmedin,
 Ayrılığ var, ölüm varmış bilmedin.

6

İndi bizi teze gelip tapırsan,
 Gönlümüze közler goyup yahırsan,
 Hesretile gêçenlere bahırsan,
 Görürsen ki sular aþup gédirmiş,
 Doğulan gocalıp ölüp itirmiş.

7

Çoğ da vêrme sıhını öz gönlüne,
 Mêhribandır her ata öz oğluna,
 Gayıtmışsan indi ki sen yoluna,
 Buyurgilen göz üstünde yêrin var,
 Êlin seni sêvincile garşılar.

8

Selâm êler bütün êlimiz sene,
 Baþçamız, bağıımız, gülümüz sene,
 Uzun müddet susan dilimiz sene,
 Dê görek', dêmeli daha neyin var,
 Efsus ki sen géc dil açdun Şehriyar.

9

Kiçik' uşah teze söze gelende,
 Ayrı bir dadlılığ olar dilinde,
 Lezzeti var ağlıyanda, gülende,
 İndi ki dil açdın susma, ağla, gül,
 Yaman söyle, yahşı söyle, dağla gül.

Cebbar Bağçeban

EZİZ ŞEHRIYÂRA SELÂM

1

Gine de ilhamım aşıp daşırı,
Gine gönül menle pıçıldıaşırı,
Öz ürek' dostunı soraşlaşırı,
Selâm olsun sene eziz Şehriyar,
Adına fehr êdir bütün bu diyar.

2

Sen Őê'r âleminin saızı sözüsen,
Yaradan elisen, gören gözüsen,
Sen Őê'rin me'nası, Őê'rin özüsen,
Gönüller dostusan, uzun illerden,
Hêç zaman düşmemiş adun dillerden.

8

Sen Farsi Őê'rinde mek'teb yaratdun,
Gezelde uca bir meğâma çatdun,
Őê'rin ilâhesin tehte çıhatdun,
Çolğadı Őöhretün bütün İrani,
Ne tek'çe İrani, belke dünyanı.

14

Bêledir doğmalığ, bêledir ana,
Özge ganı hêç-vağ garışmaz gana,
Cergesinden ayrı düşende sona,
Kim galar gêydine, kim onu gözler,
Ovçılar güllesi bağrını dözler.

15

Dêyirler ki bir gün mêhriban anan,
 Uşağ iken sene sözler andıran,
 Dêmişdi şê'rüvi êşiden zaman:
 «Lalların analar dilin bilerken,
 Oğlumun ganmıram şê'rlerini men.

16

«İstirsen ki başa düşem sözivi,
 Fehr êlêyip öpem o gül yüzivi,
 Sözlerinde bahıp görem özivi,
 Şê'rlerivi men danışan dilde yaz,
 Goy açılsın üreğinde bahar, yaz.»

26

Buludlar altında ayın çıhması,
 Gaş göz atıp her bir yana bahması,
 Suya düşüp boğulması aħması...
 Bah ne güzel bedie yaratmısan,
 Doğrudan da mö'cizeye çatmısan.

27

Sen sözleri inci kimi düzmüsen,
 Göz yaşı tek' kirpik'lerden süzmüsen,
 Söz gülünün en gözelin üzmüsen:
 «Ağ bulutlar köynekerin sıhanda»
 Bu söz dêyilmêyip hêç bir zamanda.

28

Şê'rüvin bulağı gaynayıp daşır,
 İnsan vâlih olur ağıllar çaşır,
 Doğrudan şairlik' sene yaraşır,
 Sözün şê'rin kemâlini gösterir,
 Türk' dilinin celâlini gösterir.

30

Amma mençe fūrsetler gutulmayıp,
 Oynanmamış aşıhlar utulmayıp,
 Növbetimiz galır, yêr dutulmayıp,
 Balığı her zaman dutsan tazadı,
 Gış gêcelerinin dalı yazadı.

31

Ürek'lerin sazın sen dillendirdün,
 Gizlin neğmeleri sen güllendirdün,
 Bir daha bu sözi sen bellendirdün:
 Türk' dilinde uca me'na beslener,
 Nêçe ki tûfanda deniz seslener.

32

Gezdün diyaruvın bahçasın bağın,
 Yaşıl çemenlerin, deresin, dağın,
 Ekinçi êvlerin, bostan çardağın,
 Gördün ki ne güzel yurtdı bu diyar,
 Ürek' seven êli, zengin dili var.

33

Bu dilde her ne ki istedün dêdün,
 Öz dilimiz nuğul nebatı yêdün,
 Diye billik' biz bu dilde sêyr êdün,
 Görün geniş, derin, uca bir dildir,
 Ğerinlerden galmış goca bir dildir.

35

Sen ana yurdumun şirin dilisen,
 Onun bahçasında açan gülisen,
 Sen Azerbaycanın esil êlisen,
 Yeğın bil ki seni biz unutmarıh,
 Seni atıp özgesini tutmarıh.

Şairim Şehriyar bir daha danış,
 Danış gardaşlara, dostlara danış,
 Êlive, öлкеve, yurduva danış,
 Danış goy hıyalun pervâza gelsin,
 Şeyda bülbül kimi âvâza gelsin.

Şairim çekinme vefadan danış,
 Êşğdan, ilgardan, sefadan danış,
 Şerefden, namusdan heyadan danış,
 Danış Elişahdan, Dede Keremden,
 Yaz Aşg Geripden, yaz Şahsenemden.

Danış vetenüvün gêçenlerinden,
 Gılıc tek' düşmeni biçenlerinden,
 Şerâfet bâdesi içenlerinden,
 Atropatlar kimi adlım hükümran,
 Şah İsmayillar tek' büyük' gheşman.

Gel eziz şairim heğge dayanağ,
 Gel insafa edalete inanağ,
 Haçana tek' sitem odiyle yanağ,
 Gel dêdiyün kimi gurdları boğağ,
 Nâmerdlerin burunlarını ovağ.

Gel veten êşgiyle biz arhalanağ,
 İnsanlığın kemendine bağlanağ,
 Mehebbetin odiyle alovlanağ,
 Âşg odlanmasa yâra yetişmez,
 Neşter vurulmasa yara bitişmez.

Dolanağ başına şanlı vetenin,
Gezek' gülistanın, yaşıl çemenin,
Besliyek' bezek'li bağın gülşenin,
Zindegânlıh gara zindan olmasın,
Güllerimiz saralmasın solmasın.

Coşgun

ŞEHİRİYÂRA TE'ZİM

5

Söz ustası, kesgin sözlü Şehriyar,
Şirin dilli, şê'ri duzlı Şehriyar,
Mecnun kimi âşîh gözli Şehriyar,
Oda yanan ürek' közli Şehriyar,
Azerbaycan êder sene iftihar,
Sen tek' oğul ana veten az doğar.

10

Yêl kesilip ala çırpov düşende,
Lime toyuğ kermeliği eşende,
Umac aşî tendir üste pişende,
Onu yêyüp doyup garnuz şişende,
Öz yanızda meni de bir yad êdin,
Gurbet yêrde üreğimi şad êdin.

15

Ît küşgürdüp boğuşduran günlerim,
Ları ħorus døyüşdüren günlerim,
Uşahları güleşdiren günlerim,
Parpalçığa beleşdiren günlerim,
Uşahlığın neyin dêyüm, harasın,
Goyah galsın, açmıyah hêç arasın.

18

Ateşbeğli bundan artıh başarmaz,
 Yağcı şagird ustasına gabarmaz,
 Ayrı dilde hêç vaht şöhret aparmaz,
 Naşı olan atı yêyin çapırtmaz,
 Goy dêsünler bunı diyen deliydi,
 Varım budur, yohdan vêren Eliydi.

27

İnsan olan ayıh galar yuğlamaz,
 Devesini her yan gele hıhlamaz,
 Maralları mêşelerde oğlamaz,
 Dost yêrine özgeleri yohlamaz,
 Biz tanuruğ ağz'êgrini uzağdan,
 Aslanmaruğ gurd çürütmüş budağdan.

28

Özr istirem, çoğ danışdım, bağışla,
 Acı söze çoğ yanışdım, bağışla,
 Böyük' işe têz garışdım, bağışla,
 Türk' diliyle gêc barışdım, bağışla,
 Arzım budur men gelêydım Tebrize,
 Ya görêydım gelipsen bir gün bize.

29

Gêçeceği yazsam böyük' kitabdı,
 Ürek' dême od üstünde kebabdı,
 Sıhıntıdı, gan gustıdı, ħarabdı,
 Töke tök'di, gaça gaçdı, ezabdı,
 Tor atanlar bizi saldı kemende,
 Can aldılar ganımızı emende.

Nüsretullah Fethi

SÛYÛD MEHEMMED HÛSEYİN ŐEHRIYAR

1

Algış sene bu lkede y Őehriyrımız,
y Őehriyrımız bizim y iftihrımız.
y fehrimiz dil ste bugün yle bir gıyam,
Heğ bizledr bu doğru işde yoğdı bir kelm,
Ő'rn ile Şerefle vrilsin gerek' devam,
Her millet ylir z diline indi ihtiram,
Yoğdur ncn revc-ı dile ihtiya'ımız,
Ya yoğ ncn medrlar ire medrımız.

2

ller ezizi lke ezizi beşer gli,
Sensen bu helđe doğrusı isdek'li svgli,
Gh gli bu lkemizin ghi blbli,
eh eh vuranda odlı dudagın bizim dili,
Teskin tapır rek'de olan h  zrımız,
y Őehriyrımız bizim y iftihrımız.

3

Hyder Baban haandı bu helđ ile dilleşir,
Elden ele gcr gni gnden şirinleşir,
Yrun glr bağanda, reğbn bağilleşir,
Her kim zin eziz tuta hır zelleleşir,
Senle ferahlanır daha indi diyrımız,
y fehrimiz Mehemed Hseyn Őehriyrımız.

4

Sensen hüdâ-yi şê'r ü gezel êy esîr-i êşg,
 Sensen hülâsa mek'teb-i êşge debîr-i êşg,
 Sen her ne gösderirsen özüni feğîr-i êşg,
 Sensen cihâna êşgde şâh-ı kebîr-i êşg,
 Sensen diyâr-ı êşgde üstâd u yârımız,
 Êy parlıyan sitâremiz, êy iftihârımız.

5

Târîhe bağ ferahla göze al diyâruvı,
 Târîh boyı şerâfetüvi iftihâruvı,
 Gör kim salır ayaga senün itibâruvı,
 Gösder cihâna indi o gëyret damaruvı,
 Êy Şehriyârımız, bizim êy iftihârımız,
 Êy parlıyan sitâremiz, êy Şehriyârımız.

Eli Tebrizî

TERCÜME

HAYDAR BABAYA SELÂM

1

Haydar Baba, yıldırımlar çakınca,
Seller sular şakıldayıp akınca,
Kızlar ona saf bağlayıp bakınca,
Selâm olsun şevketinize, elinize,
Benim de bir adım gelsin dilinize.

2

Haydar Baba, keklıkların uçunca,
Çalı dibinden tavşan kalkıp kaçınca,
Bahçelerin çiçeklenip açınca,
Bizi de bir mümkün ise yâd eyle,
Açılmayan yürekleri şâd eyle.

3

Bayram yeli çardakları yıkınca,
Nevruz gülü, kar çiçeği çıkınca,
Ak bulutlar gömleklerini sıkınca,
Bizi de bir yâd eyleyen sağ olsun,
Dertlerimiz koy dikelsin, dağ olsun.

4

Haydar Baba, güneş sırtını dağlasın,
Yüzün gülsün, çeşmelerin ağlasın,
Çocukların bir deste gül bağlasın,
Yel gelince ver getirsin bu yana,
Belki benim yatmış bahtım uyana.

5

Haydar Baba, senin yüzün ak olsun,
 Dört bir yanın çeşme olsun, bağ olsun,
 Bizden sonra senin başın sağ olsun,
 Dünya kaza ve kader, ölüm yitimidir,
 Dünya boyu oğulsuzdur, yetimdir.

6

Haydar Baba, yolum senden ayrıldı,
 Ömrüm geçti, gelemedim geç oldu,
 Hiç bilmedim güzellerin ne oldu,
 Bilmezidim dönemeç var, dönme var,
 Kaybolma var, ayrılık var, ölüm var.

7

Haydar Baba, yiğit emek yitirmez,
 Ömür geçer, esef yara kapatmaz,
 Nâmert olan ömrü tamamlayamaz,
 Biz de vallahi unutmuyoruz sizleri,
 Göremesek helâl edin bizleri.

8

Haydar Baba, Mir Ejder seslenince,
 Köy içine ses ve seda düşünce,
 Âşık Rüstem sazını dillendirince,
 Hatırında mıdır ne korkuyla kaçardım,
 Kuşlar gibi kanat çalıp uçardım.

9

Şengülava yurdu, âşık elması,
 Bazen gidip orda misafir kalmak,
 Taş atmak, elma ayva düşürmek,
 Kalmış tatlı uyku gibi hatırımda,
 İz bırakmış ruhumda, her şeyimde.

10

Haydar Baba, Kuru Göl'ün kazları,
 Gediklerin ıslık çalan sazları,
 Kendin köyün sonbaharları, yazları,
 Bir sinema perdesidir gözümde,
 Tek oturup seyrederim kendimde.

11

Haydar Baba, Kara Çimen caddesi,
 Kervancıların gelir sesi sedası,
 Kerbelâ'ya gidenlerin kazâsı,
 Düşün bu aç yolsuzların gözüne,
 Medeniyetin uyduk yalan sözüne.

12

Haydar Baba, şeytan bizi azdırmış,
 Muhabbeti yüreklerden kazdırmış,
 Kara günün alın yazısını yazdırmış,
 Salmış halkı birbirinin canına,
 Barışı bulaştırmış kanına.

13

Göz yaşına bakan olsa kan akmaz,
 İnsan olan hançer beline takmaz,
 Ama yazık kör tuttuğunu bırakmaz,
 Cennetimiz cehennem olmaktadır,
 Zihicemiz muharrem olmaktadır.

14

Hazan yeli yaprakları dökünce,
 Bulut dağdan inip köye çökünce,
 Şeyhelislâm güzel sesini yükseltince,
 Hasretli söz yüreklerle değerdi,
 Ağaçlar da Allaha baş eğdi.

15

Taşlı Çeşme taşla kumla dolmasın,
Bahçeleri sararınasın solmasın,
Ordan geçen atlı susuz olmasın,
De ki çeşme hayrın olsun akarsan,
Ufuklara humar humar bakarsan.

16

Haydar Baba, dağın taşın yalçını,
Keklik ötüyor arkasında yavrusu,
Kuzuların akı, bozu, karası,
Bir gideydim dağlar dereler boyu,
Okuyaydım çoban döndür kuzuyu.

17

Haydar Baba Sulu Yer'in ovasında,
Pınar kaynar çayın, çimenin gözünde,
Pınar otu yüzer suyun yüzünde,
Güzel kuşlar ordan gelip geçerler,
Halvetleyip pınardan su içerler.

18

Biçin vakti sünbül biçen oraklar,
Öyle bil ki zülfü tarar taraklar,
Avcılar bildircini araştırır,
Biçiciler ayranlarını içerler,
Bir pinekleyip sonra kalkıp biçerler.

19

Haydar Baba, köyün güneşi batınca,
Çocukların akşamlığını yiyip yatınca,
Ay buluttan çıkıp, göz kırpınca,
Bizden de bir sen onlara kışsa de,
Kışsamızda çokça gam ve gusse de!

20

İhtiyar nine gece masal söyleyince,
Rüzgâr çıkıp kapıyı bacayı dövünce,
Kurt keçinin şengülünü yiyince,
Ben dönüp bir daha çocuk olaydım,
Bir gül açıp ondan sonra solaydım.

21

Hala Can'ın bal bükmesini yerdim,
Sonra kalkıp elbisemi giyerdim,
Bahçelerde terennümü söylerdim,
Ah kendimi o nazlandırdığım günlerim,
Agaç binip at gezdirdiğim günlerim.

22

Heçi teyze çayda çamaşır yıkardı,
Memmed Sadık evlerini sıvardı,
Hiç bilmezdik dağ mı, taş mı, duvar mı,
Neresi olsa zıplayarak aşardık,
Allah ne hoş gamsız gamsız yaşardık.

23

Şeyhelislâm münacatı söylerdi,
Meşed Rahim cübbeyi giyerdi,
Meşdaceli bozbaşları yerdı,
Biz hoş idik hayrat olsun, düğün olsun,
Fark eylemez ne olacaksa koy olsun.

24

Melik Niyaz tüfeğini atardı,
Atını koşturup çaprazlama vururdu,
Şahin gibi gedik başını tutardı,
Etraflara kızlar açmış pencere,
Pencerelerde ne güzel manzara.

25

Haydar Baba köyün düğününü yapınca,
Kızlar gelinler kına, fitil satınca,
Bey geline damdan elma atınca,
Benim de o kızlarında gözüm var,
Âşkların sazlarında sözüm var.

26

Haydar Baba pınarların yarpuzu,
Bostanların hıyarı, karpuzu,
Çerçilerin ak nöbet şekeri, sakızı,
Şimdi de yine, damağımda tat verir,
Yitkin giden günlerimden yâd verir.

27

Bayram idi, gece kuşu ötüyordu,
Nişanlı kız bey çorabını örüyordu,
Herkes şalını bir bacadan sokuyordu,
Ah ne güzel adettir şal sallamak,
Bey şalına bayramlığını bağlamak.

28

Şal istedim ben de evde ağladım,
Bir şal alıp, tez belime bağladım,
Gulam'lara koştum şalı salladım,
Fatma teyze bana çorap bağladı,
Han Nene'mi hatırlayıp ağladı.

29

Haydar Baba, Mirzemmed'in bahçesi,
Bahçelerin ekşi, tatlı eriği,
Gelinlerin dizmeleri, rafları,
Hey dizilir gözlerimin rafında,
Çadır kurar hatıralar safında.

30

Bayram olup kızıl balçık ezerler,
 Nakış yapıp odaları bezerler,
 Raflarda dizmeleri dizerler,
 Kızın gelinin fındıkçası, kınası,
 Heveslenir anası kaynanası.

31

Bakûcunun sözü, sohbeti, kâğıdı,
 İneklerin bulaması, ağzı,
 Çarşambanın cevizi, kuru üzümü,
 Kızlar der: «atıl matıl çarşamba,
 Ayna gibi bahtım açıl çarşamba.»

32

Yumurtaı güzel güllü boyardık,
 Çakıştırıp kırılanları soyardık,
 Oynamaktan bir defa acaba doyar mıydık?
 Ali bana yeşil aşık verirdi,
 Rıza bana nevrüz gülü derirdi.

33

Nevruz Ali harmanda döven sürerdi,
 Bazan inip samanları kürürdü,
 Dağdan da bir çoban iti ürürdü,
 O zaman gördün eşek ayak sakladı,
 Dağa bakıp kulaklarını dikti.

34

Akşam üstü sürü ile gelince,
 Sıpaları çekip vururduk bende,
 Sürü geçip gidip yetince köye,
 Hayvanları çıplak' binip sürerdik,
 Söz çıksaydı sine gerip savardık.

35

Yaz gecesi çayda sular şarıldar,
 Taşlar kayalar selde aşır harıldar,
 Karanlıkta kurdun gözü parıldar,
 Köpekler gördün, kurdu seçip ulaştı,
 Kurt da gördün kalkıp gedikten aştı.

36

Kış gecesi tavlaların odası,
 Köylülerin oturduğu, yatağı,
 Ocakta yanar ateşin yanağı,
 Şebçeresi, cevizi, iğdesi,
 Köyü kaplar gülüp konuşmak sesi.

37

Şuca teyze oğlunun Bakû hediyesi,
 Damda kurduğu semaveri, sohbeti,
 Hatırımdadır düzgün boyu, kameti,
 Genç ölünün düğünü döndü yas oldu,
 Nene Kız'ın baht aynası kırıldı.

38

Haydar Baba, Nene Kız'ın gözleri,
 Rahşende'nin tatlı tatlı sözleri,
 Türkçe dedim okusunlar kendileri,
 Bilsinler ki adam gider, ad kalır,
 Güzelden pisten ağızda bir tat kalır.

39

Yaza doğru güneş güneyi dövünce,
 Köy çocukları kar topunu sevince,
 Kayakçılar dağda kayak kayınca,
 Benim ruhum öyle bilin ordadır,
 Keklik gibi batmış, kalmış, kardadır.

40

İhtiyar Nene uzatınca işini,
Güneş bulutta eğirdi iği,
Kurt kocalıp çektirince dişini,
Sürü kalkıp etraflardan aşardı,
Bakraçların sütü aşıp taşardı.

41

Hatçe Sultan hala dişini kıyardı,
Molla Bakır amca oğlu tez sinerdi,
Tandır yanıp duman evi basardı,
Çaydanlığımız demir üstünde kaynardı,
Kavurgamız saç içinde oynardı.

42

Bostan bozup getiriyorduk aşağı,
Dolduruyorduk evde tahtayı, tabağı,
Tandırlarda pişiriyorduk kabağı,
Kendisini yiyip çekirdeklerini çıtlatıyorduk,
Çok yemekten tam az kalsın çatlıyorduk.

43

Verziğan'dan armut satan gelince,
Çocukların sesi düşerdi köye,
Biz de bu yanda işitip bilince,
Zıplayarak bir haykırış salardık,
Buğday verip armutlardan alırdık.

44

Mirza Taki'yle gece gittik çaya,
Ben bakıyorum selde boğulmuş aya,
Birden ışık düştü karşı bahçeye,
Eyvah dedik kurttur, döndük kaçtık,
Hiç bilmedik ne vakit küllükten aştık.

45

Haydar Baba, ağaçların yüceldi,
 Ama yazık, civanların kocaldı,
 Tokluların zayıflayıp takattan düştü,
 Gölge döndü, güneş battı, kaş karardı,
 Kurdun gözü karanlıkta açıldı.

46

İşitmişim yanıyor Allah چراغی
 İşler olmuş meşcedinizin pınarı,
 Rahat olmuş köyün evi, çocuğu,
 Mansur Han'ın eli kolu var olsun,
 Nerde kalsa Allah ona yar olsun.

47

Haydar Baba, Molla İbrahim var mı yoksa yok mu?³
 Mektep açar mı, okuyor mu çocuklar, yoksa yok mu?
 Harman vakti mektebi kapatıyor mu, yoksa yok mu?
 Benden hocaya eriştirirsin selâm,
 Edepli, söz götürmez bir selâm.

48

Hatce Sultan hala gitmiş Tebrize,
 Ama ne Tebriz ki gelemiyor bize,
 Yavrum kalkın bırakalım gidelim evimize,
 Baba öldü birliğimiz dağıldı,
 Ne kadar koyun varsa yabana gidip sağıldı.

49

Haydar Baba, dünya yalan dünyadır,
 Süleyman'dan Nuh'tan kalan dünyadır,
 Oğul doğuran, derde salan dünyadır,
 Her kimseye her ne vermişse almıştır,
 Eflatun'dan bir kuru ad kalmıştır.

50

Haydar Baba, yar ve yoldaş döndüler,
 Bir bir beni çölde bırakıp çekildiler,
 Çeşmelerim, چراغlarım söndüler,
 Kötü yerde gün döndü, akşam oldu,
 Dünya bana Şam harabesi oldu.

51

Amca oğluyla gittiğimiz gece, Kıpçağa,
 Ay ki çıktı atlar başladı oynamağa,
 Tırmanıyorduk, dağdan aşırıydık dağa,
 Meşmemi Han kır atını oynattı,
 Tüfeğini aşırıldı şakıldattı.

52

Haydar Baba, Kara Göl'ün deresi,
 Huşgenabın yolu, bendi, arkı,
 Orda düşer çil keklığın yavrusu,
 Ordan geçer yurdumuzun kendisine,
 Biz de geçelim yurdumuzun sözüne.

53

Huşgenabı kötü güne kim atmış?
 Seyyidlerden kim ölmüş, kim kalmış?
 Âmir Gaffar'ın damını taşını kim almış?
 Pınar yine gelip gölü dolduruyor mu?
 Yoksa kuruyup bahçeleri solduruyor mu?

54

Âmir Gaffar seyyidlerin tacıydı,
 Şahları avlaması, çaprazıydı,
 Merde tatlı, nâmerde çok acıydı,
 Mazlumların hakkı üstüne titrerdi,
 Zalimleri kılıç gibi keserdi.

55

Mir Mustafa dayı yüce boy baba,
 Heykeli, sakallı Tolstoy baba,
 Eylerdi yas meclisini toy baba,
 Huşgenabın yüzüsu, fazileti,
 Mescitlerin, meclislerin gösterişlisi.

56

Mecdüssâdat gülerdi bağlar gibi,
 Gürülderdi bulutlu dağlar gibi,
 Söz ağzında erirdi yağlar gibi,
 Alnı açık, güzel, derin anlardı,
 Yeşil gözler çerağ gibi yanardı.

57

Benim babam sofralı bir kişiydi,
 El elinden tutmak onun işiydi,
 Güzellerin âhire kalmışıydı,
 Ondan sonra çarklar dönmüşler,
 Muhabbetin çerağları sönmüşler.

58

Mir Salih'in delice hareket etmesi,
 Mir Azizin tatlı şahsey gitmesi,
 Mir Memmedin kurulması, bitmesi,
 Şimdi desek hikâyedir, masaldır,
 Geçti, gitti, yitti, battı, dağıldı.

59

Mir Abdul'un aynada kaş yakması,
 Uçlarından kaşının akması,
 Uzanması, damdan duvardan bakması,
 Şah Abbasın dürbünü, hayırla yadedilsin..
 Huşgenabın hoş günü, hayırla yadedilsin

60

Sitare hala çörekleri yapardı,
 Mir Kadir de her an birini kapardı,
 Kapıp yiyip tay gibi koşardı,
 Gülünecek şeydi onun çörek kapması,
 Halamın da hamur kepçesinin şaplaması.

61

Haydar Baba, Âmir Haydar neyliyor,
 Muhakkak, yine semaveri kaynıyor,
 Daha kocalmış alt çenesiyle çiyiyor,
 kulak batmış, gözü girmiş kaşına,
 Yazık hala, hava gelmiş başına.

62

Hanım hala, Mir Abdulun sözünü,
 İşitince eğer ağzını gözünü,
 Azraile verir onun kendisini,
 Davalarını şaka ile katarlar,
 Eti yiyip kafayı vurup yatarlar.

63

Fizze Hanım, Huşgenab'ın gülüydü,
 Amir Yahya amca kızının kuluydu,
 Ruhsâre artist idi, sevgiliydi,
 Seyyid Hüseyin Mir Salih'i taklit eder,
 Âmir Cafer gayretlidir, kan salar.

64

Sabah erken sığırtmaçlar gelirdi,
 Koyun kuzu damda bacada melerdi,
 Hala Can'ım körpelerini belerdi,
 Tandırların yükselirdi dumanı,
 Çöreklerin güzel kokusu, sıcağı.

65

Güvercinler küme halinde kalkıp uçarlar,
Güneş ışıklarını saçınca kızıl perde açarlar,
Kızıl perde açıp yığıp kaçarlar,
Güneş yükselip artar dağın celâli,
Tabiatın gençleşir cemali.

66

Haydar Baba, karlı dağlar aşınca,
Gece kervan yolunu kaybedip şaşırınca,
Ben nerdeysem, Tahran'da veya Kâşan'da
Uzaklardan gözüm seçer onları,
Hayal gelip aşıp geçer onları.

67

Bir çıkaydım Dam Kaya'nın taşına,
Bir bakaydım geçmişine, yaşına,
Bir göreydim neler gelmiş başına,
Ben de onun karlarıyla ağlardım,
Kışın dondurduğu yürekleri dağlardım.

68

Haydar Baba, gül goncası handandır,
Ama yazık, yürek gıdası kandır,
Hayat bir karanlık zindandır,
Bu zindanın kapısını açan yok,
Bu darlıktan bir kurtulup kaçan yok.

69

Haydar Baba, gökler bütün dumandır,
Günlerimiz birbirinden yamandır,
Birbirinizden ayrılmayın amandır,
İyiliği elimizden almışlar,
İyi bizi kötü güne salmışlar.

70

Bir sorun bu beddualı felekten,
 Ne istiyor bu kurduğu tuzaktan
 De ki geçirt yıldızları elekten,
 Koy dökülsün, bu yer yüzü dağılsın,
 Bu şeytanlık kurgusu bir yığılsın.

71

Bir uçaydım bu çırpınan yel ile,
 Yarışaydım dağdan inen sel ile,
 Ağlaşaydım uzak düşen el ile,
 Bir göreydim ayrılığı kim saldı,
 Ülkemizde kim kırıldı, kim kaldı.

72

Ben senin gibi dağa saldım nefesi,
 Sen de döndür göklere sal bu sesi,
 Baykuşun da dar olmasın kafesi,
 Burda bir arslan darda kalmış bağıyor,
 Mürüvvetsiz insanları çağırıyor.

73

Haydar Baba, gayret kanın kaynarken,
 Kara kuşlar senden kopup kalkarken,
 O sarp yalçın taşlarıyla oynarken,
 Yüksel, benim himmetimi orda gör,
 Ordan eğil, kametimi darda gör.

74

Haydar Baba, gece turna geçince,
 Köroğlu'nun gözü kara seçince,
 Kır atını binip kesip biçince,
 Ben de burdan tez gayeye erişmem,
 Ayvaz gelip erişmeyince yatmam.

75

Haydar Baba, mert oğullar doğur,
Nâmertlerin burunlarını sürt,
Gediklerde kurtları tut, boğ,
Koy kuzular sere serpe otlasın,
Koyunların kuyruklarını katlasın.

76

Haydar Baba, senin gönlün şâd olsun,
Dünya durdukça ağzın dolu tad olsun,
Senden geçen tanıdık olsun, yabancı olsun,
De ki benim şair oğlum Şehriyar,
Bir ömürdür gam üstüne gam yığar.

Şehriyar

HAYDAR BABA YA SELÂM

II

1

Haydar Baba, geldim ki seni yoklayayım,
Bir daha yatayım kucağında uyuyayım,
Ömrü kovalayayım, belki burda haklayayım,
Çocukluğa diyeyim bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.

2

Haydar Baba, çektin beni getirdin,
Yurdumuza yuvamıza kavuşturdun,
Yusufunu çocuk iken kaybettin,
Koca Yakup kaybolmuşsam da bulmuşsun,
Kovalayıp kurt ağzından kapmışsın.

3

Gidenlerin yeri burda, görünüyor,
Hanım Nenem ak kefenini bürünüyor,
Arkamdadır, nereye gitsem, sürünüyor:
Yavrum geldin mi? Niye böyle geç geldin?
Sabrım seninle güreşti, sen kuvvetli geldin.

4

Benim gördüğüm kervan çatıp göçmüştür,
Ayrılığın şerbetini içmiştir,
Ömrümüzün göçü burdan geçmiştir,
Geçmiş gitmiş gider gelmez yollara,
Tozu konmuş bu taşlara, çalılara.

5

Burda tatlı hatıralar yatmışlar,
Taşlar ile başı başa çatmışlar,
Âşinalığın taşını bizden atmışlar,
Ben bakınca kalkıyorlar, bakıyorlar,
Bir daha yatıp yandırıyorlar, yakıyorlar.

6

Kabilemiz burda kurmuş ocağı,
Şimdi olmuş kurtların kuşların yatağı,
Güneş batınca söner bütün çerağı,
«Bir belde ki orda arkadaş yoktur,
Develerden ve ceylanlardan başka».

7

Zaman geçiyor, ufuklarda toz kalıyor,
Kervan gibi uzaklarda toz salıyor,
Duman geliyor, yürekleri bürüyor,
Yürek diyor : Zaman geçme, aman, dur,
Geçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.

8

Zamanın değirmeni dönüyor,
Mahluk onun dişlerine fırlatılıyor,
Bak ki yine beşer nasıl aldanıyor,
Daima fakat neşe umuyor kendisine,
Kabri görüyor, toz kondurmuyor yüzüne.

9

Eskilerin kep kemiği çekilmiş,
 Kurtulanın çul çuhası yırtılmış,
 Molla İbrahim tam erimiş bitmiş,
 Şeyhelislâm yerinde kalmış, kıvraktır,
 Nevruz Ali kaçak geçmiş, kahramandır.

10

İhtiyarların yetmiş kefen çürütmüş,
 Gençleri dünya gamı susturmuş,
 Kızlar gelinler vücutlarını eritmiş,
 Rahşende'nin torun tutuyor elini,
 Nene Kız'ın damadı, gelini.

11

Çok şükür ki yine geldik görüştük,
 Yitenlerden bitenlerden soruştuk,
 Küsmüştük de Allah korsa barıştık,
 Bir daha görüşme kısmet ola, olmaya,
 Ömürlerde fırsat ola, olmaya.

12

Burda hayal meydanları geniştir,
 Dağlar taşlar bütün benimle tanıştır,
 Görünce beni Haydar Baba konuştu
 Bu ne sestir sen âleme salmışsın,
 Gel bir görelim, kendin nerde kalmışsın.

13

Deve tahtıyla bu çaydan çok geçmişiz,
 Bu çeşmelerden ne sular içmişiz,
 Bu yoncalıklarda kesip biçmişiz,
 Keçileri gıdıkladığım günlerim,
 Keçi gibi oynakladığım günlerim.

14

Bu harmanda «aradan hayır» oynardık,
 Kümeleşip karınca gibi kaynardık,
 Yavaş yavaş bahçelere dökülürdük,
 Ağaçlardan çelik çomak keserdik,
 Bekçinin korkusundan titreirdik.

15

Bu tavlada sarı inek doğururdu,
 Hanım Nenem inekleri sağardı,
 Ana kokusu damdan duvardan yağardı,
 Ben buzağıyı kucaklardım ki kaçmasın,
 Derdi: bak bakraç dolsun, taşmasın.

16

Bu damlarda pek çok çizgi çizmişim,
 Çocukların aşıklarını yutmuşum,
 Kurşunlu baş aşık alıp satmışım,
 Çocuk nasıl bir hiç ile neşelenir,
 Şimdi bizim gamımızı almıyor dünyalar.

17

Mektek duruyor, çocuklar ders alıyorlar,
 Hay yazıyorlar, hay bozuyorlar, yalıyorlar,
 Molla İbrahim, kendisi, evi duruyorlar,
 Ama bizim arkadaşlardan kalan yok,
 Bunlardan bir bizi hatırlayan yok.

18

Bir vakitler bu mektep işler idi,
 Bir Müseyyib, bir Memdesen var idi,
 Biri öğretmen muavini, biri sporcu idi,
 Hoca bizimle oynamağa giderdi,
 Kendisi bize oynamak öğretirdi.

19

Dedim yavrum o Memdesen ne olmuş?
 Mâlûm oldu, körpe delikanlı ölmüştür,
 Ne var ne var, burnundan kan gelmiştir,
 Bir yel esiyor, bakıyorsun Memdesen yok,
 Bu köyde bir burun kanını kesen yok.

20

Dedim söyleyin Müseyyib'e ne geldi?
 Gulam, gördüm, ağlar göz ile güldü,
 Dedi o da pahalık düştü öldü,
 Dedim yazık bizimle mahsul bölenler,
 Bitiminde açlarından ölenler.

21

Bu mektepte şiirin balını tatmışım,
 Hocanın ağzından kapıp yutmuşum,
 Bazı bir de hocayı aldatmışım,
 Başım ağrıyor diyip kaçıp gitmişim,
 Bahçelerde gidip gözden kaybolmuşum.

22

Paydos olunca mektepten çıkardık,
 Hücüm edip birbirimizi sıkardık,
 Yolda her ne çıksa vurup yıkardık,
 Çocuk deme, ipini koparmış dana de,
 Bir dana da deme, elli dana de!

23

Melik Niyaz kayıplara karışmış, yok olmuş,
 Emir Aslan kalp sektesi ile yıkılmış,
 Herkes kaçmış, bir derede sıkılmış,
 Ekmek derdi çıkmış halkın talihine,
 Herkes düşmüş kendi canının derdine.

24

Köydür, yazık, çerağ bulmuyor yandırısın,
 Göreyim sizin elektriğınız kalsın merete,
 Kim bu sözü erbablara anlatacak,
 Nedir yani bu milletin günahı,
 Tutsun sizi göreyim mazlumların âhı.

25

Ne alıyorsa pahalı veriyor fiyatı,
 Ucuz fakat ekicinin zahmeti,
 Bitenden fazla biçenin ücreti,
 Köy çocuğu gidiyor ki yolda çalışsın,
 Orda belki şekeri bulsun, dişlesin.

26

Köydür, gelin gibi dünyayı süsler,
 Kendi kadını yamayı yamaya ekler,
 İğne süsler halkı, kendisi çıplak gezer,
 Şimdi de yine çarşafı adı kumaştır,
 Çocukların kışın bacağı çıplaktır.

27

Bu bahçede aş teresi ekerdik,
 Hay su açıp evleğe göz dikerdik,
 Çıkar çıkmaz derip çorbaya dökerdik,
 Tere otları kaşıklardan sarkar,
 Yağlı desem kuru ağzın ıslanır.

28

Bu yamaçlarda kuzuları yayardık,
 Akmasınlar yıldız gibi sayardık,
 Kuş kovanı çekip taşa dayardık,
 Kuş kovan da öyle bil ki domuzdur,
 Kurt uzaktan der muhakkak çobandır.

29

Hanım Nene'min hasta olduğu yıl idi,
 Kış var iken fırtınaydı, yel idi,
 Kış da çıktı yağış idi, sel idi,
 Yüğü dengi hay çatıyorduk ki gidelim,
 Sel fıskırmış, mecburduk ki dönelim.

30

Nisan geldi biz de düştük yağışa,
 Kim başarır seller ile boğuşa,
 Hey diyorduk belki yağış diner,
 Bala Kişi faytoncumuz gelmişti,
 İmamiye kahvesinde kalmıştı.

31

Bu tarlada gidip gözden kaybolurduk,
 Ateş yakıp sütlü mısırları pişirirdik,
 Söyleyip gülmek muradına ererdik,
 El de gülsün, muradına erişsin,
 Yüreklerin yaraları bitişsin.

32

Yükçüler burda yük taşıyordu,
 Bu küllükten eşekler tırmanıyordu,
 Seller gibi nimet aşp taşıyordu,
 Her ne iş deseydin bir kimseye görürdü,
 Can dermanı isteseydin verirdi.

33

Şimdi beşer aç kurt gibi kana susamış
 Çömelerek göz parlatıp duralamış,
 Bakıyorlar ki görsünler kim yıkılmış,
 Dökülsünler onun leşini yırtınsınlar,
 Herkes bir diş ensesinden koparsınlar.

34

Haydar Baba, sende defineler var,
Dağlar emaneti, hazineler var,
Ama sana benzer de sineler var,
Bu sineler dağlar ile konuşuyor,
Dağlar gibi gökler ile konuşuyor..

35

Bak nerden ben sana saldım nefesi,
Dedim döndür sal âleme bu sesi,
Sen de güzel anka kuşu yaptın sineği,
Sanki kanat verdin yele, rüzgâra,
Her taraftan ses verdiler sesime.

36

Haydar Baba, seni vatan bilmiştim,
Vatan diyip baş kaldırıp gelmiştim,
Seni görüp göz yaşımı silmiştim,
Halbuki tam gamlı gurbet sendeymiş,
Kara zindan, acı şerbet sendeymiş.

37

Kim kaldı ki bize bıyık burmadı,
Alttan alttan bize tuzak kurmadı,
Bir mert oğul bize imdat etmedi,
Şeytanları kucaklayıp gezdiniz siz,
İnsanları çiğneyip ezdiniz siz.

38

Duvar yükseldi, güneş bize vurmadı,
Zindan karardı, göz gözü seçmedi,
Gündüz gözü benim lâmbam sönmedi,
Sel de bastı evimiz dolup göl oldu,
Pek çok zavallının evi dönüp çöl oldu.

39

İlk önce beni istikbal ettiniz,
 Sonra dönüp işimde ihlâl ettiniz,
 Kendi zannınızca üstadı iğfal ettiniz,
 Zararı yok, geçer gider, ömürdür,
 Kış da çıkar, yüzü kara kömürdür.

40

Benim yolum muhabbet caddesiydi,
 Son sözlerim hakkın iradesiydi,
 Muhabbetin elçilik sözüydü,
 Yoksa bende bir kimseye garaz yok,
 Siyaset adlı bende bir maraz yok.

41

Hak ne diyor, küfre karşı gitmeyiniz,
 Nurdan çıkıp zulmet içinde kaybolmayınız,
 Fırıladağa topaç gibi bitmeyiniz,
 Gördünüz ki olmadı küfrün dibi,
 Para da verse, almak için dikmiş cebi.

42

Şeytan bizim kıblemizi çevirmiş,
 Allahın dediği yoldan bizi döndürmüş,
 Yılanlı çeşmeye bizi göndermiş,
 Minnet yüklüyor ki arkınız nehir olmuş,
 Biz görüyoruz, sular bize zehir olmuş.

43

Haydar Baba, şikâyetten ne çıkar,
 Zulmün evini sabır ve tahammül yıkar,
 Derviş olan sabrın elini kuvvetli sıkır,
 Gel dönelim, çıkalım Ağa Düzü'ne,
 Geçelim yine muhabbetin sözüne.

44

De ki çocuklar birbiriyle iyi geçinsin,
 Belki bu kış bir daha dönüp yaz olsun,
 Çaylar çimenler ördek olsun, kaz olsun,
 Biz de bakıp ferahlanıp bir uçalım,
 Kırık dökük kanatları bir açalım.

45

Bu bahçeden erikleri dererdik,
 Kış adına çıkıp damda sererdik,
 Hay da çıkıp yalandan çevirirdik,
 Kış yiyeceğini yazda yiyip doyardık,
 Bir hayli de minnet halka yüklerdik.

46

Evler duruyor, ev sahibi yok, kendisi,
 Ocakların ancak ışıldıyor kuru,
 Gidenlerin az çok kalmıştır sözü,
 Bizden de bir söz kalacak, ay aman,
 Kimler bizden söz açacak, ay aman,

47

Bizden sonra kürsülerin etrafında,
 Köyün masallarında, söz ve sohbetinde,
 İhtiyar nenenin çakmağında, kavında,
 Haydar Baba kendisini katar sözlere,
 İçki gibi mahmurluk verir gözlere.

48

Âşık der ki bir nazlı yar var imiş,
 Aşkından tutuşup yanar var imiş,
 Bir sazlı sözlü Şehriyar var imiş,
 Ateşler sönmüş, onun ateşi sönmemiş,
 Felek dönmüş, onun çarkı dönmemiş.

49

Haydar Baba, alçakların köşk olsun,
Bizden sonra kalanlara aşk olsun,
Geçmişlerden gelenlere meşk olsun:
Evlâdımız mezhebini inkâr etmesin,
Her içi boş sözlere aldanmasın.

Şehriyar

ŞEHİRİYÂRA SELÂM

1

Yiğit oğlum, tatlı sözlü Şehriyar,
Olsun sana dünya boyunca baht, yâr.
Kendi elimde olsa benim ihtiyar,
Yolunun üstüne elvan çiçek serperim,
Baş eğerim, dudaklarını öperim.

2

Yıldırımlar benim başımda çaktı,
Seller sular eteklerimden aktı,
Nâmerd olan durup uzaktan baktı,
Merd oğullar kendisini vurdu sellere,
Götürsünler selâmımı ellere.

3

Eller bilir, sen bir güzel gülümsün,
Sünbülümsün, gülümsün, bülbülümsün,
Keskin kılıç gibi keskin dilimsin,
Sensin benim arkam elim Şehriyar.
Sen olmasan kırılır belim Şehriyar.

4

Kekliklerin küme küme uçarlar,
Gökten geçen kuşlara yol açarlar,
Avcıdan ceylanlarım kaçarlar,
Olamasın hatâ görmüş, avcılar,
Dağlara taşlara ses salmasın imdatçılar.

5

Her esen yel çardakları yıkamaz,
 Kar gitmese yerden çiçek çıkamaz,
 Hiç bir mengene kara gün gibi sıkamaz,
 Bir yürek ki gamla dolu dağ olsun,
 Ne çıkar, dört bir yanı bağ olsun.

6

Çok görmüşüm aydın günler, dumanlar,
 Yazlar kışlar, aylar yıllar, zamanlar,
 Geçer gider iyilikler kötüler,
 Perişanlık sonra yara kapatmaz,
 İnsan olan iyiliği yitirmez.

7

Ayrılığında yüreğimi dağladım,
 Güller çiçekler güldi, ben ağladım,
 Ama sana bir deste gül bağladım,
 Verdim onu burdan geçen yellere,
 Benden alıp dağıtsınlar çöllere.

Mehammed Hüseyin Sahhaf Cennetîmegam

HAYDAR BABANIN DİLİNCE ŞEHİRİYÂRA

1

Aleykümesselâm Şehriyar Ağa,
Çoktandır kaçmıştın bizden uzağa,
Ayak basmaz idin bizim konağa,
Civanlık devrinden bu çağa değin,
Sen hiç bizi böyle yad etmez idin.

2

Ne oldu ay oğul sen birden bire,
Unuttuğun eli getirdin hatıra,
Çağlayan sulara, esen yellere,
Bu koca Haydara eyledin selâm,
Lûtfun ziyade olsun aleykesselâm.

3

Ne kadar tatlıymış senin bu dilin,
İşitir işitmez bu sesini elin,
İhtiyar, genç, küçük çocuk, kız, gelin,
Seni dinlemeğe koştular çöle,
Anam kurban olsun bu tatlı dile.

4

Fars kızları şaşırılmıştı yolunu,
Ki Farsçaydı bütün şirin, gazelin,
Haydar Baba yurdunda bir güzelin,
Aşkına bir kalem yürütmezdin hiç,
Farsça yazmaktan doymazdın hiç.

5

Tahran güzelleri yolunu ayırdı,
 Gönlünü alıp seni geç bıraktı,
 Söyle bakayım ya felek seninle ne yaptı,
 Dönemeç varmış, dönme varmış bilmedin,
 Ayrılık var, ölüm varmış bilmedin.

6

Şimdi bizi yeni gelip buluyorsun,
 Gönlümüze korlar koyup yakıyorsun,
 Hasret ile geçenlere bakıyorsun,
 Görüyorsun ki sular akıp gidiyormuş,
 Doğan ihtiyarlayıp ölüp yitirmiş.

7

Çok da verme sıkıntı kendi gönlüne,
 Şefkatlidir her baba kendi oğluna,
 Dönmüşsün şimdi mademki sen yoluna,
 Buyur göz üstünde yerin var,
 Elin seni sevinç ile karşılar.

8

Selâm eyler bütün elimiz sana,
 Bahçemiz, bağımız, gülümüz sana,
 Uzun müddet susan dilimiz sana,
 Söyle bakalım, söyleyecek daha neyin var,
 Yazık ki sen geç dil açtın Şehriyar.

9

Küçük çocuk yeni konuşmaya başlayınca,
 Ayrı bir tatlılık olur dilinde,
 Lezzeti var ağlayınca, gülünce,
 Şimdi ki dil açtın, susma, ağla, gül,
 Kötü söyle, iyi söyle, dağla, gül.

Cebbar Bağçeban

AZİZ ŞEHİRİYÂRA SELÂM

1

Yine de ilhamım aşır taşıyor,
Yine gönül benimle fıslıdaşıyor,
Öz yürek dostunu soruşturuyor,
Selâm olsun sana aziz Şehriyar,
Adınla iftihar ediyor bütün bu diyar.

2

Sen Şiir âleminin sazı sözüsün,
Yaratan elisin, gören gözüsün,
Sen Şiirin mânası, Şiirin özüsün,
Gönüller dostusun, uzun yıllardan,
Hiç bir zaman düşmemiş adın dillerden.

8

Sen Fars Őiirinde mektep yarattın,
Gazelde yüce bir makama eriştin,
Şiirin ilâhesini tahta çıkarttın,
Kapladı Őöhretin bütün İrani,
Ne yalnız İrani, belki dünyayı.

14

Böyledir doğmalık, böyledir ana,
Başkasının kanı hiç bir zaman karışmaz kana,
Dizisinden ayrı düşünce suna,
Kim bakar kaydına, kim onu gözler,
Avcıların kurşunu bağrını deler.

15

Diyorlar ki bir gün şefkatli anan,
 Çocuk iken sana sözler öğreten,
 Demişti şiirini işittiği zaman;
 «Dilsizlerin analar dilini bilirken,
 Oğlumun anlamıyorum şiirlerini ben».

16

«İstiyorsan anlayayım sözünü,
 İftihar edip öpeyim o gül yüzünü,
 Sözlerinde, bakıp göreyim kendini,
 Şiirlerini benim konuştuğum dilde yaz,
 Bırak açılsın yüreğinde bahar, yaz.»

26

Bulutlar altında ayın çıkması,
 Göz kırıp her bir yana bakması,
 Suya düşüp boğulması, akması,
 Bak ne güzel bedia yaratmışsın,
 Gerçekten de mucizeye çatmışsın.

27

Sen sözleri inci gibi dizmişsin,
 Göz yaşı gibi kirpiklerden süzmüşsün,
 Söz gülünün en güzelini koparmışsın:
 «Ak bulutlar gömleklerini sıkınca»
 Bu söz söylenmemiş hiç bir zamanda.

28

Şiirinin pınarı kaynayıp taşıyor,
 İnsan hayret ediyor, akıllar şaşıyor,
 Gerçekten, şairlik sana yakışıyor,
 Sözün, şiirin kemalini gösteriyor,
 Türk dilinin büyüklüğünü gösteriyor.

30

Ama bence fırsatlar bitmemiş,
 Oynanmamış aşıklar yutulmamış,
 Nöbetimiz duruyor, yer tutulmamış,
 Balığı ne zaman tutsan tazedir,
 Kış gecelerinin arkası yazadır.

31

Yüreklerin sazını sen dillendirdin,
 Gizli nağmeleri sen güllendirdin,
 Bir daha bu sözü sen bellendirdin:
 Türk dilinde yüce mâna beslenir,
 Nasıl ki tufanda deniz seslenir.

32

Gezdin diyarının bahçesini, bağını,
 Yeşil çimenlerini, deresini, dağını,
 Ekici evlerini, bostan çardağını,
 Gördün ki ne güzel yurttur bu diyar,
 Yüreğin sevdiği eli, zengin dili var.

33

Bu dilde her ne ki istedin, dedin,
 Kendi dilimizin çerezini yedin,
 Diye biliyoruz biz bu dilde dolaşın,
 Görün, geniş, derin, yüce bir dildir,
 Devirlerden kalmış koca bir dildir.

35

Sen ana yurdumun tatlı dilisin,
 Onun bahçesinde açan gülüsün,
 Sen Azerbaycanın asil elisin,
 İyi bil ki seni biz unutmayız,
 Seni atıp başkasını tutmayız.

39

Şairim Şehriyar, bir daha konuş,
 Konuş kardeşlere, dostlara konuş,
 Eline, ÷lkene, yurduna konuş,
 Konuş, bırak hayalin kanatlınsın,
 Şeyda bülbül gibi âvâza gelsin.

41

Şairim, çekinme vefadan konuş,
 Aşkdan, sevgiden, sefadan konuş,
 Şereften, namustan, hayadan konuş,
 Konuş Alişah'tan, Dede Kerem'den,
 Yaz Aşık Garip'ten, yaz Şahsenem'den.

43

Konuş vatanının geçenlerinden,
 Kılıç gibi düşmanı biçenlerinden,
 Şereflik badesi içenlerinden,
 Atropat'lar gibi meşhur hükümrân,
 Şah İsmail'ler gibi büyük kahraman.

87

Gel, aziz şairim Hakka dayanalım,
 Gel, insafa, adalete inanalım,
 Ne zamana kadar sitem ateşiyile yanalım,
 Gel, dediğin gibi kurtları boğalım,
 Nâmertlerin burunlarını ovalım.

91

Gel, vatan aşkıyla biz arkanalım,
 İnsanlığın kemendine bağlanalım,
 Muhabbetin ateşiyile alevlenelim,
 Âşık yanmasa yâra erişmez,
 Neşter vurulmasa yara bitişmez.

Dolanalım başına şanlı vatanın,
Gezelim gülistanını, yeşil çimenliğini,
Besleyelim süslü bağını, gülşenini
Hayat kara zindan olmasın,
Güllerimiz sararmasın, solmasın.

Coşkun

ŞEHRIYÂRA TÂZİM

5

Söz ustası, keskin sözlü Şehriyar,
Tatlı dilli, şiiri tuzlu Şehriyar,
Mecnun gibi âşık gözlü Şehriyar,
Ateşte yanan, yürek korlu Şehriyar,
Azerbaycan eder seninle iftihar,
Senin gibi oğul ana vatan az doğurur.

10

Rüzgâr kesilip sulu sepken başlayınca,
Lime tavuk kermeliği eşince,
Un çorbası tandır üstünde pişince,
Onu yiyip doyup karnınız şişince,
Kendi yanınızda beni de bir yâd edin,
Gurbet yerde yüreğimi şâd edin.

15

İt kışkırtıp boğuşturduğum günlerim,
Lârî horoz dövüştürdüğüm günlerim,
Çocukları güreştirdiğim günlerim,
Çarçamura bulaştırdığım günlerim,
Çocukluğun nesini söylüyeyim, neresini,
Bırakalım kalsın, açmıyalım hiç arasını.

18

Ateşbeğli bundan fazla becermez,
 İyi çırak ustasına kabarmaz,
 Ayrı dilde hiç bir zaman şöhret yapmaz,
 Acemi olan atı hızlı koşturamaz,
 Koy desinler bunu diyen deliydi,
 Varım budur, yoktan veren Aliydi.

27

İnsan olan uyanık durur, uyumaz,
 Devesini her neresi olsa hıhlamaz,
 Ceylanları ormanlarda oklamaz,
 Dost yerine başkalarını yoklamaz,
 Biz tanırız ağzı eğriyi uzaktan,
 Asılmayız kurt çürütmüş budaktan.

28

Özür diliyorum, çok konuştum, bağışla,
 Acı söze çok yanaştım, bağışla,
 Büyük işe çabuk karıştım, bağışla,
 Türk diliyle geç barıştım, bağışla,
 Arzum budur, ben geleydim Tebrizè,
 Veya göreydim gelmişsin bir gün bize.

29

Gececeği yazsam büyük kitaptır,
 Yürek deme, ateş üstünde kebaptır,
 Sıkıntıdır, kan kustudur, haraptır,
 Dök ha döktür, kaç ha kaçtır, azaptır,
 Ağ kuranlar bizi düşürdü kemende,
 Can aldılar kanımızı emincede.

Nüsrettullah Fethi

SEYYİD MEHEMMED HÜSEYİN ŞEHİRİYAR

1

Alkış sana bu ülkede ey Şehriyârımız,
Ey parlayan yıldızımız, ey iftihârımız!
Ey fahrımız dil üstünde bugün eyle bir kıyam,
Hak bizimledir bu doğru işte yoktur bir kelâm,
Şiirin ile şerefle verilsin gerek devam,
Her millet eyliyor kendi diline şimdi ihtiram,
Yoktur niçin dil itibarına ihtiyârımız
Yahut yok niçin medarlar içre medârımız

2

Eller azizi, ülke azizi, beşer gülü,
Sensin bu halka doğrusu istekli, sevgili,
Bazan gülü bu ülkemizin bazan bülbülü,
Çeh çeh vurunca ateşli dudağın bizim dili,
Sükûn buluyor yürekte olan âh ü zarımız,
Ey Şehriyârımız, bizim ey iftihârımız.

3

Haydar Baban ne zamandır bu halk ile söyleşiyor
Elden ele geçiyor, gün günden şirinleşiyor,
Yarın gülüyor bakınca, rakibin kıskanıyor,
Kim kendisini aziz tutarsa âhir zelilleşiyor,
Seninle ferahlanıyor daha şimdi diyarımız,
Ey fahrımız Mehemed Hüseyin Şehriyârımız.

4

Sensin şiir ve gazelin hüdası, ey aşk esiri,
 Sensin hülâsa aşk mektebine aşk kâûbi,
 Sen gerçi gösteriyorsun kendini aşk fakiri,
 Sensin cihana aşkta aşkın büyük şahı,
 Sensin aşk diyarında üstad ve yârımız,
 Ey parlayan yıldızımız, ey iftihârımız.

5

Tarihe bak ferahlıkla göze al diyarını,
 Tarih boyu şerefliğini, iftiharını,
 Gör kim düşürüyor ayağa senin itibarını,
 Göster cihana şimdi o gayret damarını,
 Ey Şehriyârımız, bizim ey iftihârımız,
 Ey parlayan yıldızımız, ey Şehriyârımız.

Ali Tebrizî

GRAMER

HÊYDER BABAYA SELÂM

1

1. *Hêyder* « Haydar » < *Ĥaydar*

Bu has isimde dikkati çeken ilk husus kelimenin ince olmasıdır. Aslı kalın vokalli olan kelime, Osmanlı sahasında da kalın vokalli söylendiği halde, Azeri Türkçesinde *Hêyder* şekline geçmiştir. Bu, Azeri Türkçesinin belirli bir hususiyetini göstermekte ve aynı zamanda Azeri sahası ile Osmanlı sahası arasındaki belli başlı fonetik farklardan birinin işaretini teşkil etmektedir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen bir fonetik ayrılık, yabancı asıllı kelimelerin telâffuzu ile ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın olarak söylenen kısa vokalli yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilde söylenir. Bunun sebebi ve mahiyeti şudur : Arapçada ve esas itibariyle Farsçada üç vokal vardır. Bu vokaller *a*, *u*, *i* 'dir. Her iki dilde de bunların hem uzunları, hem kısaları mevcuttur. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye geçerken işte bu vokallerin uzunları aynen *a*, *u*, *i* olarak kendilerini muhafaza etmiş, kısaları ise umumiyetle değişmiştir. Bu değişimde kısa *a* *e* olmuş, kısa *u* *ü* olmuş, kısa *i* ise bazan *ı* olmuştur : *machûl* - *meçhûl*, *farah* - *ferah*, *tarcih* - *tercih*, *rank* - *renk*, *dard* - *derd*, *mard* - *merd*, *şukr* - *şükr*, *hurr* - *hürr*, *hukm* - *hüküm*, *gul* - *gül*, *pusar* - *püser*, *gufta* *güfte*, *rizâ* - *rızâ*, *sıdk* - *sıdk* misallerinde olduğu gibi. Görülüyor ki kısa *a* ve *u* 'nun Türkçeye geçerken *e* ve *ü* 'ye dönmesi umumî bir kaide halindedir. Fakat bu kaidenin bazı istisnaları vardır. Eğer kelimedede kalınlığı muhafaza edecek bir kalın konsonant varsa, o takdirde kısa kalın vokal de muhafaza edilmektedir : *aşk*, *kadr*, *baht*, *taht*, *ma'mur*, *usûl*, *ufk*, *mahabbet* - *muhabbet*, *mahkûm* misallerinde olduğu gibi. Osmanlıcada, Osmanlı sahasında, Türkiye Türkçesinde kaide budur. İşte Azeri Türkçesi kalın

konsonantların sebep olduğu bu istisnaları kabul etmemekte, kısa vokallerin inceltilmesi kaidelerini bütün kelimeler için umumîleştirerek tam tatbik etmektedir. Bu yüzden Osmanlı sahasında kalın telâffuz edilen kısa vokalli yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilleri ile söylenmektedir : *aşk - êşk, Hasan - Hesen, Ali - Eli, sabır - sebir, tahammül - tehemmül, baht - beht, muhkem möhkem, ufuk - üfüğ, zulüm - zülüm, Muhammet Mehemmed, umûmî ümûmî, mahkeme - mehkeme, cumhûriyet cümhûriyet, Haydar - Hêyder, Ca'fer Cefer* misallerinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde yabancı asıllı kelimelerin kısa vokalleri, ancak kelime de ayrıca bir uzun vokal varsa ve kelime artık iyice Türkçeleşmişse, kalın olabilir: *Zaman, bahar, rahat, marak, harap, kurban, gulam* misallerinde olduğu gibi. Bugün bu tabii Türkiye Türkçesinde de böyledir. Osmanlıcada eskiden *zemân, behâr, râhet* gibi kaideye paralel telâffuzlar mevcuttu. Hülâsa, Azeri Türkçesi yabancı asıllı kelimelerdeki kısa vokallerin Türkçede inceltmesi sistemini umumîleştirdiği için *Haydar* kelimesi *Hêyder* şeklindedir. Azeri Türkçesinin, aşağıda bazı misallerini göreceğimiz Türkçe kalın kelimeleri inceltmiş olmasında da belki bunun tesiri vardır.

Hêyder kelimesindeki ikinci hususiyet ilk vokalin kapalı *e* olmasıdır. *a* vokali burada *e* olmamış, kapalı *e* olmuştur. Bunun sebebi tabii *y* tesiridir. *i* vokaline yakınlığı dolayısıyla *y* konsonantı yanındaki açık vokali kapalı vokal yapma temayülündedir. *i* veya kapalı *e* vokalinin açık *e* vokaline tercih eder. Bu açıklık - kapalılık asimilasyonu yalnız bir Azeri hususiyeti değil, Türkçenin umumî bir temayülüdür. *hey, ey, eyle-* gibi kelimeler hep kapalı *e* ile söylenir. Yalnız Azeri Türkçesinde bu kapalı *e* temayülü daha barizdir denebilir: *bêyle - bêle, êyle - êle, gêyit* kelimelerinde olduğu gibi.

Hâydar kelimesinin *h*'sine gelince, kelimenin aslındaki *ha* sesi tabii bütün Türkçede normal Türk *h*'sine dönmüştür.

Hêyder Baba Tebriz civarında, Şehriyâr'ın memleketi olan Huşgenab kasabasının veya köyünün yanında bulunan bir dağın adıdır, yani bir yer ismidir.

2. ildırımlar « yıldırımlar » < yıldırım-lar

Türkçede kelime başında bir *y* düşmesi hadisesi vardır. Bu eskiden beri bir çok devrelerde ve şivelerde görülen bir hadisedir : *yınan-* > *inan-*, *yinçü* > *inci*, *yılkı* > *ılkı*, *yıd* > *ıy*, *yultuz* > *ılduz* misallerinde olduğu gibi. Başta *y* düşmesi umumiyetle dar vokallerin önünde vuku bulur. Çok nadir olarak geniş vokallerin önünde de rastlanabilir. Bu hadise umumî

Türkçe için bir temayül mahiyetindedir ve misalleri çok fazla da değildir. İşte Türkçedeki bu temayül Azeri Türkçesinde genişleyerek bu sahanın bir hususiyetini teşkil eden umumî bir kaide haline gelmiştir. Zaten umumiyetle böyle olmakta, umumî Türkçedeki bir temayül bir şivede yaygınlaşarak bir kaide haline gelmektedir. Azeri Türkçesinde de Türkçenin eskiden beri görülen bu ses hadisesi umumîleşerek benzer kelimelere otomatik olarak sirayet eden bir şive hususiyeti, bir dil kaidesi haline gelmiştir. Gerçekten bugün dar vokalin başında bulunan *y*'ler Azeri Türkçesinde geniş ölçüde düşürülmektedir. Bu düşme sebebiyle ikinci bir hadise daha olmaktadır ki o da *ı* vokalinin *i*'ye dönmesidir. *ı* vokali normalden kısa bir vokal olduğu için kelime başında kalınca baş vokalin ve ilk hecenin yükünü taşıyamamakta ve yerini *i*'ye bırakmaktadır : *yınan*-> *ınan*-> *inan*- misalinde de olduğu gibi. Azeri Türkçesinde *y* düşmesi ile beraber bu değişiklik geniş ölçüde vuku bulmakta, böylece bir çok tek heceli kalın kelime veya kalın kelimenin ilk hecesi incelmektedir. *yıl* > *il*, *yılan* > *ılan*, *yulku* > *ilbu*, *yüz* > *üz*, *yüzük* > *üzük'*, *yukarı* > *uğarı*, *yük* > *ük'*, *yit-* > *it-*, *yiğirmi* > *iyirmi*, *yıl-* > *il-*, *yulgun* > *ilgin* gibi misallerde hep Azeri Türkçesindeki bu düşme ve değişmeyi görüyoruz. Aşağıda da bunun bir çok misallerini göreceğiz. İşte *yıldırım* kelimesi burada onun için *ıldırım* şeklindedir. *-lar* tabii, çokluk ekidir.

3. *şahanda* « çakınca, çaktıkta » < *şah-anda*

Bu kelimenin kökünde evvelâ bir *k* > *h* değişikliği vardır. Bu değişiklik yeni değil, eskiden gelen bir değişikliktir ve Eski Anadolu Türkçesine kadar çıkar. *k* > *h* değişikliği Eski Türkçe devresinden sonra ortaya çıkmış ve Batı Türkçesinin ilk devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde kelime içindeki ve sonundaki bir çok *k*'lar *h*'ya dönmüştür. Azeri ve Osmanlı Türkçelerinin müşterek ana devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde bu *k* — *h* bakımından durum ortadadır. Hem *k*, hem *h* vardır ve değişiklik inkişaf etmektedir. Devrenin sonuna doğru Azeri sahasında *h*'lar, Osmanlı sahasında *k*'lar ağır basmağa başlamıştır. Zaten Batı Türkçesinin bu iki dairesinin, Azeri ve Osmanlı Türkçelerinin tohumları evvelce de söylediğimiz gibi Eski Anadolu Türkçesinde ve müşterek devre sonunda filizlenmeğe başlamıştır. Bu ilk müşterek devreden sonra farklar belirmeğe başlamış ve böylece Azeri ve Osmanlı dairesi meydana gelmiştir. İşte farklılaşma sırasında, Eski Anadolu Türkçesinin karışık kullanımından, iki şekilliliğinden Azeri Türkçesi bir şekli, Osmanlı Türkçesi diğer şekli olarak umumileştirmiştir.

k — *h* meselesinde de Azeri Türkçesi *h* 'yı, Osmanlı Türkçesi *k* 'yı umumi-
leştirmiştir. Öyle ki bugün Azeri sahasında, kelime içindeki ve sonundaki
bütün *k* 'lar *h* 'ya dönmüştür : *yahın*, *çihdi*, *bah*, *yatah* misallerinde olduğu
gibi. Artık *k* sesi Azeri Türkçesinde hiç yoktur. Buna karşılık tabii Osmanlı
sahası da tamamıyla *k* 'ya dönmüştür. Böylece bugün Azeri ve Osmanlı sa-
haları arasındaki belirli ses farklarının başında bu *k* — *h* ayrılığı gelmekte-
dir. Ve *h* Azeri Türkçesinin temel hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir.

şah- kökündeki ikinci mesele baştaki *ş* sesidir. Burada iki ihtimal var-
dır. Birincisi bu sesin bir *ç* > *ş* değişikliği ile ortaya çıkmış olmasıdır. Türk-
çede bir *ç* — *ş* değişikliği vardır. *ç* ve *ş* sesleri birbirine çok yakın iki sestir.
Her ikisi de damak dış konsonantıdır. Her ikisi de sedasızdır. Teşekkül
noktaları aynıdır. Yalnız *ç* süreksiz, *ş* sürekli konsonanttır. Onun için bir
temas derecesi asimilasyonu ile ,açıklık benzeşmesi ile *ç*, kendisinin sürekli,
açık şekli olan *ş* 'ye dönmektedir. Konuşma dilinde bir çok *ç* bu şekilde *ş*
gibi söylenir. Azeri Türkçesinde işte bu *ç* — *ş* değişikliği daha belirlidir:
kaçtı — *gaşdı*, *geçti* — *geşdi*, *kaç* — *gaş*, *ağaç* — *ağaş* misallerinde ol-
duğu gibi. Buradaki *ş* de bu şekilde *ç* 'den gelebilir. O takdirde *çak-* fiilinin
değişmiş şekli ile karşı karşıyayız demektir. Zaten *şah-* da « çakmak » ma-
nasındadır.

İkinci ihtimal *şah-* 'ın *çak-* 'tan gelmediği, bunların aynı manadaki aynı
kelimenin iki ayrı şekli olduğudur. Bu da mümkündür. Zira *çak-* kökü bir
ses taklidi fiildir. Şivelerde ve ağızlarda aynı ses taklidinin farklı seslerle
değerlendirildiği, bu sebeple aynı ses taklidinin değişik kelimelerle karşılan-
dığı her zaman görülen bir haldir. Birinin *parıl*, *parıl-da-* dediğine diğeri
pırıl, *pırıl-da-*, birinin *lapa lapa* dediğine, diğeri *yapa yapa*, birinin *kas kas*
dediğine diğeri *kıs kıs*, birinin *çat* dediği tokat sesine diğeri *şak*, birinin *ça-
ğul*, *çağla-* dediğine diğeri *şakul*, *şakul-da-* diyebilir. Azeri ve Osmanlı Türkçe-
leri arasında da böyle ses taklidi kelime farkları görülmektedir. Burada da
şimşegın çıkardığı sesin Osmanlı sahasında kuvvetli bir *çak*, Azeri sahasın-
da ise kuvvetli bir *şak* şeklinde duyulduğu ve değerlendirildiği pekâlâ düşü-
nülebilir. Ses taklitlerindeki bu *ç* — *ş* farkının Osmanlı ve Azeri sahasların-
da mevcut olduğunu aşağıda da başka misallerde göreceğiz. Bu durumda
aynı hareketin Osmanlı Türkçesinde *çak-*, Azeri Türkçesinde *şah-* fiili ile
karşılandığını düşünebiliriz. Yalnız tabii *çak-* 'ın daha umumî ve aslî oldu-
ğunu unutmamak lâzımdır. Öte yandan Kamus-ı Türkî 'de *çak-* şekli de *şak-*
şekli de vardır. Bu da üzerinde durulacak bir noktadır.

-anda, *-ende* Azeri Türkçesinde bugün tipik bir gerundium ekidir. Bu
ekin *-an*, *-en* partisip eki ile *-da*, *-de* lokatif ekinin birleşmesinden meydana

geldiğini biliyoruz. *-an, -en* ve onun aslı olan *-ğan, -gen* partisibinde eskiden bir hareket ifadesi de vardı. Bugün Türkiye Türkçesinde yalnız vasıf ifadesi kalmıştır ve bu fonksiyonu ile sadece partisip yapmaktadır. Halbuki eskiden bu ekin « *-dik, -dik* » şeklinde bir hareket ifadesi de vardı : *adam yiyen ek-mek* « adamın yediği ekmek » misalinde olduğu gibi. İşte *-an, -en* partisibinin bu ifadesi Azeri Türkçesinde bugün de yaşamaktadır. *-da, -de* lokatif ekini alınca birlikte bir gerundium, bir hareket hali fonksiyonuna sahip olmaları da partisip ekinin bu ikinci ifadesinden çıkmaktadır. Böylece *yapanda, gelende* « yaptıkta, geldikte » mânasını ifade etmektedir. *-anda, -ende* « *-dikta, -dikte* » manasına geldiğine göre, « *-dikta, -dikte* » de « *-ınca, -ince* » gerundiumuna tekabül ettiği için, *-anda, -ende -ınca, -ince* gerundiumunun yerini tutmuş olmaktadır. Gerçekten bugün Azeri Türkçesinde *-ınca, -ince* gerundiumu yoktur, onun yerine *-ande, -ende* kullanılmaktadır.

Azeri Türkçesinde bu gerundiumlaşma şüphesiz yeni bir hadise değildir. Türkçede çok eskiden beri oluşan ve diğer Türk şivelerinde de görülen bir kullanıştır. Azeri Türkçesinin daha başından itibaren bunu görmek mümkündür. Nitekim Fuzulî'nin meşhur murabbaandaki şu mısra hemen akla gelmektedir :

Dirildikçe sek-i kûyun ölen de hâk-i pâyındır.

-an, -en partisipinin bu gerundium fonksiyonu bugün çok belirsiz olarak Türkiye Türkçesinde de bir kullanım tarzında kendisini hissettirmektedir: *yapana kadar, gelene kadar* gibi misallerdeki « yapınca, gelinceye » ifadesi bir gerundium fonksiyonundan başka bir şey değildir.

Partisipin gerundiumlaşmasını *-dik, -dik* partisipinde Türkiye Türkçesinde de açık şekilde görmekteyiz. Bu partisipin gerundium fonksiyonu eskiden beri kullanım sahasında görülen bir husustur. Eskiden lokatifle *giddükde, geldükte* şeklinde kullanılışı bir « gidince, gelince » gerundiumu idi. Eşitlik eki almış olan *-dikça, -dikçe* şekli ise bugün de tam bir gerundium eki durumundadır. Fakat bu devamlılık ifade eden bir gerundiumdur.

4. *sêller* « seller » < *sêl-ler*

sel kelimesi Azeri Türkçesinde kapalı *e* iledir. Gerçi Türkiye Türkçesinde de bu böyledir. Fakat İstanbul Türkçesinde aslında kapalı *e* yoktu. Ancak bugün Anadolu ağızlarının tesiriyle kapalı *e* İstanbul Türkçesine de girmiştir. Bu sebeple kapalı *e* Türkiye Türkçesinde belli belirsiz bir durumdadır ve bugün yazıda da ayrıca belirtilmez. Dilciler dışında kapalı ve açık *e*'ler pek tefrik de edilemez. İstanbul Türkçesine dayanan Osmanlı sahasının

bu belli belirsizliğine, bu hafif kapalı *e* 'lerine mukabil, denilebilir ki Azeri Türkçesinde kapalı *e* 'ler daha belirlidir. Ayrıca Osmanlı sahasında olmayan kelime ve şekillerde de kapalı *e* vardır : *Hêyder* misalinde olduğu gibi. Onun için metnimizde kapalı *e* 'lere işaret ettik. Böylece karışıklık ve yanlış anlaşılmaların önüne geçilmiştir.

-ler çokluk ekidir.

5. *şakıldıyup* « çağıldayıp, çağlayıp » < *şakıl-da-y-up*

Burada yine ses taklidi bir kelime ile karşı karşıyayız. Suyun çıkardığı sese verilen ad burada *şakıl*, Osmanlı sahasında *çağıl* şeklindedir. Bu iki kelime ya aynı kelimenin iki şivede, iki ağızdaki birer şeklidir, veya aynı sesi karşılayan iki ayrı kelimedir. Eğer iki ayrı kelime ise o zaman « şakıldayıp » diye tercüme etmek lâzımdır. Osmanlı sahasında su sesi için *şakırda-* fiili de vardır. Bu fiil *şakır* kelimesine dayanır ve *şakır şakır* tekrarı su için, bilhassa yağmur için çok kullanılır. Fakat bunda umumiyetle bir fısıkye, serpinti ve damlama sesi vardır. *şakıl-da-* ise gürültüyle, gürül gürül akan coşkun bir su sesidir ki Osmanlı sahasında bunun karşılığı *çağıl-da-* ve *çağla-* şeklindedir. Kelimenin Kâşgarlı 'daki şekli de bu bakımdan çok dikkate değerdir. Kâşgarlı 'da *çağıla-* ve *şagıla-* aynı kelime olarak gösterilmiştir. Yani *-a-* fiil yapma ekinden önceki *çağıl* ve *şagıl* isminin aynı olduğu, aynı kelimenin değişik söylenişleri olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda kelime bir ç — ş değişikliği olduğunu kabul etmek ve *şakıl-da-* 'yı *çağıl-da-* 'nın Azeri Türkçesindeki şekli gibi görmek mümkündür. Ancak aşağıda da göreceğimiz gibi *çağla-*, *çağıl* ses taklidi de Azeri Türkçesinde vardır. Üstelik *çağıl* 'da ğ, *şakıl* 'da *k* sesi vardır. Onun için Osmanlı ve Azeri sahasındaki bu sel su sesi taklidinin aynı kelimenin ayrı şekilleri olduğunu düşünmek yerine, aynı mânayı karşılayan iki ayrı kelime olduğunu kabul etmek her halde daha doğru olacaktır.

Şakıl kelimesi burada *şakkıl* şekline geçmiştir. Bu bir Azeri hususiyetidir. Azeri Türkçesinde belirli bir ikizleşme temayülü vardır : *yeddi*, *sekkiz*, *dokkuz*, *sakkız*, *bazlammaç*, *yapammadı* misallerinde olduğu gibi. Burada da böyle bir ikizleşme vardır. Kelimenin içinde *k* sesini muhafaza eden şey de bu ikizleşmedir. *k* 'ların tamamıyla *h* 'ya veya *ğ* 'ya dönmüş olması karşısında buradaki *kaf* yazılışının da *ğ* 'yı gösterdiği ve kelimenin *şaggıl* şeklinde olduğu akla gelebilir. Ve kelime Kaşgarlı 'daki *şagıla-* şekline de bağlanmış olur. Fakat *şaggıl* yerine *şakkıl* ikizleşmeye daha uygundur. *ğ* ikizleşmesinin misali pek yoktur. *k* ikizleşmesi ise çoktur. Ayrıca kuvvetli bir

tabiat taklidi seste hece sonunda sedasız konsonantın bulunması, *şag* yerine *şak* telâffuzu daha normaldir. *kaf* yazılışı dolayısıyla imlâdan pek anlaşıl-mayan, Azerilerin telaffuzunda da pek belirli olmayan bu kelimedeki *k* — *ğ* meselesinde, birinci sesin *k* olduğu açıktır. Yalnız ikinci konsonantın *k* 'lığı çok zayıftır ve *ğ* telâffuzu daha hakimdir. Yani kelime *şakkil* yerine *şakğil* şeklinde telâffuz edilmektedir. *sakğız*, *dokğuz* v.s. de böyledir ve hece başın-da, vokalden önce gelen konsonant Azeri Türkçesinde sedalı olmakta, se-dahlaşmaktadır.

-*da*- isimden, bilindiği gibi bilhassa ses taklidi isimlerden fiil yapma ekidir. Burada ekin vokali, orta hecede olduğu ve *y* geldiği için, değişmiştir. Bu misalde de görüldüğü gibi Azeri Türkçesinde Osmanlı sahasından daha ileri bir orta hece vokali değişmesi vardır. *şakıldayıp* yerine *şakkıldıyup* den-mektedir.

y tabii, yardımcı sestir.

-*up* gerundium ekidir. Ve görülüyor ki vokal uyumunun dışında kal-mış, yuvarlaklığını muhafaza etmiştir. Bu Azeri Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesinden gelen bir hususiyetidir. Eski ve aslî -*p* gerundiumundan gelen ve yardımcı vokalin ekin bünyesine dahil olması neticesinde Batı Türkçesin-deki yeni şekli ortaya çıkan bu gerundiumun başlangıçta *p* tesiriyle yalnız yuvarlak -*up*, -*üp* şeklinde olduğunu biliyoruz. Bir yuvarlaklaşma devri olan Eski Anadolu Türkçesinin bu hususiyeti Osmanlıcada da uzun zaman de-vam etmiş ve ek ancak zamanımızda vokal uyumuna uydurularak -*ıp*, -*ip*, -*up*, -*üp* şekline geçmiştir. İşte Tebriz Türkçesinde henüz bu uyum olmamış ve ekin Eski Anadolu Türkçesine dayanan yuvarlak şekilliliği bugün de ken-disini muhafaza etmiştir. Tebriz Türkçesinde bugün düz şekiller de görün-meğe başlamıştır. Fakat henüz yuvarlak şekiller hakimdir ve henüz vokal uyumu gerçekleşmemiştir, karışık devreye yeni girilmiştir. Yazıda olduğu gibi telâffuzda da düz şekillere tek tük rastlanmaktadır. Fakat Kuzey Azeri sahasında ve Terekeme ağı gibi bazı Azeri ağızlarında da uyum tamamlan-mıştır. Edebî dilde de uyum tamdır.

6. *ağanda* « akınca, aktığında, aktığı zaman » < *ağ* - *anda*

ağ- fiilinde de Azeri Türkçesi icabı olarak tabii *k* — *ğ* değişikliği var-dır.

-*anda* da tabii yine Azeri gerundiumudur.

7. *gızlar* « kızlar » < *gız - lar*

gız kelimesinde kelime başındaki *k* > *ğ* değişikliğinin bir misali ile karşı karşıyayız. *k* — *ğ* değişikliği Batı Türkçesinde zamanımızda ortaya çıkan büyük bir ses değişmesidir. Bugün Anadolu ağızlarının çok büyük bir kısmında bu değişiklik olmuş, İstanbul Türkçesi, edebî dil ve bazı batı Anadolu ağızları dışında artık kelime başında *k* kalmamıştır. Kelime başındaki bu *k* — *ğ* değişikliği Batı Türkçesinde doğuya doğru gittikçe kesifleşir. Azeri Türkçesinde kelime başındaki bütün *k* 'lar bugün *ğ* 'ya çevrilmiştir. Kelime içindeki ve sonundaki *k* 'lar da *h* 'ya ve bazan da *ğ* ve *ğ* 'ya dönmüş olduğu için, bugün artık Azeri Türkçesinde *k* sesi kalmamış gibidir. Ancak ses taklidi kelimelerde görülebilir.

-lar çokluk ekidir.

8: *sef* « saf, sıra, dizi » < *sağ*

Bu misalde de Azeri Türkçesinin yabancı kelimelerdeki kısa *a* 'ları *e* yapma sistemini görüyoruz. Osmanlı sahasında bu kelime *sağ* sesi dolayısıyla aslında olduğu gibi kalın vokalli kalmış, fakat Azeri Türkçesi umumî inceltme sistemini tatbik etmiştir.

sef bağla- « dizilmek, yan yana sıralanmak, saf hâlinde durmak ».

9. *bağlıyup* « bağlayıp » < *bağ-la-y-up*

Bu kelimedeki dikkati çeken iki husus vardır. Birisi orta hecedeki *a* vokalinin *ı* haline geçmesidir. Bu yukarıda da gördüğümüz gibi orta hece vokalinin ileri derecede değiştiren Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir (bk. § 5).

Diğer nokta gerundium ekinin *-up* şeklinde olmasıdır ki bu da gördüğümüz gibi Azeri Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinden kalan bir hususiyettir.

Tabii, *bağ* isim kökü, *-la-* isimden fiil yapma eki, *y* yardımcı ses, *-up* gerundium ekidir.

10. *bağanda* « bakınca, baktığı zaman » < *bağ - anda*

Burada da *k* - *h* değişikliği ve *-anda* gerundiumu vardır (bk. § 3.).

11. *selâm olsun*

Bu, Türkçede eskiden beri kullanılan bir tabirdir ve « selâm gönderiyorum, selâmım ulaşsın » mânası ile Azeri ve Osmanlı sahalarında müsterektir :

Benden selâm olsun Bolu beyine

mısraında da olduğu gibi.

12. *şovketüze* « şevketinize » < *şovketünüze* < *şevket-ü-nüz-e*

şevket isim, *ü* yardımcı ses, *-nüz* çokluk ikinci şahıs iyelik eki, *-e* datif ekidir. Yardımcı ses ve iyelik ekinin bu yuvarlak şekilleri Eski Anadolu Türkçesine mahsustur. Bu yuvarlak şekiller, Azeri Türkçesine de geçmiştir. Son zamanlarda ise Güney Azerbaycanda bu yuvarlak iyelikler yuvarlaklaşmaya tâbi tutulmuştur. *-üñüz* 'ün *ñ* 'si *ü* tesiriyle yuvarlaklaşarak *v* olmuştur. *-üvüz* şekline geçtikten sonra da *v* 'nin diftonglaşması, erimesi ve haploloji dolayısıyla benzer iki hece tek hece hâline gelmiştir. Bu tek hece tabii, düşen sesin, hecenin tesiriyle başlangıçta uzun olmuş, böylece *-üvüz* şekli *ǖz* şekline girmiştir. Sonra, Türkçede uzun vokal olmadığı için, bu geçici uzunluk da kısalarak *-üz* şekli ortaya çıkmıştır. Şu halde inkişafı bütün seyri ile şöyle gösterebiliriz : *şevketünüze* > *şevketüvüze* > *şevketüze* > *şevketüze*. Böylece bugün Azeri Türkçesinde çokluk ikinci şahıs iyelik eki yardımcı ses ile birlikte *-uz*, *-üz*, tek başına ise *-z* şekline geçmiştir. Bu bilhassa Güney Azerbaycan ağızlarında, İran Azerbaycanı ve Kerkük 'te böyledir. Kuzey, yani Kafkas Azerbaycanında ise yuvarlaklaşmamış normal şekiller de devam etmektedir.

şovket ise *şevket* kelimesinin *v* tesiriyle ilk vokali yuvarlaklaşmış şeklidir. *v* dudak konsonantı yanındaki vokali yuvarlaklaştırmıştır. Bu yuvarlaklaştırma da Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir. Aşağıda bunun bir çok misalini göreceğiz. *e* geniş vokal olduğu için yuvarlaklaşınca *o* olur. Ancak Azeri Türkçesinde *şövket* şekli de vardır. Fakat bu ikinci safhada olan bir incélmedir.

13. *êlüze* « elinize, ilinize » < *êl-ü-z-e* < *êlüze* < *êlüvüze*
< *êlüñüze*

êl kelimesi eski *il* 'den *i* — *e* değişikliği ile ortaya çıkmış kapalı *e* 'li bir şekildir. *i* — *e* değişikliği eskiden beri bir çok devrelerde ve şivelerde ge-

lişen bir hadisedir. Bu değişiklik kelime başında veya ilk hecede görülür. Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi devresi *i — e* bakımından geniş ölçüde *i* tarafındadır. Bu *i*'ler sonradan Osmanlıcanın sonuna doğru *e* olma yoluna girmiştir. Ama bu *e*'ler açık *e* değil, kapalı *e*'dir. Gerek Osmanlı sahasında, gerek Azeri sahasında bu böyle olmuştur. Ancak Osmanlı sahasının edebî Türkçesinin temeli olan İstanbul Türkçesinde bu kapalı *e* safhası atlanmış, ya açık *e*'ye dönmüş, veya *i*'de karar kılınmıştır : Eski *yir, vir, di-, il* kelimelerinin Azeri ve Anadolu ağızlarında *yêr, vêr, dê-, êl* olmasına mukabil asıl İstanbul Türkçesinde *yer, ver, de-, il* olması gibi. Fakat İstanbul Türkçesine de Anadolu tesiriyle bugün bu kapalı *e* girmiştir ve İstanbul da bu gibi kelimeleri artık daha çok kapalı *e* ile söylemektedir. Fakat yazıda kapalı *e*'nin ayrı bir işareti olmadığı için bunlar doğrudan doğruya *e* ile yazılmaktadırlar. İstanbul Türkçesinde, dolayısıyla yazı dilinde « memleket » manasına kapalı *e* ile *el* kelimesi kullanılmakta, bu arada *il* kelimesi de « vilâyet » manasında muhafaza edilmektedir. Ama, dediğimiz gibi, asıl İstanbul ağzında *il* « memleket » manasına da kullanılmaktadır. Azeri Türkçesinde bu *i — e* değişikliğine uğramış kelimeler kesin olarak ve belirli şekilde kapalı *e* tarafındadırlar. Metnimizde kapalı *e*'ler *ê* şeklinde hep gösterilmiştir. Metnin Arap harfli asıllarında da bu kapalı *e*'lere umumiyetle işaret edilmiştir.

ü yardımcı ses, -z çokluk ikinci şahıs iyelik eki, *e* datif ekidir (İyelik ekinin inkişafı için bk. § 12).

14. *menim* « benim »

Şahıs zamirinin genitif şekli olan bu kelime dikkati çeken husus, kelime kökündeki *m*'dir. ben şahıs zamiri Azeri Türkçesinde *men* şeklindedir. Burada Türkçede çok eskiden beri görülen kelime başındaki *b — m* değişikliğinin bir misalini görüyoruz. Türkçede kelime başında *b*'lerin aslı olduğunu, *m*'lerin aslı olmadığını, bazı *b*'lerin başlangıçtan beri umumiyetle bir nazal asimilasyonla bir kısım kelimelerde *m*'ye döndüğünü, daha Eski Türkçe devresinde bunun misalleri olduğunu biliyoruz. Kelime başındaki bu *b — m* değişikliği, Eski Türkçeden sonra da devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde de bu değişme vardır ve durum karışıktır. Yani aynı kelimelerin başında hem *b*, hem *m* vardır. İşte bu ikilik sonradan Osmanlı sahasında *b*, Azeri sahasında *m* istikametinde inkişaf etmiştir. Bu yüzden bugün Osmanlı sahasında *b*'li olan bazı kelimeler Azeri sahasında *m*'lidirler: *bin — min, bin- — min-, boncuk — muncuk, banla- — manla-* misallerin-

de olduğu gibi. İşte *men* kelimesi çok kullanılması itibariyle, bunların başında gelir. Bugün Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan biri bu *b — m* değişikliğidir.

Eski Türkçenin başında vuku bulmuş olan bu *ben — men* değişikliğinin sondaki *n* tesiri ile, dudak konsonantı olan *b* 'nin nazal dudak konsonantı olan *m* 'ye dönmesi neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Azeri Türkçesi o kadar *m* tarafındadır ki *n* bulunmayan kelimelerde bile *b — m* değişikliğini yapar. *bu — mu*, Dede Korkut Kitabındaki *biz — miz* misallerinde olduğu gibi.

15. *bir* « bir, bir defa »

bir kelimesinin « bir kerre, bir defa, bir daha » manasiyle zarf olarak Azeri Türkçesinde daha çok kullanıldığını görüyoruz. Bu Osmanlı sahasında da vardır. Fakat Azeri Türkçesinde bir hususiyet teşkil edecek derecede çok kullanıldığını aşağıdaki kıtalarda da göreceğiz.

16. *gelsün* « gelsin » < *gel-sün*

gel- fiil kökü, *-sün* emir ekidir. Burada Osmanlı sahasından farklı olarak 3. teklik şahıs emir ekinin yuvarlak vokalli olduğu görülüyor. Bu, ekin Güney Azeride aslı şeklini muhafaza ettiğini, vokal uyumuna bağlanmamış olduğunu göstermektedir. Azeri Türkçesinin bu hususiyeti Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. *-sun*, *-sün* emir ekinin bu aslı şeklini Osmanlıcadada da uzun zaman muhafaza ettiğini, ancak son zamanlarda vokal uyumuna uyduğunu biliyoruz. İşte Tebriz Türkçesinde Osmanlı sahasındaki bu son gelişme olmamış ve ek aslı şeklini bugün bile unumiyetle muhafaza etmiştir. Umumiyetle diyoruz, çünkü düz şekiller Tebriz Türkçesinde de görünmeğe başlamıştır. Ayrıca bu daha çok Güney Azerbaycan hususiyetidir, Kuzey Azerbaycan ağızlarında ek uyuma bağlanmıştır. Fakat Osmanlı sahasından farklı olarak Azeri Türkçesinde ekin eski aslı şeklini muhafaza ettiği ve karışık bir devrede bulunduğu bir vakıdır.

17. *dilüze* « dilinize » < *dil-ü-z-e* < *dilüze* < *dilüvüze*
< *dilüñüze*

dil isim kökü, *ü* yardımcı ses, *-z* Azeri Türkçesinin çokluk ikinci şahıs

iyelik eki, -e datif ekidir. Burada yine yuvarlaklaşma ve haplolojiye dayanan iyelik şekli inkişafı var. Bunun izahı için bk. § 12.

2

18. *kehlik'lerün* « keklüklerin » < *kehlik'ler-ü-n*

keklük kelimesinin buradaki *kehlik'* şekli *k* sesinin Azeri Türkçesindeki inkişafı ile ilgilidir. Bugün Azeri Türkçesinde *k* sesi de *ķ* sesine paralel bir inkişaf göstermiştir. *ķ* 'ların *h* olmasına mukabil, kelime ve hece sonundaki *k* 'ler de *yh* ile gösterebileceğimiz bir sese dönmüştür. *yh* sesini veren bu konsonant *h* 'nın incesidir denilebilir. Daha doğrusu *ķ* ile *h* 'nın münasebeti ne ise, *k* ile *yh* 'nin münasebeti de odur. *ķ* art damak konsonantı, *h* art damak hırıltılı konsonantıdır. *k* ön damak konsonantı, *yh* ön damak hırıltılı, daha doğrusu, yihiltili konsonantıdır.

Bu paralel inkişafın, *ķ* 'dan *h* 'ya, *k* 'den *yh* 'ye geçişin nazarı olarak şöyle oluştuğu anlaşılmaktadır :

$$\begin{aligned} \text{ķ} &— \text{ğ} — \text{ğ}(\text{ğ}) — \text{h} \\ \text{k} &— \text{g} — \text{y}(\text{ğ}) — \text{yh} \end{aligned}$$

Yani *ķ* sedalılaştınca *ğ* olur; *ğ* temas derecesi asimilasyonu ile açık yola kavuşunca, yani pratik tabiri ile yumuşayınca *ğ* (*ğ*) olur; *ğ* (*ğ*) da sedasızlaşınca *h* olur. *ğ* 'nın sedasız *ķ*, *ğ* (*ğ*) 'nın sedasız ise *h* 'dır. *ğ* (*ğ*) da *ğ* 'nın yumuşağıdır. *ķ* 'dan *h* 'ya geçişin böyle dörtlü bir köprüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bir misal üzerinde bu geçiş daha iyi anlaşılır; meselâ :

$$\text{ayak} — \text{ayaga} — \text{ayağa} — \text{ayağ}$$

örneğini ele alalım. *ayak* kelimesinin sedasız *ķ* 'sı iki vokal arasına girince sedalılaştıkça *ğ* olur. *ğ* sonra yumuşama hadisesine maruz kalarak *ğ* (*ğ*) 'ya döner. Sondaki *a* sesi kalkıp konsonant kelime sonu sesi olunca tekrar sedasızlaşır ve *h* olur. Bu zincir umumiyetle görünmediği ve süratli olduğu için *ķ* 'nın doğrudan doğruya *h* olduğu zannedilir. Halbuki fonetik geçiş ve değişme bağları böyledir, böyle olmak lâzım gelir. Bunun böyle olduğunu, geçişin her safhasındaki kullanışa, az da olsa, Azeri ağızlarında rastlamamız da göstermektedir. Gerçekten Azeri ağızlarında *ayag* — *ayaga* gibi *ğ* safhasının, *ayağ* — *ayağa* gibi *ğ* (*ğ*) safhasının misallerini görmek mümkündür. *ķ* 'dan *ğ* 'ya geçişin başlangıçta *ğ* safhasından geçtiği bütün Türkçe için muhakkaktır. *ķ* 'lar bir devrede muhakkak *ğ* olmuş, daha sonraki bir dev-

rede de ğ (ğı) 'ya geçmiştir. Fakat maalesef Uygur harflerinde de, Arap harflerinde de bu iki ses aynı harfle yazıldığı için bu safhaları tesbit edemiyoruz.

k 'nin inkişafı da böyle olmuştur. Yani *k* sedalılaştıncı *g* olur; *g* temas derecesi asimilasyonu ile açık konsonant haline gelince, yani pratik tabiri ile, yumuşayınca *y* (ğ) olur; *y* (ğ) de sedasızlaşınca *yh* olur. *k* 'nin sedalı *g*, *g* 'nin yumuşağı *y*, *y* 'nin sedasız *yh* 'dir. *k* 'den *yh* 'ye geçişin de böyle dörtlü bir köprüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da bir misal üzerinde tatbik edelim :

gelecek — *gelecege* — *geleceye* (*geleceğe*) — *geleceyh*

Yani *gelecek* kelimesinin *k* 'si iki vokal arasında kalınca önce seda benzeşmesi ile sedalılaştır ve *g* olur. Sonra bu *g* temas derecesi benzeşmesi ile yumuşayarak *y* (ğ) 'ye döner. *y* sondaki vokalin kalkması ile son ses durumuna geçince. Türkçenin başta sedalılık fakat sonda sedasızlık temayülüne göre, sedasızlaşarak *yh* olur. Bu inkişafın açık misallerini bugün Azeri sahasında bol bol görmekteyiz. Nitekim bazı ağızlarda yumuşama safhasına geçilmeden bugün sadece sedalılaştırma ile yetinilmektedir : Erzurum ağzındaki *çürük* — *çürüğe*, *çiçek* — *çiçeği* misallerinde olduğu gibi. Bazı ağızlarda ise yumuşama safhasının *y* 'si sonda sedasızlaşmadan da kullanılabilir : Bakü ağzındaki *gelecey*, *çiçey* misallerinde olduğu gibi. Hece ve kelime sonunda bu *k* asıllı sesin *yh* olması ise Azeri sahasında bugün umumleşmiş gibidir.

Fakat *y* 'nin sürtünmelisi olan bu sesin Türkçenin hiç bir alfabesinde harfi yoktur. Onun için yazıda gösterilmemiştir ve gösterilmemektedir. Arap harfleri ile bu ses için de *kef* kullanılmıştır. Metnimizde de tabii böyledir. Biz de ancak *yh* gibi bir harf kombinezonu ile ifade edebiliyoruz. Transkripsiyonda da yine *k* 'den istifade ediyoruz.

Buradaki *kehlik* ' kelimesinde sondaki konsonant işte bu *yh* 'dir. Metinde zarurî olarak *kef* 'le yazılmıştır. İlk hecenin sonundaki ses ise *he* ile yazılmıştır. Fakat o da *k* 'den geldiğine göre onun da *yh* olması gerekir ve o da asıl metinde *kef* 'le yazılmalıydı. Nitekim bu kelime diğer Azeri ağızlarında yine hep *yh* 'lidir. Burada da tam *h* olmadığı söylenebilir. Tebriz ağzını *yh* 'nin yazılamayışı, ve biraz da sarıh olmayan güç bir ses oluşu *h* 'ye itmiş olabilir. Sonda sedasızlaşma zarureti, bu karışık sesin içinde *h* sesinin de bulunması, *h* 'nın mukabili olması bazı ağızları bu şekilde *h* 'ye de geçirebilmektedir.

Hülâsa bugün Azeri Türkçesinde hece ve kelime sonunda *k* sesi yoktur ve onun yerini umumiyetle *yh*, bazan *y*, nadiren de *h* sesi almıştır.

Osmanlı sahasında böyle bir değişiklik olmadığını, hece ve kelime sonundaki *k* 'lerin kendisini muhafaza ettiğini görüyoruz. Bu sahada hece ve kelime sonundaki *k* 'lar da aynı paraleldedir. Fakat Osmanlı sahasında Eski Anadolu Türkçesi devresine çıktıkça *k* — *h* değişikliği ile karşılaşılır. O devrede yine bir paralelliğin olup olmadığı, bir *k* — *yh* değişikliğinin de bulunup bulunmadığını, *kef* yazılışı dolayısıyla, kestirmek imkânsızdır.

Demek ki Azeri ve Osmanlı sahaları arasında hece ve kelime sonunda bugün *k* — *h* gibi, bir de *k* — *yh* farkı vardır. Bu da umumîlik, genişlik vasfı dolayısıyla iki saha arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan birini teşkil eder, kelimenin eklerine gelince *-ler* çokluk eki, *ü* yardımcı ses, *n* teklik ikinci şahıs iyelik ekidir.

ü yardımcı sesinin yuvarlaklığı Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. Bilindiği gibi Eski Anadolu Türkçesinde teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden önce gelen yardımcı sesler hep yuvarlaktı. İşte Azeri Türkçesinde bu devam etmektedir.

n iyelik ekinde çok dikkati çeken nokta, bunun *sağır nun* değil, *n* olusudur. Bu Osmanlı sahasında İstanbul Türkçesinin hususiyetidir. Anadolu ağızlarında bugün de iyelik eki *sağır nun* 'ludur. Eskiden İstanbul Türkçesinde de böyle idi ve ancak son zamanlarda bir *n̄* — *n* değişikliği olmuştur. Azeri sahasında da *sağır nun* geniş ölçüde yaşamaktadır. Buna mukabil Tebriz Türkçesi, İstanbul gibi, *n* tarafındadır. Bu yalnız iyelik eklerine mahsus değil, bütün şekiller için böyledir ve Tebriz Türkçesinde tıpkı İstanbuldaki gibi *sağır nun* yoktur. Tebriz ve Güney Azeri Türkçesinin bir devamı olarak Azeri yazı dilinde de bugün *n* hakimdir. Artık edebî dilde *sağır n* 'ler hep yerini *n* 'ye bırakmıştır.

n iyelik ekinin burada yuvarlaklaşarak *v* olmadığını görüyoruz. Bu ikinci şahıs iyelik ekinde de *v* 'leşme olduğunu aşağıda göreceğiz. Fakat onlar umumiyetle iki vokal arasındadırlar. Böyle sondaki çekimsiz teklik 2. şahıs eki *v* olmamaktadır. Bunları da *v* yapan Azeri ağızı bu yuvarlaklaşmada en ileri gitmiş olan Kerkük Türkçesidir. Orada *başuv*, *eliüv* şekli kullanılır.

19. *uçanda* « uçunca, uçtuğu zaman » < *uç-anda*

uç- fiil kökü, *-anda* gerundium ekidir.

20. *kôl* « çalılık, top çalı, funda, fundalık »

21. *dibinnen* « dibinden » < *dip-i-n-den*

dip isim kökü, *i* 3. şahıs iyelik eki, *-n* - yardımcı ses, *-den* ablatif eki-dir.

Burada bir *n* benzeşmesi vardır. *n* kendisinden sonra gelen *d* sesini kendisine benzetmiştir. Azeri Türkçesinde, burada görüldüğü gibi, ileri derecede bir asimilasyon temayülü vardır. Azeri sahasının Osmanlı sahasından farklı bir hususiyeti de bu kuvvetli benzeşme temayülüdür.

22. *dovşan* «tavşan» < *davşan*

Bu kelimedede önce bir *t—d* meselesi vardır. Osmanlı sahasında *t*'li olan kelime Azeri sahasında *d*'lidir. Bu *t—d* farkı Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. Bilindiği gibi kelime başındaki *t*'ler Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken geniş ölçüde *d*'ye çevrilmiştir. Bir devrede bütün *t*'lerin *d* olduğunu kabul etmek gerekir. Eski Anadolu Türkçesindeki *d* çokluğu bunun başlangıçta umumî bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Bu *d*'lerin bir kısmı sonradan tekrar *t*'ye dönmüştür. Bu *t*'ye dönüş Eski Anadolu Türkçesinde başlamış ve daha sonra da devam etmiştir. Meselâ *türlüg* önce *dürlü*, sonra *türlü* olmuştur. İşte Eski Anadolu Türkçesindeki bir kısım *d*'lerin tekrar *t*'ye dönmesinde Osmanlı ve Azeri sahalılarında farklı gelişmeler olmuş, birinde *t*'ye dönen *d*'ler diğerinde *d* olarak kalmıştır. Bu yüzden kelime başındaki *t—d* bakımından Azeri ve Osmanlı sahalılarında bazı farklar ortaya çıkmıştır. Birinde *t*'li olan bir kelime diğerinde *d*'li olabilmektedir. Fakat durum karışıktır ve sadece farklılık bahis konusudur. Biri *t*, diğeri *d* tarafında değildir: Azeri Türkçesindeki *daş*, *durna*, *tüş-*, *tök-* şekillerine karşılık Osmanlı sahasındaki *taş*, *turna*, *düş-*, *dök-* şekillerinin kullanılması gibi. Bu Osmanlı ve Azeri sahasındaki ses ayrılıklarından biridir.

Bu kelimenin aslı Eski Türkçenin başlarında *tabışgan* şeklinde idi. Kelime içinde ve sonundaki *b*'lerin *v* olması dolayısıyla bu kelime daha Eski Türkçe devresinde *tavışgan* şekline geçmiştir. Batı Türkçesine gelince eklerin başındaki *ğ*'ların düşmesi neticesinde kelime *tavışan* şeklini almıştır. Orta hece vokali düşünce de *tavşan* şekli ortaya çıkmıştır. Bu arada aynı zamanda *t—d* değişikliği de olduğu için kelime *davşan* şekline geçmiştir. İşte sonradan bu *davşan* şekli dediğimiz gibi Azeri ve Osmanlı sahalılarında *dovşan* olarak kalmak veya *tavşan* şekline geçmek şeklinde farklı bir *t—d* inkişafı göstermiş ve bugünkü ayrılık meydana gelmiştir.

Bu kelimedeki ikinci mesele yuvarlaklaşmadır. *şovketüze* kelimesinde de kısaca temas ettiğimiz gibi (bk. 12) bu bir Azeri Türkçesi hususiyetidir. Gerçekten Azeri Türkçesinde bugün Osmanlıca sahasından daha kuvvetli bir yuvarlaklaşma temayülü vardır. İşte burada bunun bir misalini görüyoruz. *dāvşan* kelimesinin ilk vokali yanındaki dudak konsonantı *v* 'nin tesiriyle yuvarlaklaşmıştır. Aşağıda bunun daha bir çok misalini göreceğiz. Bu yuvarlaklaşma Azeri Türkçesinde bugün artık sistem haline gelmiştir.

Bu yuvarlaklaşmanın ikinci safhası olarak Azeri Türkçesinde bugün diftonglaşma ve dolayısıyla vokal uzaması da görülmekte, böylece meselâ *dovşan* kelimesi *dôşan* şekline geçmektedir. Meydana gelen uzun vokal ise bazı Azeri ağızlarında (Terekeme ağzı gibi) kısılırken sonuna bir *y* sesi almakta ve meselâ *dôşan* kelimesi *doyšan* şekline girmektedir.

23. *galhup* «kalkıp» < *galh-up*

galh- fiil kökü, *-up* gerundium ekidir.

galh- < *kalk-* fiilinde iki değişiklik vardır. Biri kelime başındaki *k* — *ğ* değişikliğidir. Bu Azeri Türkçesinin bugün umumleşmiş kesin bir hususiyetidir. Bunu yukarıda görmüştük. Burada yalnız şunu ilâve edeceğiz : Kelime başındaki bütün bu *ğ* 'lar tabii, imlâda metnimizde de *kaf* harfi ile yazılmaktadır. Türkçe imlânın bir devamı olmasının yanında, bu da *ğ* 'laşmanın bir delilidir. Çünkü *kaf* Farsçada *ğ* ve *ğt* karşılığı olarak kullanılan bir harftir ve *k* sesi *kef* ile yazılır. İran muhitinde yazılan Türkçe eserlerde de *kaf* yazarken şüphesiz bunu *ğ* için kullanmaktadırlar.

galh- fiilindeki ikinci değişiklik sondaki *k* — *h* değişikliğidir. Bu yukarıda gördüğümüz gibi Eski Anadolu Türkçesine dayanan bir Azeri hususiyetidir. Sondaki ve kelime içindeki bu *h* 'lar imlâda da çok defa *h* ile yazılmaktadır. Fakat Osmanlı imlâsının bir tesiri olarak *kaf* ile yazıldığı da görülür. Fakat bu *kaf* 'ların da telâffuzda *h* sesi olduğunda hiç şüphe yoktur. Ancak Kuzey Azerbaycanda bunların *ğ* da olabildiği düşünülebilir. Çünkü bazı Kuzey Azeri ağızlarında (Bakû ağzı gibi) kelime içindeki ve sonundaki *k* 'lar *h* 'ya geçmeden *ğ* olarak da inkişaf etmişlerdir: *otağ*, *otağa*, *ayağ*, *ayağa* misallerinde olduğu gibi.

-up gerundium ekidir ve görüldüğü gibi yine yuvarlaktır. Kafkas Azerbaycanında vokal uyumuna uymuş bulunan bu ek bazı güney Azerbaycan ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlaklığını hâlâ muhafaza etmektedir. Bunda imlânın da tesiri vardır.

24. *gaçanda* «kaçınca, kaçarken» < *gaç- anda*

gaç- fiil kökü *k* — *ğ* değişikliği ile *kaç-* fiil kökünün aldığı şekildir. *-anda* Azeri gerundiumudur.

25. *bahçaların* «bahçelerin» < *bahça-lar-u-n*

bahça Farsça *bâğçe* kelimesinin Azeride Türkçeleşmiş şeklidir. Türkçeleşme Osmanlı Türkçesinde uzun vokalin kısalması ve hece sonundaki ve *ç* yanındaki sedalı *ğ* konsonantının sedasızlaşıp *h*'ye dönmesi şeklinde olmuş ve kelime *bahçe* şekline girmiştir. Azeri Türkçesinde, Anadolu ağızlarında da olduğu gibi *h* muhafaza edildiği için sedasızlaşan konsonant *h*'ya çevrilmiş, vokal kısalmış, ayrıca sondaki vokal de vokal uyumuna uydurulmuş, böylece kelimedede daha ileri bir Türkçeleşme olmuştur.

-lar çokluk ekidir.

-u- yardımcı sestir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, ikinci şahıs iyelik ekinden önce gelen yardımcı ses Güney Azeri ağızlarında daima yuvarlaktır. Kafkas Azerbaycanında ve esas yazı dilinde yuvarlaklaşma olmayıp, vokal uyumuna geçilmiştir.

-n teklik ikinci şahıs iyelik ekidir. Yine görülüyor ki, İstanbul Türkçesinde olduğu gibi *sağır n*, Tebrizde de *n*'ye dönmüştür. Ancak Kafkas Azerbaycanında *sağır n* muhafaza edilmektedir, edebî dilde *n*'ye dönülmüştür.

26. *çiçek'lenüp* «çiçeklenip» < *çiçek-le-n-üp*

çiçek isim kökü, *-le-* isimden fiil yapma eki, *-n-* dönüşlülük, *-üp* gerundium ekidir. Burada farklı olan şey, sadece yuvarlak Güney Azeri gerundiumudur.

27. *açanda* «açınca» < *aç-anda*

aç- fiil kökü, *-anda* Azeri gerundiumudur.

28. *bir* «bir, bir defa»

Burada dikkati çeken Azeri hususiyeti *bir* kelimesinin zarf olarak kullanılmasıdır. Bu Osmanlı sahasında da görülür. Fakat Azeri Türkçesinde daha çok vardır.

29. *mümkün olsa* « mümkün ise, mümkünse »

Burada *i-* fiili yerine, *ol-* fiilinin de isim fiili olarak kullanıldığının bir misalini görüyoruz. Eski *er-* fiilinden gelen *i-* fiilinin tarihi gelişmedeki yipranmasından doğan bu hadise bir Azeri hususiyetidir.

30. *yad êle* « yâd eyle, hatırla, hatıra getir, an! »

Farsça asıllı *yâd* kelimesi Azeri Türkçesinde kısalmış, daha çok Türkçeleşmiştir.

êyle- yardımcı fiili *y* konsonantını düşürmüştür. *ey* hecesi, *y* konsonantının *i* vokaline yakınlığı yüzünden, bir nevi diftonglaşma ile konsonantını eritmiş ve kısalarak tek vokalden ibaret kalmıştır. *êle* « eyle, öyle », *bêle* « beyle, böyle » kelimelerinde de görülen bu hadise bir Azeri hususiyetidir.

êle- fiili tabii *kapalı e* iledir.

Burada dikkati çeken bir husus da *yâd eyle-* fiilinin *bizden* şeklinde ablatifli bir yer tamlayıcısı almasıdır. Geçişli olan bu fiil normal olarak *bizi* şeklinde bir nesne alır. Fakat Azeride akkuzatif yerine ablatif aldığını da görüyoruz.

31. *açılmıyan* « açılmayan »

Bu kelimedede farklı bir durum yoktur. Yalnız orta hece vokalinin değişmesi Azeride daha kesindir.

32. *ürek'leri* « yürekleri » < *ürek'-ler-i*

ürek' kelimesinde yine başta *y* düşmesi ve sonda *k'* konsonantı şeklindeki Azeri hususiyetlerini görüyoruz.

-ler çokluk eki, *-i* akkuzatif ekidir.

33. *şad* « şâd, sevinçli, şen »

Bu kelime de *yad* gibi Azeri Türkçesinde çok eskiden beri kısalarak Türkçeleşmiştir.

34. *yêli* « yeli, rüzgârı » < *yêl-i*

Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i*'lerin çoğu Azeri Türkçesinde sonradan *kapalı e* olmuştur. Onun için bu kelime de *kapalı e* ile *yêl* şeklindedir. *yêl* kelimesinin kullanılışı Azeri sahasında geniş ve çok canlıdır. Rüzgâr yerine daima bu kelime kullanılır.

-i, teklik üçüncü şahıs iyelik ekidir.

35. *çardağları* « çardakları » < *çardağ-lar-ı*

çardağ kelimesinde Azeri hususiyeti olarak sondaki *ğ*'nin *h* olması vardır.

-lar çokluk, -ı akkuzatif ekidir.

36. *yıhanda* « yıkınca, yıkarken » < *yıh-anda*

yıh- fiil köküdür, *ğ* — *h* değişikliği vardır. -*anda* Azeri zaman gerundiumudur.

37. *novruz* « nevruz »

Farsça asıllı ve iki kelimenin (*nev rûz*) birleşmesinden meydana gelen ve Türkçede uzun vokali kısalan bu kelimedeki Azeri Türkçesinde bir de yuvarlaklaşma olmuştur. *dovşan* kelimesinde izah ettiğimiz gibi, *v* tesiriyle *e* vokali yuvarlaklaşmıştır. Bu kelimenin de aynı şekilde uzun vokalli *nôruz* ve *y*'li *noyruz* inkişafı mevcuttur.

38. *güli* « gülü » < *gül-i*

gül isim, -i üçüncü şahıs iyelik ekidir.

Burada üçüncü şahıs iyelik ekinin hâla eski şeklini muhafaza ettiğini ve vokal uyumuna uymadığını, yuvarlak şeklinin olmadığını görüyoruz. Bu güneyin, Tebriz Türkçesinin hususiyetidir. Kafkas Azerbaycanında uyum olmuştur.

Tebriz Türkçesinde ayrıca bu *i*'ler ve umumiyetle diğer sondaki *i*'ler

(-si, -di v.s.'de) uzun gibi söylenir. Bu uzunluktan çok, belirli bir *i* söyleyişidir diyebiliriz. Hatta bu yüzden böyle sondaki *ı*'lar bile *i* gibi söylenmektedir. Bunda son ses olmanın, ve yazının tesirleri de vardır. Ancak bu bir ağız hususiyetidir ve umumî Azeri Türkçesinde böyle bir şey yoktur. Klâsik Azeri dilinde bu *i*'leşme de, uzatma da söz konusu değildir.

39. *gar* « kar »

gar kelimesinde de tabiî kelime başındaki *ğ* — *g* değişmesi şeklinde görülen yaygın Anadolu, Azeri hususiyeti vardır.

40. *çihanda* « çıkınca » < *çih-anda*

çih- fiil kökünde yine sondaki *h*'laşma vardır. *-anda* Azeri gerundiumudur.

41. *ağ* « ak, beyaz »

ağ kelimesi başlangıçtan beri Azeri Türkçesinde böyledir. Eski Anadolu Türkçesinde hece ve kelime sonundaki *ğ*'lar *h*'ya dönerken bu *ğ*'lı şekiller de ortaya çıkmıştır. *ğ*' *h*'nın sedalıdır. Sondaki *h* sedalı bir sesle, bilhassa bir vokalle beraber gelince geçici olarak sedalılaştır : *ayağ altı* - *ayağ altı*, *ağ orman* - *ağ orman*, *otağ üstüne* - *otağ üstüne* misallerinde olduğu gibi. Kelime sonunda ek alınca *ğ* ve *h*'nin daima sedalılışıp *ğ*' olduğu mâlumdur. İşte bu sedalılışma yan yana gelen kelimeler arasında da eskiden beri görülmektedir. Bunlar da esas itibariyle geçicidir. Ancak bu geçici *ğ*'lar bir kaç kelimedede kalıcı hâle gelmiştir. İşte *ağ* bunlardan biridir. *otağ* bir başkasıdır. Bakû şivesinde ve dolayısıyla Kafkas Azerbaycanı edebî dilinde bu *ğ*'laşma gittikçe kuvvetlenmekte ve sondaki *h*'lar yerini *ğ*'ya bırakmaktadır : *ayağ* - *ayağ*, *gonağ* - *gonağ*, *yatağ* - *yatağ*, - *goçağ* - *goçağ* misallerinde olduğu gibi. Aynı değişiklik *ğ* - *h* - *ğ*'ya paralel olarak *k* - *k'* - *y* ince şeklinde, ön damak konsonantının inkişafında da olmaktadır : *çiçek*' - *çiçey*, *kürek*' - *kürey* misallerinde olduğu gibi.

ağ kelimesini *ğ* — *h* değişikliğinin başlangıcından beri böyle görüyoruz. Yani bu kelime *h* safhasını atlayarak *ğ*'ya geçmiştir: Bunda *ah*, *ağ* gibi bir kelimeyle karışmak ihtimalinden kaçmak rol oynamış olabilir. Tek heceli olmak da belki bir sebeptir. Nitekim ince tek hecelilerde de bu atlama-yı görüyoruz : *gök* - *göy* gibi. Esasen tek heceli kelimelerin sonundaki *g*'le-

rin Batı Türkçesinde *y* şeklinde inkişaf ettiğini biliyoruz. Ve bütün Türkçede tek heceli kelimelerin sonundaki *g* ve *ğ*'lerin inkişafı, kelimenin başka yerlerindeki inkişaftan farklı olmuştur. Tek heceli kelimedeki bu *ğ* — *ğ* ve *k* — *y* inkişafının da *ğ* ve *k*'lerin sedalılışmaları safhasında bir *ğ* ve *g* inkişafı haline gelmiş olacağı tabiidir.

42. *köyne*k'lerin « gömleklerini » < *köyne*k'-ler-i-n

gömlek kelimesinin aslı *köñlek* 'tir. Osmanlı sahasında, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine geçerken baştaki *k*'lerin *g* olması, daha sonra Osmanlıcada yuvarlaklaşma ile *sağır n* 'nin *m* 'ye çevrilmesi neticesinde, kelime *gömlek* şekline geçmiştir.

Azeri Türkçesinde ise evvelâ baştaki *k* muhafaza edilmiştir. Bu Azeri Türkçesi ile Osmanlı sahasındaki ses farklarından biridir. Gerçekten Azeri Türkçesinde baştaki bazı *k*'ler muhafaza edilmiş, veya Eski Anadolu Türkçesindeki *k* — *g* inkişafından sonra tekrar *k*'ye dönülmüştür. Böylece bugün Azeri sahasındaki bazı kelimeler, Osmanlı sahasının *g*'sine karşılık, *k*'lidir : *könül* — *gönül*, *keç-* — *geç-*, *köç* — *göç* misallerinde olduğu gibi. İşte burada da bu *k* vardır. Bu *k* — *g* meselesinde Kuzey ve Güney Azeri Türkçeleri arasında da fark vardır.

Azeri Türkçesinde bir de bu kelimedeyi *y* ve *n* seslerinin ortaya çıktığı görülüyor. Bu ses değişikliği şöyle olmuştur. Önce *l* sesi asimilasyonla, yarındaki *sağır n* 'nin tesiriyle *n* olmuştur. Sonra aykırılışma ile *sağır n y* 'ye çevrilerek ikiz konsonant durumundan çıkılmıştır. Bazı Azeri ve Anadolu ağızlarında *gönül* kelimesinde de bu hadise olmuş ve *gönülüm* — *göynüm* gibi bir değişikliklerle kelimenin *göyün* şekli ortaya çıkmıştır. *sağır n* — *y* değişikliğinin, daha doğrusu bu iki sesin yer değiştirmesinin misalini ağızlarda başka kelimelerde de görmek mümkündür : *değişmek* — *deñişmek*, *denişmek* gibi.

*köyne*k' kelimesindeki üçüncü hususiyet sondaki *k*'nin *k'* (*yh*) olmasıdır.

-ler çokluk eki, -i iyelik ekidir.

-n akkuzatif ekidir. İyelik eklerinden sonra gelen -n akkuzatif eki, görüldüğü üzere, Anadolu ağızları gibi Azeri Türkçesinde yazı dilinde de hâlâ yaşamaktadır.

43. *sıhanda* « sıkınca » < *sıh-anda*

sıh- fiil kökünde yine *ķ* — *ħ* değişikliği vardır, *-anda* gerundiumdur.

44. *derdlerimiz* « dertlerimiz » < *derd-ler-i-miz*

derd kelimesi Farsça aslı şeklindeki gibi sondaki *d* 'yi burada muhafaza etmektedir. Sedasızlaşma olmamış, kelime *dert* şekline geçmemiştir. Bu Azeri Türkçesinde, sondaki sedalıyı sedasızlaştırma temayülünün Türkiye Türkçesindeki kadar kuvvetli olmamasındandır. Nitekim sonu sedalı ile biten kelimeler Azeri Türkçesinde çok görülür : *ad*, *süüd*, *yad* « yabancı », *ac*, *öc* gibi. *beg* kelimesi de Azeri sahasında görülen bir şekildir. Hülâsa Türkiye Türkçesinde bugün görülen sonda *b*, *c*, *d*, *g*, *ğ* bulunmaması kaidesi Azeri Türkçesinde kesin değildir.

-ler çokluk eki, *-i* yardımcı ses, *-miz* çokluk birinci şahıs iyelik ekidir.

45. *goy* « koy, bırak »

Bu kelimedede de yine baştaki umumî *ķ* — *ğ* değişikliği vardır. Ayrıca *koymak* fiilinin Azeri Türkçesinde « bırakmak » manasını daha çok ifade ettiğini gösteren bir misal karşısındayız. *koy-* fiilinin eskiden beri Türk şivelerinde « bırakmak » yerine az veya çok kullanıldığını görüyoruz. İşte Azeride fiilin bu ifadesi Türkiye Türkçesinden daha yaygındır.

46. *dikkelsün* « dikelsin, dikleşsin, büyüsün, ayağa kalksın, yığılsın » < *dik-el-sün*

dik isim kökü, *-el-* fiil yapma eki, *-sün* emir ekidir.

dikel- fiilinde Azeri Türkçesinde konsonant ikizleşmesi olmuştur. Azeri Türkçesinde böyle ikizleşmelerle karşılaşılır *şakkıl-da-*, *sekkiz*, *dokkuz*, *bazlammaç*, *gelemmedim* misallerinde olduğu gibi.

-sün emir ekinin burada yuvarlak olması dikkati çekmektedir. Eskiden yalnız yuvarlak şekilleri bulunan bu emir eki Kuzey Azeri Türkçesinde de, biraz aşağıdaki misallerde de görüldüğü gibi, bugün uyuma uymuştur. Ancak eski şekil bazı ağızlarda ve yazının tesiriyle bazı yerlerde Güneyde, Tebrizde hâlâ yaşamaktadır. Yani henüz Türkiye Türkçesindeki ölçüde tam silinme olmamıştır.

47. *daluvı* « sırtını » < *dal-u-n-ı*

dal « sırt, arka » demektir. Eski Türkçede *talı*, *talı* şeklinde olan kelime Eski Anadolu Türkçesine de geçmiş, sonra baştaki *t* — *d* değişikliği ile *dalı* ve sondaki vokalin yıpranması ile *dal* şekline geçmiştir. Bu son şekiller Azeri Türkçesinde başlangıçtan beri vardır.

-*u*- yardımcı sesi Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklığını muhafaza etmektedir. Bu yuvarlak vokal, yukarıda da söylediğimiz gibi, ikinci şahıs iyelik eki *n* 'yi yuvarlaklaştırmış ve *v* yapmıştır. Yani Güney Azeri Türkçesinin iyelik ekini yuvarlaklaştırma hususiyetinin açık bir misali karşındayız.

-*ı* akkuzatif ekidir.

48. *üzün* « yüzün » < *üz-ü-n*

üz kelimesinde yine *y* düşmesinin misalini görüyoruz. *ü* yardımcı ses, -*n* Tebriz Türkçesinin ikinci şahıs iyelik ekidir.

49. *bulağların* « pınarların, çeşmelerin » < *bulağ-lar-u-n*

bulağ Azeri Türkçesinde « pınar, çeşme » yerine yaygın olarak kullanılan kelimedir. *bul-* fiilinden -*ak* ile yapılmış isim olduğu anlaşılmaktadır. Azeri Türkçesinde tabii *k* — *ğ* değişikliğine uğramıştır.

-*lar* çokluk eki, *u* yardımcı ses, -*n* ikinci şahıs iyelik ekidir. İyelik ekinin yuvarlak yardımcı vokalli olduğu yine dikkati çekmektedir.

50. *uşağların* « çocukların » < *uşağ-lar-u-n*

uşağ Azeri Türkçesinde *çocuk* yerine kullanılan kelimedir. Sondaki *k* 'sı *ğ* olmuştur. Eski Türkçedeki *uvşak*, *uşak* « küçük » kelimesinden gelmektedir. *v* düşmesi, uzun vokal teşekkülü ve sonra kısalması neticesinde bu şekle girmiştir.

Yine -*lar* çokluk eki, *u* yardımcı ses, *n* Tebrizde *n* 'leşmiş iyelik ekidir.

51. *belke* « belki » < *belki*

belki kelimesinin *ki*'si Azeride *ke* şekline geçmiştir. Farsça asıllı *ki* edatının vokali eski yazıda *e* ile yazılırdı. İşte Azeri sahası, her halde kelime içine karışınca bu vokali *e* zannetmiş ve öyle telâffuz etmiştir. *keşke* « kâşki » 'de de böyle olmuştur.

52. *behtim* « bahtım, talihim » < *beht-i-m*

beht kelimesinde yine Azeri Türkçesinin kısa *a* vokalini *e*'ye çevirme kaidelerini görüyoruz.

i yardımcı ses, *-m* birinci şahıs iyelik ekidir.

53. *oyana* « uyana, uyanısın, uyanır » < *oyan-a*

oyan- Eski Türkçede başlangıçta *odun-* şeklinde idi. *d* — *y* değişikliği ile Eski Türkçenin sonunda *oyun-* şekline geçti, ikinci hecedeki yuvarlak vokallerin düzleşmesi hadisesi neticesinde de *oyan-* şekline geldi. İlk hecedeki *o* — *u* değişikliği dolayısıyla Türkiye Türkçesinde *uyan-* şekline girmiştir.

İlk hecedeki bu *o* — *u* değişikliği, bilindiği gibi, Türkçenin bir çok şive ve ağzalarında görülen bir hadisedir. En çok *u* tarafında olan şive Kuzey Türkçesidir. Batı Türkçesinin Rumeli ağzları kuvvetli *u* temayülündedir. Türkiye Türkçesi ile Azeri Türkçesi arasında bu bakımdan bazı ayrılıklar görülür. Ancak durum karışıktır. Bir kelimedede bir saha *o* tarafında iken başka bir kelimedede *u* tarafında görülür. Meselâ *boğa*, *boynuz* gibi kelimelerde Azeri Türkçesi *buğa*, *buynuz*; buna karşılık *dudak*, *uyan-*, *uğra-*, *büyük* gibi kelimelerde *dodağ*, *oyan-*, *oğra-*, *böyük* tarafındadır.

-a istek ekidir. Burada dikkati çeken şey istek ekinin Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden daha canlı olmasıdır. Gerçekten istek eki bugün Azeri Türkçesinde daha geniş olarak kullanılır.

5

54. *senün* « senin »

sen şahıs zamirinin genitifinin burada yuvarlak vokalli olduğu görülür.

yor. Eski Anadolu Türkçesine dayanan bu yuvarlaklık, iyelik eklerinde olduğu gibi, yine Güney Azerbaycan hususiyetidir. Umumî Azeri Türkçesinde genitif eki de uyuma bağlanmıştır ve *sağır n* 'lidir. Daha güneydeki Kerkük ağzında, yuvarlaklıktan dolayı, bu ek de *v* 'leşmiştir : *senüv* gibi.

55. *yanun* « yanın » < *yan-u-n*

yan isim kökü, *u* yardımcı ses, *n* Tebrize mahsus iyelik ekidir. Yuvarlaklığın bir misalini daha görüyoruz.

56. *bulağ olsun* « pınar olsun »

Burada *bulağ* kelimesinin son konsonantının, vokalle başlayan ikinci kelimenin tesiriyle sedallaştığını görüyoruz.

57. *sora* « sonra » < *sonra* < *soñra*

Bu şekil, Türkiye Türkçesinde de konuşma dilinde çok görülür. *sağır n* 'nin ve *n* 'nin eriyip düşmesi yine yuvarlaklaşma ile ilgilidir. Yuvarlak vokal tesiriyle *sağır n ğ* 'ya ve *v* 'ye çevrilip, sonra vokali uzatarak düşmüş, nihayet vokal de kısalmıştır. Azeri ve Osmanlı sahalarında bu hususta görülen fark, kelimenin Azeride kısa şeklini almış olmasına mukabil Türkiye Türkçesinde daha çok *sôra* şeklinde uzun vokalle kullanılmakta olduğudur.

58. *gazov-geder* « kaza ve kader »

Burada *kaza* kelimesinin beraber kullanılan *vü* edatını bünyesine aldığı, *v* tesiri ile yuvarlaklaşmaya uğradığını görüyoruz. Tabii baştaki *k* da *gı* olmuştur. Böylece *gazov* şekli ortaya çıkmıştır. *vü* edatının vokali orta hece durumunda kaldığı için de düşmüştür.

kader kelimesinde ise *k* — *ğ* değişikliği ile, yabancı asıllı kelimedeki *kısa a* vokalinin Azeri Türkçesinde hep *e* 'ye çevrilmesi hadisesi vardır. Azeri Türkçesinde yabancı kelimelerin vokallerinin tâbi olduğu sistem o kadar kuvvetlidir ki kelime burada olduğu gibi vokal-konsonant uyumunun dışına çıksa bile, tatbik edilmektedir. Zaten Azeri Türkçesinde vokal — konsonant uyumunun dışında kalan Türkçe kelimeler de görülür : *kôr* « kör », *gere* « kara » gibi.

59. *itimdi* « yitimidir, yitmedir, kaybolmadır » < *it-i-m-di* < *yit-i-m-dir*

it- fiil kökü yine Azeri Türkçesindeki *y* düşmesinin bir misalidir.

i yardımcı ses, *-m* fiilden isim yapma ekidir.

-di bildirme ekidir. Burada Azeri Türkçesinin büyük bir hususiyetini görüyoruz. Bu, bildirme ekinin *r*'sinin düşmesidir. Bildirme ekinin tarihi inkişafında büyük bir değişme vardır. Başlangıçta *turur*, sonra *durur* olan kelime Eski Anadolu Türkçesinde eklemeye başlayarak *-dur*, *-dür* şekline geçmiş, son zamanlarda vokal ve konsonant uyumuna da uymuştur. İşte Azeri Türkçesinde inkişaf burada da durmamış ve ekin *r*'si de düşürülmüştür. Doğu Türkçesinde daha da ileri gidilmiş, ekin vokali de atılmıştır, böylece ek önce *-du*, *-du*, sonra *-t*, *-d* şekline girmiştir : *bile turur* > *biletur* > *biledu* > *bilet* misalinde olduğu gibi.

Bildirme ekinin Azeri Türkçesindeki bir hususiyeti de ekin yalnız *d*'li olmasıdır.

60. *boyı* « boyu » < *boy-ı*

boy isim kökü, *-ı* iyelik ekidir. Üçüncü şahıs iyelik ekinin aslı şeklini muhafaza ettiğini, bu Tebriz ağzı hususiyetini bu misalde de görüyoruz.

61. *oğulsuzdı* « oğulsuzdur » < *oğulsuz-dı*

Burada bildirme ekinin vokalinin uyum dışında kaldığı görülüyor. Ekin yalnız düz vokalli bu şekli, iyelik eklerinde olduğu gibi, Tebriz ağzı hususiyetidir ve geçmiş zaman eki *-dı*, *-di*'nin Eski Anadolu Türkçesine dayanan şeklinin tesiri ile böyle olduğu anlaşılmaktadır.

6

62. *sennen* « senden » < *sen-den*

Burada Azeri Türkçesindeki aşırı benzeşme hususiyetinin bir misalini görüyoruz. Şahıs zamirin *n*'si ablatif ekinin *d* sesini *n*'ye çevirmiştir.

63. *oldı* « oldu » < *ol-dı*

Görülen geçmiş zaman eki görülüyor ki vokal uyumu dışında kalmaktadır. Kafkas Azerbaycanında bu uyum yapılmaktadır. Tebriz Türkçesinde ekin Eski Anadolu Türkçesindeki gibi yalnız düz şekilleri vardır. Ayrıca Tebriz konuşma dilinde ekin vokali de daima *i*'ye kaydırılmaktadır. Ekin konsonantı ise bütün Azeri Türkçesinde *d*'dir, *t*'li şekil yoktur.

74. *gêçdi* « geçti » < *gêç-di*

gêç- fiil kökü Türkiye Türkçesinde de böyle *kapalı e* iledir. Bu bakımdan bir fark yoktur. Yalnız Azeri Türkçesinde bu kelimenin *kêç-* şekli de vardır. Daha doğrusu Azeri Türkçesinde esas itibarıyla fiil *k* iledir. Ancak Tebriz Türkçesinde *g* iledir. Fakat Güney Azerbaycanda *k* ile söyleyen ağızlar da vardır. Metinde Şehriyar bu kelimeyi bazan iki çizgili, bazan tek çizgili *kef* ile yazmıştır. Yazı ananesi bugün pek olmayan Tebrizde imlânın geniş ölçüde telâffuza bağlı kaldığını düşününce, insan İran Azerbaycanı için bu kelimenin *k* ve *g* meselesinde tereddüde düşüyor. Gerçek şudur ki Tebrizde kelime *g*'lidir, fakat civarında *k*'li yerler de vardır.

-di'nin konsonant uyumuna bağlı kalmadığını yine burda da görüyoruz.

65. *gelemmedim* « gelemedim » < *gelemedim*

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Azeri Türkçesinde bazı kelimelerde konsonant ikizleşmesi görülür. Bunlardan biri menfi iktidarî şeklidir. Eski *u-* « muktedir olmak » fiilinin menfisi ile asıl fiilin gerundium şeklinden (*bil-e + umadı* gibi) gelen ve iki vokalin birleşmesiyle *-uma-*, *-ime-*, *-eme-* şekillerini meydana getiren (*bilümedi*, *bilimedi*, *bilemedi* gibi) menfi iktidarînin bu birleşmeden doğan *u*, *i*, *e*, (*ü*, *ı*, *a*) vokalleri tabii başlangıçta uzun olmuştur. Sonra bu uzunluk kısılınca yanında bulunan konsonantı ikizleştirmiştir. İşte sonradan tek şekil olarak kalan *-ame-*, *-eme-* gurubunun Azeri Türkçesinde ikizleşmesinin sebebi bu olmalıdır.

66. *gêc* « geç »

Yukarıda işaret ettiğimiz sonda sedalı konsonant bulunması şeklindeki Azeri hususiyetini bu kelimedede de görüyoruz. Gerçi burada kelimedeki

sonra vokalle başlayan *oldı* kelimesi gelmekte ve son ses iki vokal arasına düşmektedir. Böyle bir durumda *ç* de *c* olabilir. Fakat Azeride bu kelime tek başına da *c* ile dir. Hatta bu yüzden bazı Azeri ağızlarında *c — j* değişikliğine de uğramakta, *gêj* olmaktadır. Azeri Türkçesinde zaten *c — j* değişikliğini görüyoruz : *bacı — bajı* misalinde olduğu gibi.

67. *hêç* « hiç » < *hiç* < *hiç*

Farsça asıllı *hiç* kelimesinin uzun vokali Türkçede kısalmıştır. Azeri Türkçesinde ise ayrıca *i — e* değişikliği olmuştur. Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i*'lerin *e* olması Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden çok fazladır. Öyle ki bunu yabancı kelimelere bile tatbik etmektedir. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklardan birini yabancı asıllı kelimelerdeki bu telâffuz ayrılığı teşkil eder : *ilim — êlim*, *ışk — êşk*, *ıtır — êtır* misallerinde olduğu gibi. İşte *hêç* kelimesinde de bu vardır. *i — e* değişikliğinde tabii ortaya çıkan *e* kapalı *e*'dir. Bu değişiklik dolayısıyla kelimenin eski yazı imlâsında da vokal yazılmaz.

68. *gözellerün* « güzellerin » < *gözel-ler-ü-n*

güzel kelimesi Azeri Türkçesinde *ö* ile dir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde *ü*'leşmiştir. Tabii *gözel* aslıdır. İlk hecedeki geniş ve dar yuvarlak farkının Azeri ve Osmanlı sahaları arasında görüldüğünü söylemiştik. İşte *gözel* kelimesi bunun misallerinden biridir. Meselâ *göverçin* kelimesi de Azeride böyle geniş vokallidir.

Tabii, *-ler* çokluk, *ü* yardımcı ses, *-n* iyeliklidir.

69. *nêc'oldı* « nice oldu, nasıl oldu » < *nêçe oldı* < *niçe oldı*

Burada yan yana gelen iki vokal dolayısıyla bir *e* düşmesi vardır. Bu Türkçede her yerde görülebilir. Kelimedeki Azeri hususiyeti yine *i — e* değişikliğidir. Ayrıca sonda *c* durumu da vardır. Kelime Azeride tek başına *ç*'lidir. Aslı *ç* şekilleri eklerde muhafaza edilmektedir.

70. *döngeler* « dönemeçler » < *dön-ge-ler*

dön- fiil kökü, *-ge* fiilden isim yapma ekidir. *-ler* çokluk ekidir.

71. *dönüm* « dönüş, dönme » < *dön-ü-m*

Bu kelime de *dön-* fiilinden *-m* ile yapılmış isimdir. *ü* yardımcı sestir.

72. *itginlik'* « yitkinlik, kayboluş, kaybolma » < *it-gin-lik'*

it- fiil kökünde *y* düşmesi vardır. *-gin* fiilden isim yapma eki, *-lik'* isimden isim yapma ekidir.

Burada dikkati çeken şey *g* konsonantının konsonant uyumuna uymaması, sedasızlaşmamasıdır. Azeri Türkçesinde İstanbul Türkçesindeki gibi bir konsonant uyumu yoktur ve konsonant kendisinden önceki sedasız konsonanta değil, kendisinden sonraki vokale bağlı olarak sedalı söylenir. Bu durum Türkiye Türkçesinde de bir dereceye kadar böyledir ve kesin bir sedasızlaşma yoktur, sonra gelen vokalin tesiri daima hissedilir. Ancak Azeri Türkçesinde hiç sedasızlaşma olmaz ve kesin bir sedalılık görülür.

73. *ayrılığ* « ayrılık » < *ayrı-lığ*

Ayrı isim, *-lığ* isimden isim yapma ekidir ve yine *k — ğ* değişikliği vardır.

7

74. *iğit* « yiğit »

Başta *y* düşmesi vardır.

75. *emek'* « emek »

Sonda *k — k'* Azeri hususiyeti vardır.

76. *itirmez* « yitirmez »

Yine *y* düşmesi Azeri hususiyetini görüyoruz.

77. *yêtirmez* « yetiştirmez, ulaştırılmaz »

Bu mânâ ile fiilin bu şekli bir Azeri hususiyetidir ve eski devrelerin

devamı durumundadır. Ayrıca *baş a yêtir-* Azeride « tamamlak, sona erdirmek » mânasına kullanılan bir tabirdir.

78. *vallah* « vallahî »

Bu yemin Azeride, Anadolu ağızlarında da görüldüğü gibi *i* 'siz kullanılır.

79. *unutmarılı* « unutmamız » < *unut-ma-r-ı-ı*

unut- fiil kökü, *-ma* menfi eki, *-r* geniş zaman eki, *ı* yardımcı ses, *-ı* *ı* — *ı* değişikliğine uğramış çokluk birinci şahıs ekidir. Veya ek *-ı* 'dır.

Burada son derece mühim bir Azeri hususiyeti vardır. O da geniş zamanın menfisinde *-r* ekinin kullanılmasıdır. Türkçede fiil çekiminde umumî durum şudur : Bir çekim dışındaki diğer bütün çekimlerde şekil ve zaman eki fiilin hem müsbetine hem menfisine getirilir : *gel-di*, *gelme-di*, *bil-i-yor*, *bil-mi-yor* gibi. Yalnız geniş zamanda eskiden beri geniş zaman eki sadece müsbet fiile getirilir, menfi geniş zaman ise *-maz*, *-maz* (*ma*, *-me*) partisip eki ile yapılır. İşte Azeri Türkçesinde bugün geniş zaman çekiminin de diğer çekimlerin paraleline sokulduğu ve menfi fiile de geniş zaman eki getirildiği görülüyor. Bu mühim bir inkişaftır.

Gerçi Azeri Türkçesinde geniş zaman eki bugün *-ar*, *-er* 'dir ve *-r*, *-ır*, *-ir* şimdiki zaman için kullanılır. Ancak menfi şimdiki zaman *unutmuru* *gelmi*rem, *bilmi*rem, *gelmi*rem, *atmarılı* gibi şekiller tereddütsüz geniş zaman şekilleridir. Onun için bu paralellige sokuşta şimdiki zamanın tesiri olabilir. Ama şeklin geniş zaman olduğunda şüphe yoktur.

Eskiden geniş zaman menfisi Türkçede hep *-maz*, *-mez* ile yapılırdı. Osmanlıcanın sonlarında birinci şahıslarda *-maz*, *-mez* 'in yerini *-ma*, *-me* almıştır. Azeri Türkçesinde ise son zamanlara kadar birinci şahıslarda da *-maz*, *-mez* yerini muhafaza etmiştir. Bugün de yine bu *-maz*, *-mez* şekilleri devam etmektedir. Ancak bugün işte *-r* 'li şekiller de ortaya çıkmıştır. Bu *-r* 'li şekiller yine yalnız birinci şahıslarda görülür. Ayrıca birinci şahıslarda bir de *-n* 'li şekiller görülür. Böylece bugün Azeri Türkçesinde menfi geniş zaman çekimi şu şekildedir :

gelmezem, *gelmerem*, *gelmenem*

gelmezsen (*-señ*)

gelmez

gelmezik', *gelmerik'*, *gelmenik'*

gelmezsiniz (siñiz, -süz, -siz)

gelmezler

İkinci şahıslardaki *n* 'li şekil Tebrize ve edebî dile mahsustur.

Burada görülen bir husus da çokluk birinci şahıs geniş zamana *-k, -k* ikinci tipteki şahıs ekinin atlamış olmasıdır. Osmanlı sahasında bazı ağız-larda da bu görülür. Ancak İstanbul Türkçesinde ek normal olarak birinci tipten *-ız, -iz, -uz, -üz* 'dür.

80. *göremmesek* « göremesek, göremezsek » < *göremesek*

Burada da yine iktidarî menfisindeki *m* ikizleşmesi vardır. Ayrıca bu basit şekil Türkiye Türkçesindeki *göremezsek* birleşik şeklinin yerine kullanılmıştır. Azeri Türkçesinde bu birleşik şekil pek kullanılmaz.

81. *helal* « helâl »

Azeri Türkçesinde bu kelimedede yine daha ileri bir Türkçeleşme ile vokal — konsonant uyumu olmuş ve ince *l* 'ler kalınlaşmıştır. Ayrıca bazı Azeri ağızlarında *e* vokali de kalınlaştırılarak kelime *halal* şekline sokulmuştur.

82. *êdün* « edin! » < *êt-iün*

êt- fiil kökü, *-iün* çokluk ikinci şahıs emir ekidir. Emir ekinin Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlaklığı görülüyor ki Güney Azerbaycan-da devam etmektedir. Kuzeyde bunda da düzleşme ve uyum olmuştur ve *sağır n* muhafaza edilmektedir.

83. *sesden* « sestem »

Burada yine ablatif ekinin konsonantının sedalı kaldığını görüyoruz.

8

84. *küyden* « sestem, gürültüden » < *küy-den*

Eski Türkçenin *kü, küy* « ses, ün, melodi » kelimesinin Azeri Türkçesinde hâlâ yaşaması dikkati çekecek bir husustur.

Ayrıca *sesden küyden düşende* kullanılışında ablatif ekinin bulunması bir hususiyet teşkil etmektedir.

85. *aşih* « âşık »

Azeri Türkçesinde *âşık* kelimesinde tam bir Türkçeleşme olmuş, vokal kısalmış ve *ķ* — *h* değişikliği yapılmıştır.

86. *sazın* « sazını » < *saz-ı-n*

saz isim, *-ı* iyelik eki, *-n* akkuzatif ekidir. İyelik eklerinden sonra gelen akkuzatif ekinin yaşadığını gösteren yeni bir misal karşındayız.

87. *yadundadı* « hatırında mıdır » < *yad-u-n-da-dı* < *yâd-u-n-da-dır*

yâd kelimesinin Azeri Türkçesinde kısaltıldığını yukarıda da söylemiş-tik. İyelik ekinden önceki yuvarlak vokal meselesini de gördük. *-da* lokatif, *-dı* bildirme ekidir. Burada ayrıca dikkati çeken yeni bir Azeri hususiyeti eksiz soru durumunun mevcut bulunmasıdır. Gerçekten burada kelimenin sonu vurgulu ve uzun söylenmek suretiyle soru şekli yapılmaktadır. Bu Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetidir. Azeri Türkçesinde böyle ses tonuyla, vurgu ile soru şekli yapmak kaidesi vardır. Farsçada da bu böyledir ve burada Farsçanın tesiri olduğu düşünülebilir. Ancak bu Türkçeye has bir sesle ifade tarzı da olabilir.

Bu kelimedede soru vurgusu ve uzatması *-dı* (*-dır*) bildirme eki üzerindedir.

88. *hövlesek'* « korkuyla, telâşla » < *hevl-i sek*

Görüldüğü gibi kelime Farsça « köpek korkusu » terkibinden çıkmıştır. Azeri hususiyeti olarak, *v* tesiriyle yuvarlaklaşmış, terkip kaybolmuş, terkip *i* 'si *e* 'ye dönerek tek kelime ortaya çıkmıştır.

89. *guşlar* « kuşlar »

Yine *ķ* — *ğ* değişikliğinin bir misalini görüyoruz.

90. *tekin* « gibi »

Eski Türkçedeki *teg* « gibi » edatı Batı Türkçesine de geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinden sonra Azeri Türkçesinde bugüne kadar kullanılmıştır.

Azeri Türkçesinde kelime eskiden beri *tek* şeklinde kullanılmıştır. Batı Türkçesinde edatın bu şekle geçmesinde *tek* « bir, çift olmayan » kelimesi ile karıştırılmasının rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki kelimedede zaten bir mâna yakınlığı da vardır. Kelime daha sonra, yine *tek* ile karıştırılmasından olacak, bir de iyelik eki almış ve *teki* şekline geçmiştir. *tek* ve *teki* şekli yan yana kullanılırken edatın bir de instrumental eki almış *tekin* şekli ortaya çıkmış, böylece edat *tek*, *teki*, *tekin* olarak üç şekilli hâle gelmiştir. İşte burada gördüğümüz şekil bunlardan biridir. Aşağıda *kimin* « gibi » edatında da bunu göreceğiz.

91. *ganad* « kanat »

Burada yine kelime başındaki *k* — *ğ* değişikliği vardır. Ayrıca Azeri Türkçesinde kelime sonunda *d* sedalısının bulunduğu yeni bir misali karışındayız.

9

92. *yurdi* « yurdu » < *yurd-ı*

Üçüncü şahıs iyelik ekinin Tebrizde yine aslı şeklini muhafaza ettiğini görüyoruz.

93. *âşığ elması* « âşık elması »

Tebriz'de bir elma cinsinin adı olan bu kelimelerde *âşık* kelimesinin sonundaki *k* konsonantı, kendisinden sonra da vokal gelince, sedahlaşmış ve yumuşamıştır.

elma kelimesi Azeri Türkçesinde aslı şeklini muhafaza etmektedir, İstanbul Türkçesindeki gibi *elma* olmamıştır.

94. *gêdüp* « gidip » < *gêt-üp*

gêt- fiil kökünde Azeri Türkçesindeki ileri bir *i — e* değişikliğinin misalini görüyoruz. Bu değişiklik Türkiye Türkçesinde de olan bir gelişmedir : *de-*, *ver-*, *yer* misallerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesinde bu değişme çok daha geniştir : *inmek — ênmek'*, *giymek — gêymek'*, *yine — yêne*, *hiç — hêç* misallerinde de olduğu gibi. Tabii ortaya çıkan vokal, burada olduğu gibi, *kapalı e* 'dir.

-üp güney Azerbaycanın yuvarlak gerundiumudur. Klâsik Azeri Türkçesinde bu yuvarlaklık yoktur ve uyum yapılmaktadır. Ayrıca *-ıp*, *-ip* gerundiumu Azeri Türkçesinde *f* 'leşmiştir : *gelif*, *olufdu* misallerinde olduğu gibi.

95. *gonah* « misafir » < *kon-ak*

kon- fiili, tabii, Azeri Türkçesindeki umumî *k — ğ* değişikliği ile *gon-* olmuştur.

-ak fiilden isim yapma ekidir. Dikkati çeken husus bu kelime Azeri Türkçesinde ekin şahıs, fâil ismi yapmasıdır. Türkiye Türkçesinde ise bu kelime yer isimdir. Böylece Türkiye Türkçesinin *konuk* 'una Azeri Türkçesi *konak* der.

96. *galması* « kılması, kalmak »

Başta yine *k — ğ* değişikliği vardır. Ayrıca *-mak* yerine *-ma-sı* şeklinin kullanılması da dikkati çekiyor.

97. *daş* « taş »

Kelime başında Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen *t — d* farklarından biri de bu kelimeye görülür.

98. *hêyva* « ayva »

Burada, Azeri Türkçesinde bulunan *h* protezinin bir misalini görüyoruz. Başta *y* türemesi gibi *h* türemesi de Azeri Türkçesinde Osmanlı sahasından daha çok görülür.

99. *salması* « salması, düşürmesi, düşürmek »

sal- fiili Azeri Türkçesinde « düşürmek » mânâsıyla canlı olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde fiilin bu eski manası ve kullanılışı kalmamış, bu fiil « bırakmak » manasıyla ve çok az kullanılır olmuştur : *salı verdi* gibi.

100. *galup* « kalmış » < *gal-up*

gal- fiil kökünde yine *k* — *ğ* değişmesi vardır.

Buradaki asıl mühim hususiyet *-up* gerundiumunun öğrenilen geçmiş için kullanılmasıdır. Bu Eski Anadolu Türkçesine dayanan bir Azeri hususiyetidir. *-p*, *-up* gerundiumunun çekimli fiil olarak kullanılması tabii normal değildir. Bu, eski bir birleşik çekimden kalmış bir durumdur. Eski Türkçede isim fiilinin *turur* şekli gerundiumlara getirilerek *bilip turur men*, *bilip turur sen*, *bilip turur* gibi bir birleşik çekim yapılırdı. Mânâsı da tabii öğrenilen geçmişe uygundu. İşte bu birleşik çekimden zamanla, *turur* yardımcı fiili düşünce gerundium tek başına öğrenilen geçmiş fonksiyonu gören bir çekimli fiil gibi kalmıştır. Eski Türkçeden sonra Eski Anadolu Türkçesinde bunun bol bol kullanıldığını görürüz. Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı sahasında bu kullanım kalkmış, buna mukabil Azeri sahasında bu şekil ikinci bir öğrenilen geçmiş zaman gibi yerleşip kalmıştır. Bugün öğrenilen geçmiş zaman Azeri Türkçesinde birinci şahıslarda *-muş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* ile, diğer şahıslarda bu *-ıp*, *-ip*, *-up*, *-üp* ile yapılır :

gelmişem

gelipsen (*-señ*)

gelip, *gelipdi*

gelmişik'

gelipsiniz, *gelipsiñiz*, *gelipsüz*, (*-siz*)

gelipler

Teklik üçüncü şahısta görülen *gelipdi* şekli tabii *gelmiştir*'in Azerideki karşılığıdır. Çokluk ikinci şahıstaki *gelipsüz*, (*-siz*) şekli Azeri ağızlarında görülen ikinci, üçüncü şekillerdir.

Bu gerundium konuşma dilinde, ağızlarda geniş ölçüde *f*'leşmiş olduğu için tabii bu çekimde de umumiyetle *f*'li söylenir : *gelifdi*, *gelifler* gibi.

101. *yuhı* « uyku »

yuhı Tebriz ağızındaki şekildir. Asıl klâsik Azeri Türkçesinde vokal

uyumları Türkiye Türkçesindeki gibi hâkimdir ve uyum dışına çıkan inkişaf yoktur. Onun için bu kelime de asıl Azeride *yuhu* şeklindedir. Eski yazının imlâsında sondaki *u*, *ü*'ler *i* ile yazılırdı. Tebriz Türkçesinde de yazı dili ananesi son zamanlarda yalnız kitabî çerçevede kalmış olduğu için, yazı tesiri ile bu kelime *yuhu* şekline geçmiştir.

yuhu kelimesi şöyle bir inkişaftan gelmektedir : *yuhu* < *uyuhu* < *uyuku* < *udıku* < *udı-ku*. Bugünkü *uyu-* fiilinin aslı *udı-* idi. *-ku* ile isim yapılmıştır. Eski Türkçenin sonundaki *d* — *y* değişikliği ile *uyıku*, sonra vokal uyumu ile *uyuku* hâline geçmiştir. *k* — *h* değişikliği ile *uyuhu* şekli de ortaya çıkmıştır. Osmanlı sahasında orta hece vokali düşerek *uyku*, Azeri sahasında baştaki vokal yıpranarak *yuhu* şekli meydana gelmiştir. Azeride bundan *-la-* ile yapılmış *yuhla-* « uyumak » < *yuhu-la-* fiili de vardır.

102. *kimin* « gibi » < *kimi-n*

kimi Azeri Türkçesinde *gibi* kelimesinin aldığı şekildir. Bu kelimenin *kip-i* iyeliğinden geldiğini biliyoruz. Osmanlı sahasında *p* sesi iki vokal arasında sedalılaştırmış, başta *k* — *g* değişikliği de olduğu için edat *gibi* şekline geçmiştir.

Azeri Türkçesinde kelimedeki *b* — *m* değişikliği olmuştur. Ayrıca bu kelimedeki diğer bazı kelimelerde de görüldüğü gibi, *k* — *g* değişikliği olmamıştır. Böylece edat Azeride *kimi* şekline geçmiştir. Azerideki *b* — *m* değişikliğine *kim* kelimesinin iyelik şeklinin analojisi de sebep olmuş olmalıdır. Buna paralel olarak *teki* edatında da *tek* kelimesinin iyelik şeklinin tesiri görülür.

Kelimenin sonundaki *-n* instrumental ekidir. *kimi*, *kimin*'in yanında aynı şekilde *tek*, *teki*, *tekin* şekillerinin olduğunu da görmüştük.

103. *eser goyup* « eser koymuş, iz bırakmış »

104. *zadımda* « şeyimde »

zâd kelimesinin vokali yine Türkçeleştirilmiştir.

10

105. *guru* « kuru »

Kelimenin sonundaki düz vokal yine eskiye ve yazıya dayanan bir Teb-

riz hususiyetidir. Asıl Azeri Türkçesinde kelime *guru* şeklindedir. Kelime başında tabîî *ķ* — *ğ* değişikliği vardır.

106. *sazaķ* « sazak, soğuk ıslığı, ıslık çalan soğuk »

107. *ket kövşen* « kent köy, köy yeri »

Her ikisi de « köy » manasına gelen bu kelimeler müteradiftir.

108. *payızları* « sonbaharları, güzleri »

güz kelimesi de kullanılmakla beraber Azeri Türkçesinde « son bahar » için en çok kullanılan kelime *payız* 'dır.

109. *perdesidir* « perdesidir »

Bildirme ekini burada *-dir* olarak görüyoruz. Bu, ekin aslının henüz Azeride büsbütün kaybolmadığını gösteriyor. Fakat bunda Türkiye Türkçesinin belirli bir tesiri vardır. Zaten kuzeyde olsun, güneyde olsun edebî dilde Türkiye Türkçesinin tesiri daima hissedilir. Yoksa meselâ burada *perdesidi* şekli olmalı idi. Azeri Türkçesinde konuşma dilinde ek tamamıyla *-di, -di, -du, -dü* şekline geçmiş, *r* 'yi düşürmüştür. Hem aslî şekil, hem yazı, hem de Türkiye Türkçesi Azeri sahasında böyle bir çok şekilleri Azerileşmekten alıkoymaktadır.

110. *êderem* « ederim » < *êt-er-em*

Burada dikkati çeken şey, birinci şahıs ekinin *-em* şeklinde olmasıdır. Bu mühim bir Azeri hususiyetidir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki belirli ayrılıklardan birini bu şahıs eklerindeki fark teşkil eder. Azeri Türkçesinde zamir menşeli olan birinci tipteki şahıs ekleri bugün şöyledir :

1. *-am, -em*
2. *-san, -sen* (*-sañ, -señ*)
3. ———
1. *-ıķ, -ik', -uķ, -ük'*
2. *-sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz* (*-sıñız, -siñiz, -suñuz, -süñüz*)
(*-suz, -süz, -sız, -siz*).
3. *-lar, -ler*

Teklik birinci şahıs eki açıkça Eski Anadolu Türkçesinden gelmekte ve Osmanlı sahasında son devirlerde vuku bulmuş olan darlaşma, yapılmamış bulunmaktadır.

Teklik ikinci şahıs eki Eski Türkçeye, ekin zamir menşesine dayanmaktadır. Ekleşme vaki olmuş, fakat darlaşma olmamıştır. Kuzey Azerbaycanda *sağır kef* 'li şekil de bazı ağızlarda ve bir parça da edebî dilde yaşamaktadır. Bütün *sağır n* 'lerin *n* olması Tebrizde de İstanbuldaki gibi tamdır. Kuzey Azerbaycanda ise yazı dilinde *n* 'ler hakimdir.

Çokluk birinci şahıs eki geçmiş zaman ve şart çekiminden alınmıştır. Bunu Türkiye Türkçesinde de görüyoruz. Fakat Türkiye Türkçesinde *gelmişik* gibi yalnız öğrenilen geçmişe atlayan ve o da konuşma dilinde kalan mahdut bir değişiklik vardır. Azeri Türkçesinde ise görülen geçmiş zaman ile şart çekiminin bu eki zamir menşeli eklerle çekilen bütün kiplere atlamıştır ve *-iz, -iz, -uz, -üz 'ün* yerini tutmuştur: *gelerik', gelecêyik', gelmişik', gelek', gelmeliyik', yaparış, oynuyuruş* v.s. misallerinde olduğu gibi.

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde çokluk birinci şahıs eki *-k, -k* 'dir. Diğer çekimlere atlayınca bunun *-ık, -ik, -uk, -ük* olduğunu Azeri'deki bu kullanışlar göstermektedir. Böylece ekin, bünyesine yardımcı sesi de alarak genişlediğini görüyoruz.

Çokluk ikinci şahıstaki yuvarlak ve tek heceli şekiller bazı Azeri ağızlarında vardır. Edebî dil Türkiye Türkçesindeki şekilleri, vokal uyumuna uydurarak devam ettirmektedir.

111. *özümde* « kendimde »

Azeri Türkçesinde *kendi* yerine *öz* ve dönüşlülük zamiri olarak *öz 'ün* iyelik şekilleri kullanılır. Bu eskiden gelen bir durumdur. Eskiden her iki kelime de kullanılırdı. Sonradan Osmanlı sahası *kendi* 'yi, Azeri sahası *öz 'ü* tercih etmiştir.

11

112. *gere* « kara »

Asıl klâsik Azeri Türkçesinde kelime *gara* şeklindedir. Tebriz Türkçesinde bu kelime incelmıştır. Bunun açık bir sebebi yoktur. Olsa olsa bir

analoji yolu düşünülebilir. Tebriz Türkçesinde *ķ* ile başlayan bazı kelimeler, içindeki *y* tesiri ile incelmışlerdir : *ğeyit-*, *ğeyne-*, *ğeyfe* « kahve » gibi. İşte bu gibi kelimelerin tesiriyle *kara*, *gara* kelimesi de *ğere* olmuş olmalıdır. Kelimenin Tebriz dışında Güney Azerbaycan ağızlarında da *gara* şekli vardır.

113. *cadası* « caddesi »

Arapça asıllı *câdde* kelimesi hem vokali kısalarak, hem şeddesi kalkarak, hem de vokal uyumuna uyarak Azeri Türkçesinde ileri derecede Türkçeleştirilmiştir.

114. *çovuşların* « çavuşların, kervancıların » < *çavuş-lar-ın*

çavuş kelimesi Tebriz Türkçesindeki kuvvetli yuvarlaklaşma ile *çovuş* olmuştur.

Burada *-ın* genitif ekinin vokal uyumuna uyduğu görülüyor. Metinde bazı yerlerde ek yuvarlak, bazı yerlerde böyle düzdür. Bu da esas klasik Azeri Türkçesinde esasen vokal uyumuna uymuş olan ekin Tebriz Türkçesinde de uymak üzere olduğunu gösterir. Tebriz civarında da uyumu tam yapan ağızlar vardır. Bu bakımdan Tebriz Türkçesi iki şekli yan yana kullanmaktadır. Kuzey Azeri ağızlarında genitifin sağır *n*'si tabîî muhafaza edilmektedir : *-iñ*, *-iñ*, *-uñ*, *-üñ*; *-niñ*, *-niñ*, *-nuñ*, *-nüñ* gibi.

115. *geler* « gelir » < *gel-er*

Burada Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetiyle karşılaşyoruz. Türkiye Türkçesinde bugün umumî geniş zaman eki *-r* 'dir; bazı tek heceli fiillerde ise *-ar*, *-er* 'dir. Buna mukabil Azeri Türkçesinde *-ar*, *-er* umumîleşmiştir, *r* ise sahasını çok daraltmıştır. Azeri Türkçesinin umumî geniş zaman eki *-ar*, *-er* 'dir : *bil-er*, *oñu-y-ar*, *otur-ar*, *çekil-er* misallerinde olduğu gibi. *-r* eki, yukarıda da gördüğümüz gibi, tam geniş zaman olarak ancak menfi geniş zamanda kullanılır : *bilme-r-em*, *oñuma-r-ıñ* misallerinde olduğu gibi. Burada da eki, önünde *a*, *e* vokali olduğu için, menfi ekinin vokali ile kendi vokali birleşmiş *-ar*, *-er* eki saymak akla gelebilir.

-r eki bir de vokalle biten fiillerde bazan kullanılır : *oñur*, *ister* gibi. Ancak bu fiiller çok defa yine *-ar*, *-er* 'i alırlar : *oñuyar*, *istiyer*, *yaşıyaram*, *bek'liyerler* misallerinde olduğu gibi. Bu *-r* eki şimdiki zaman ile de karışır.

Müsbet geniş zaman çekimi bugün Azeri Türkçesinde şöyledir :

<i>gelerem</i>	<i>oğuyaram</i>
<i>gellersen (ñ)</i>	<i>oğuyarsan (ñ)</i>
<i>geler</i>	<i>oğuyar</i>
<i>gelerik'</i>	<i>oğuyarık'</i>
<i>gellersiniz (-siz, -süz)</i>	<i>oğuyarsınız (-sünüz, -siz, -suz)</i>
<i>gelerler</i>	<i>oğuyarlar</i>

Konuşma dilinde çokluk üçüncü şahısta umumiyetle *r l* benzeşmesi olur : *geleller, oğuyallar* gibi.

116. *Kerbeliya* « Kerbelâya » < *Kerbelâ-y-a*

Azeri Türkçesinde hem uzun vokalin kısalması, hem de orta hece vokalinin değişmesi çok fazladır. Burada da bunu görüyoruz. Orta hecedeki uzun *a* vokali kısalarak ve değişerek *i* olmuştur.

117. *gadası* « kazası, belası » < *kazâsı*

Başta *k* — *ğ* değişikliği olmuş, uzun vokal kısalmış, kelime Türkçeleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlı sahası bu kelimedeki *dat* sesini *z* ile söylerken, Azeri sahası *d* şeklini tercih etmiştir. Osmanlı sahasında da böyle misaller vardır : *ğâzu* — *kadı, zarb* — *darp* gibi.

118. *ac* « aç »

Bu kelimedede de sonda sedalılışma görüyoruz. Azeri Türkçesinin Türkiye Türkçesi gibi sonda sedasız isteme temayülü olmadığını yukarıda belirtmiştik. Burada da böyle bir *c* sesi vardır. Hatta bu *c* sesi konuşma dilinde *j*'ye çevrilerek kelime *aj* şeklinde söylenir.

119. *gözine* « gözüne » < *göz-i-n-e*

Burada yine iyelik ekinin düzlüğü, aslı şeklini muhafazası dikkati çekiyor. Dediğimiz gibi bu Tebriz hususiyetidir. Asıl klâsik Azeri Türkçesinde uyum Türkiye Türkçesinden farksızdır : *gözüne, sözüne, yolu* gibi.

120. *uyduḡ* « uyduk » < *uy-du-ḡ*

Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs eki *ḡ* — *ḡ* ve *k* — *k'* değişikliği ile tabii, Azeri Türkçesinde *-ḡ* ve *-k'* şeklindedir. Klâsik Azeri Türkçesinde diğer şahıslarda da Türkiye Türkçesinden fazla fark olmayıp, çekim şöyledir :

uydum
uydun (*n̄*)
uydu
uyduḡ
uydunuz (*-ñuz*); *uyduz*
uydular

İkinci şahıslarda Kuzey Azerbaycanda *sağır n*, Güney Azerbaycanda *n* hâkimdir. Tebrizde çokluk ikinci şahıstaki bu *n* de yuvarlaklaştırılmış, sonra da hece birleşmesi olarak, şahıs eki *-z*'den ibaret kalmıştır: *uydu-ñuz* > *uyduvuz* > *uydüz* > *uyduz* gibi. Bu yuvarlaklaşma dolayısıyla, başlangıçta çekimde çokluk ikinci şahıs düz fiillerde de yuvarlaklığını muhafaza etmiştir: *geldüz*, *alduz* gibi. Daha güneyde, Kerkük Azericesinde ikinci şahıslarda *v*'li şekiller kullanılır: *geldüv*, *alduvuz* gibi. Bugün çokluk ikinci şahısta uyum olmuş ve gerek güney, gerek kuzey Azerbaycanda *-dız*, *-diz*, *-duz*, *-düz* şeklinde karar kılınmıştır. Aşağıda bunun misallerini göreceğiz.

Tebriz Türkçesinin bariz bir hususiyeti de çokluk birinci şahısta daima kalın ekin kullanılmasıdır: *dêduḡ*, *gelduḡ* gibi. Aynı zamanda Eski Anadoluya dayanan yuvarlaklık da devam etmektedir.

12

121. *azdırıp* « azdırmış » < *az-dır-ıp*

-ıp gerundiumu yine çekimli fiil yerine kullanılmıştır. Aynı zamanda ekin vokal uyumu içinde kaldığını görüyoruz. Demek ki Tebrizde bu bakımdan da durum karışıktır ve düz, yuvarlak her iki şekil yan yana kullanılmaktadır.

122. *mehebbeti* « muhabbeti »

Türkiye Türkçesinde sonradan *muhabbet* olan Arapça kelimenin aslı

mahabbet 'tir. Azeride yabancı kısa *a* 'ların istisnasız *e* olması prensibi neticesinde kelime *mehebbet* şekline geçmiştir.

123. *ürek'lerden* « yüreklerden »

Başta *y* düşmesi ve sonda *k* — *k'* değişikliği şeklindeki Azeri hususiyetini burada da görüyoruz.

124. *kazdırıp, yazdırıp, salup* « kazdırmış, yazdırmış, düşürmüş »

Her üç gerundium şekli de yine çekimli fiil olarak kullanılmıştır. Ayrıca gerundium ekinin düzlük ve yuvarlaklığının karışıklığı dikkati çekiyor.

125. *helgi* « halkı » < *belg-i*

helg kelimesi de yabancı kısa *a* 'nın *e* olması kaidesine uygun olarak bu şekildedir. Yalnız bu kelime Kuzey Azerbaycanda *halg*, *halh* şeklinde de kullanılmaktadır. Bu, kelimenin fazla Türkçeleşmesi, Türkçe sayılması demektir.

126. *barışığı* « barışı » < *barış-ı-k-ı*

barış- fiil kökünden *-k* ile isim yapılmıştır. *barış-* fiil kökü olduğu için Türkiye Türkçesinde bugün kullanılan *barış* yerine Azeri Türkçesi normal isim şeklini tercih etmektedir.

127. *beleşdirüp* « beleşirmiş, bulaştırmış, bulamış » < *bele-ş-dir-üp*

bele- « sarmak, kundaklamak » fiili Azeri Türkçesinde canlı olarak kullanılır. *-ş-* ortaklaşma, *-dır-* faktitif, *-üp* gerundium ekidir. Burada faktitifin konsonantının, konsonant uyumuna değil, kendisinden sonra gelen vokale bağlı olarak sedalı kullanılması şeklindeki Azeri hususiyeti göze çarpıyor. Gerundiumun yuvarlaklığı tabîi yine Tebriz ağız hususiyetidir.

182. *hencer* « hançer »

Burada da yine yabancı asıllı kelimenin kısa *a* vokalinin *e*'ye çevrilmesi sistemini görüyoruz. Ayrıca *c* aslı şeklini muhafaza etmekte ve *ç* olmaktadır. Bunda kendisinden sonraki vokalin tesirinde kalma şeklindeki Azeri sedalı hususiyetinin de rolü düşünülebilir. Fakat Azeri ağızlarında hem *ç*'leşmiş, hem de kalınlaşmış olarak *hançar*, *hançal* şekli de görülür. İkinci misalde *r* — *l* değişikliği olmuştur.

183. *hëyif* « hayıf, yazık »

Yabancı kelimenin kısa *a* vokali yine sisteme uygun olarak *e*'ye çevrilmiştir. Ayrıca *y* tesiriyle bu *e kapalı e*'ye dönmüştür. Azeri Türkçesinde bu *kapalı e*'ye çevirme bir hususiyet hâlidir.

184. *burahmaz* « bırakmaz »

Bilhassa yaygın Güney Azeri hususiyeti olan yuvarlaklaştırmaya uygun olarak kelime *b* tesiriyle yuvarlaklaşma olduğu görülüyor. Yalnız bu şekil Anadolu ağızlarında, Osmanlı sahasında da görülür. Öte yandan Kuzey Azeri ağızlarında *brah-* şekli de vardır.

185. *bëhiştimiz* « behiştimiz, cennetimiz »

Aslı *behişt* veya *bihişt* olan bu kelime ilk hecedeki *i*'lerin *kapalı e* olması hususiyeti görülüyor.

186. *olmahdadur* « olmaktadır »

Burada *k* — *ğ* ve *-da* ekinin konsonantının sedalı olması Azeri hususiyeti vardır. Bildirme ekinin yuvarlaklığı Eski Anadolu Türkçesinin izini taşıyan Tebriz hususiyetidir.

-makta şimdiki zaman şekli Türkiye Türkçesinin bir kullanışıdır ve Azeri sahasında pek görülmez. Böylece burada Türkiye Türkçesinin tesiri bahis konusudur.

Lokatif ekinin Azeri Türkçesinde, kendisinden sonraki vokalin tesiriyle, *t*'li şekli yoktur ve ek daima *-da*, *-de* şeklindedir. Aynı şekilde ablatif eki de daima *-dan*, *-den*'dir.

187. *meherrem* « muharrem »

Muhammed'in *Mehemmed* olması gibi *Muharrem* kelimesi de Azeride *meherrem* olur. Bu, kelimedeki düz vokalin baştaki yuvarlak vokali kendisine benzetmesidir. Bu benzetme ve düzleştirmeden sonra kısa *a*'lar sistem gereğince *e* olmuşlardır.

14

188. *hezan* « hazan, sonbahar »

Yabancı kelimedeki kısa *a*'nın *e*'ye çevrilmesi sistemine göre kelime bu şekli almıştır ve *h*'yı muhafaza etmektedir.

189. *yarpaqları* « yaprakları » < *yaprak-lar-ı*

yarpağ kelimesinde *k* — *h* değişikliğinden başka yer değiştirme hadisesi vardır. Bütün Türkçede görülen bu hadise Azeri Türkçesinde Osmanlı Türkçesinden daha fazla bulunur: *köprü* — *körpü*, *toprak* — *torpağ* gibi. Bu Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklardan birini teşkil eder. Tebrizde bu şehir ismi bile *Terbiz* yapılır.

190. *tökende* « dökünce » < *tök-ende*

tök- Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında mevcut bulunan ve yukarıda izah ettiğimiz *t* — *d* farkı taşıyan kelimelerden biridir.

191. *yênüp* « inip » < *yên-üp*

yên- fiil kökünde başta *y* türemesi vardır. Ayrıca *i* — *e* değişikliği de olmuş ve *in-* fiili bu şekle girmiştir. Bir kısım Azeri ağızlarında başta *y* türemesi olmamıştır. Fakat onlarda da *i* — *e* değişikliği olmuş ve **fiil** *ên-* şekline geçmiştir. Tabii bu *i* — *e* değişikliğinde hep *kapalı e* ortaya çıkar.

192. *deyerdi* « değerdi » < *değ-e:-di*

Kelime içindeki ve sonundaki bütün *g* asıllı *ğ*'lerin ses değeri Azeri Türkçesinde de *y*'dir. İmlâda bu sesi Türkiye Türkçesinde de bugün *bey*, *çiy* kelimelerinde *y* ile yazıyoruz. Azeri Türkçesinde eski yazıda da bu *y* yazılışı çoktur: *deyerdi*, *eyerdi* misallerinde olduğu gibi.

193. *nisgilli* « hasretli, arzulu, tesirli »

194. *ağaşlar* « ağaçlar »

ç — ş değişikliği bugün Azeri Türkçesinde görülen bir hususiyettir. Bütün Türkçede tek tük misalleri bulunan bu değişiklik bugün Azeri ağızlarında çok görülür. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

15

195. *daş gumunan* « taşla kumla, taş ve kum ile »

Burada Azeri Türkçesinin bir sentaks hususiyeti ile karşılaşılıyor. Yan yana kullanılan aynı fonksiyonda iki kelimedenden yalnız ikincisi ek alır. Böylece iki kelime bir tekrar grubu muamelesi görmüş olur. Bu Türkçede umumiyetle görülebilen bir kullanıştır. Fakat Azeride dikkati çekecek kadar çok bulunur.

196. *gumunan* « kum ile » < *kum — ilen*

ile edatının instrumental eki almış şeklinde bu *n* tesiriyle *l* sesi *n*'ye dönmüş, böylece *inen* şekli ortaya çıkmıştır. Kendisinden önce gelen kelime ile birleşerek vokal uyumuna da bağlanınca *inan* şekline geçmiştir. Bu şekil Anadolu ağızlarında da çok görülür. Bilhassa Azeri sahasında böyle benzeşme ve ekleşme çok ileridir. Ayrıca orta hece vokali de düşerek edat *-nan*, *-nen* şeklinde ekleşir: *sennen*, *elnen*, *suynan* misallerinde olduğu gibi.

197. *saralmasın* « sararmasın »

r — l değişikliği Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden daha fazla-

dır : *güreş* — *güleş*, *servi* — *selvi*, *kararmak* — *garalmağ* misallerinde olduğu gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

198. *hêyrün* « hayrın »

Bu kelimedede de yabancı kelimenin kısa *a* vokalini *e* yapan Azeri hususiyeti vardır. Yine *y* tesiri ile kapalı *e* meydana gelmiştir. Red edatı *hayır* da Azeride *hêyir* şeklindedir.

199. *üfüglere* « ufuklara »

Yabancı asıllı kelimenin kısa vokali *u* 'nun incelmesini burada da görüyoruz. Kalınlaştırıcı bir konsonant mevcut olduğu halde sistem yine hüküm sürmektedir. Ayrıca *k* — *ğ* değişikliği şeklindeki Azeri hususiyeti görülmüyor.

16

200. *oğur* « okur, okuyor » < *oğur*

Azeri Türkçesinde asıl geniş zaman eki olarak *-ar*, *-er* 'in umumleşmiş olduğunu söylemiştik. *-r* Azeri Türkçesinde menfi geniş zaman ile vokalle biten fiillerde bazan görülür. Vokalle biten fiillerde esas itibariyle yine *-ar*, *-er* çok kullanılır : *oğuyar*, *ganıyar* gibi. Ancak bazan, burada olduğu gibi, *-r* eki de kullanılır. Azeride şimdiki zaman eki *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür* olduğu için bu *-r* 'li geniş zaman şekilleri dar vokalle biten fiillerde umumiyetle şimdiki zaman ile karışır. Asıl *-ar*, *-er* geniş zaman eki olduğu için bu karışma büsbütün kuvvetlenir. Ancak *isderem* gibi *a*, *e* ile biten fiillerde açık bir geniş zaman hissedilir. Çünkü bunların şimdiki zamanında vokal darlaşır : *isdiyirem* gibi. Fakat bunun yanında *isdirem* şekli de vardır ve bu da şimdiki zamandır. Bu şimdiki zaman herhalde *-ir* 'li şeklin haploloji yolu ile kısalımından ibarettir : *isdiyirem* > *isdirem* gibi. Aksi takdirde şimdiki zamanda da *-r* eki karşımıza çıkıyor demektir. Böylece *-ar*, *-er*, ve *-r* geniş zaman; *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür*, ve *-r* şimdiki zaman ekleri oluyor. Her iki şeklin fonksiyon yakınlığı, eskiden şimdiki zamanın çok defa geniş zaman eki ile karşılanması bu ihtimali göz önüne getiriyor. *isderem*, *isdiyirem* geniş za-

man şekilleri ile *isdiyirem, isdirim* şimdiki zaman şekillerinin bir arada kullanılması her halde dikkate değer bir durumdur.

Dar vokalli fiillerde meselâ geniş zaman *üşüyer* ve *üşür*, şimdiki zaman *üşüyür* ve *üşür* (*üşüyür*) şeklinde kullanılıyor. Burada *-r*'li iki şeklin karışması daha açıktır. Bu yüzden dar vokalli fiillerde *-r* kullanılıncaya bunun geniş zaman mı, şimdiki zaman mı olduğunu tayin iyice güçleşmektedir. Aşağıda bazı kıtalarda böyle tereddütlü durumlar vardır. Bu misalde de durum aynıdır ve kelimeyi geniş zaman olarak anlamak da, şimdiki zaman olara kanlamak da mümkündür.

201. *dalıında* « arkasında » < *dalı-sı-n-da*

Kelimenin burada *dalı* şekli karşımıza çıkıyor. Bu daha aslî şekildir ve vokal bugün düşerek *dal* şekli de ortaya çıkmıştır. Metnimizde ve Azeride her iki şekil de vardır.

202. *gêdêydim* « gideydim »

İstek hikâyesi çekiminde *y* tesiriyle istek *e*'si Azeri Türkçesinde, burada olduğu gibi, hep *kapalı e*'ye çevrilir.

203. *dağ dereler uzunı* « dağlar dereler boyu, boyunca »

Burada yine çift kullanılan kelimelerden birincisinin (*dağ*) ek almaması hususiyetini görüyoruz. Bir de *uzun* kelimesinin « boy » yerinde kullanıldığı görülüyor.

204. *oşuyêydim* « okuyaydım »

Azeride istek hikâyesinde, yine *y* tesiriyle olacak, ikinci fiil inceliğini muhafaza ederek birleşir ve bu yüzden kalın fiillere de *kapalı e* getirilir; *-a* istek eki *ê*'ye çevrilir: *olêydim, solêydim* misallerinde olduğu gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

205. *gêyter* « döndür, çevir » < *kaytar* < *kayt-ar*

Azeri Türkçesinde *y* inceltmelerine daha çok rastlandığına işaret etmiştik. Burada da kalınlığı muhafaza edici *ğ* konsonantına rağmen bu in-

celmeyi görüyoruz. Ancak bu gibi kelimelerin kalın şekilleri de Azeri Türkçesinde kullanılmaktadır : *gaytar* gibi. *kaytar-* fiili tabii *kayıt-* 'ın faktitifidir.

206. *guzumı* « kuzuyu » < *guzu-m*

Burada tipik bir Azeri hususiyeti ile karşılaşılıyor. *-mı* akkuzatif eki isimlerden sonra da kullanılmaktadır. Eski Türkçede isimlerden sonra *-g, -ğ,* zamirlerden sonra *-mı, -ni,* iyeliklerden sonra *-n* olmak üzere üç türlü akkuzatif eki olduğunu biliyoruz. Sonradan Batı Türkçesinde isimlerden sonra gelen *-ı, -i* (eski *-ğ, -g*); diğer Türk şivelerinde ise zamirlerden sonra gelen *-mı, -ni* akkuzatif eki olarak umumîleşmiştir. İşte diğer Türk şivelerinde umumîleşen bu zamir akkuzatifi Batı Türkçesinin doğu kolu olan Azeri Türkçesine de tesir etmiş ve *-mı, -ni* eki isimlerde de kullanılır olmuştur. Tabii Batı Türkçesine dahil olduğu için Azeri Türkçesinde de esas umumî akkuzatif eki *-ı, -i* 'dir. Ancak bu *-mı, -ni* de görülmektedir. Yalnız *-mı, -ni* vokalle biten kelimelerde ve bazan kullanılır. Kuzey Azerbaycanda bu ek vokal uyumuna da uydurulur.

17

207. *sulu* « sulu »

Sıfat eki Azeri Türkçesinde de vokal uyumuna bağlı olarak *-lı, -li, -lu, -lü* 'dür. Ancak, burada da görüldüğü gibi, Tebriz Türkçesinde bir ağız hususiyeti olarak ekin vokal uyumu dışında kaldığına şahit oluruz. Hatta Tebriz ağızında kelime *suli* şeklinde söylenmekte ve ekin adeta yalnız *-li* şekli kullanılmaktadır.

208. *ğêyner* « kaynar »

Biraz yukarıda *ğêyter* kelimesinde de gördüğümüz gibi, yine Azeri Türkçesindeki aşırı *y* inceltmesi ile karşı karşıyayız. Ancak bu kelimenin de aynı zamanda *gayna-* şekli kullanılmaktadır. Aşağıda bunu göreceğiz.

209. *çay çimenin* « çayın çimenin »

Çift kullanılan kelimelerden yalnız ikincisinin ek alması şeklindeki Azeri hususiyetini burada da görüyoruz.

çimen kelimesinin Osmanlı sahası ile aynı olan bu şekli bir Tebriz hususiyetidir. Asıl Kuzey Azerbaycanda kelime *çemen* şeklini muhafaza etmektedir.

210. *gêçeller* « geçerler » < *gêçerler*

Geniş zamanın çokluk üçüncü şahsında Azeride *r — l* değişikliği, daha doğrusu benzeşmesi daima olmaktadır : *içeller, biçeller* gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz. Bu *r — l* benzeşmesi şimdiki zamanda da aynen olmaktadır.

gêç- fiilinin *g*'li şekli Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde bu fiil umumiyetle *k*'lidir : *kêçer, kêçdi* gibi.

18

211. *biçin üsti* « biçin vakti »

üst kelimesinin vakit için kullanılması Türkiye Türkçesinde de görülür: *akşam üstü* misalinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde bu kullanım, görüldüğü gibi, daha yaygındır. Ve normal olarak Azeride kelime *üsdü* şeklindedir.

212. *êyle* « öyle »

Bu kelime Azeride esas itibariyle *êle* olmuştur ve konuşma dilinde bu kesindir. Ancak bazan ve yazıda *êyle* şekli de kullanılır. Bu da daha çok Tebriz Türkçesinde görülür. Azeri Türkçesinde buna paralel olarak *bêyle, böyle* de *bêle* olmuştur.

213. *darar* « tarar » < *dara-r*

Vokalle biten fiilin *-r* geniş zamanıdır. Aynı fiilin *-ar* geniş zamanı tabii *darıyar* şeklindedir.

dara-, *daraş* Azerinin Türkiye Türkçesi ile *t—d* farkı olan misallerinden biridir.

214. *şikârçular* « şikarcılar, avcılar »

-çlı, -çi eki Azeri Türkçesinde aslı ç 'li şeklini muhafaza etmektedir. Bütün Türkçede bu gibi eklerin aslında ç 'li olduğunu, c 'li şekillerin sonradan Batı Türkçesinde ortaya çıktığını, bunun bilhassa Türkiye Türkçesinde böyle olduğunu biliyoruz. Osmanlı sahası dışında, diğer Türk şivelelerinde c 'li şekiller bugün de yoktur. Azeri Türkçesinde de ç 'li şekiller umumiyetle muhafaza edilmektedir : *biçinçi*, *avçı*, *yolçu*, *dilençi*, *nêçe*, *sençe* misallerinde olduğu gibi.

215. *bildirçini* « bildirçini »

Azeri Türkçesinde ç 'nin muhafaza edildiğini, aynı zamanda ç tesiriyle kelimenin inceldiğini görüyoruz. Mamafih *bıldır* kelimesi Azeride *bildir* şeklindedir ve bu da *yıl* kelimesinin Azeride *il* olmasına dayanmaktadır.

216. *sorağlar* « araştırır, soruşturur, arar, sorar » < *sor-ağ-la-r sor-* fiilinden önce *-ak* ile isim, sonra *-la-* ile fiil yapmıştır.217. *sondan* « sonra »

Ablatif ekinin zarf yapması eskiden beri vardır : *öñdin* « önce » misalinde olduğu gibi. Bu fonksiyonun Azeri Türkçesinde devam ettiği görülüyor: *sondan*, *gâhdan* « bazan » misallerinde olduğu gibi.

218. *durup* « kalkıp »

dur- fiilinin « kalkmak » mânası Eski Anadolu Türkçesinden ve Eski Türkçeden gelmektedir. Aslında, *örü tur-* « kalkmak » birleşik fiilinin aslı fiili olan *ör-* düşünce *tur-* (> *dur-*) yardımcı fiili bu manayı yüklenmiş ve hem « durmak », hem de « kalkmak » yerine kullanıla gelmiştir. İşte Azeri Türkçesinde bu « kalkmak » kullanışı bugün de devam etmektedir.

19

219. *kaş göz atanda* « göz kırpinca, göz edince »

kaş göz at- Azeri Türkçesinde « göz kırpmak, göz etmek, gözle işaret etmek » manasında kullanılan bir tabirdir.

220. *olara* « onlara » < *olar-a*

Çokluk zamirin bu eski aslı şekli Eski Anadolu Türkçesinden gelecek Azeride bugün de devam etmektedir. Bazı Azeri ağızlarında *bular*, *olar* biçimindeki bu aslı şekiller yanında *bunlar*, *onlar* şekilleri de kullanılır.

221. *çoğlu* « çokça, pek çok »

Sıfat ekinin bu Azeri kullanışı dikkati çekiyor. Bunu *etrafli*, *etraflica*, *adam akıllı*, *kuvvetli* gibi misallerle bir dereceye kadar karşılaştırmak mümkündür.

20

222. *nağul* « masal, hikâye, nakil »

nakil kelimesi Azeride iki vokal arasındaki *k* 'nın *ğ* olması ve *i* vokalinin kalınlaşması ile ileri derecede Türkçeleşmiştir.

223. *gap bacanı* « kapıyı bacayı » < *gapı baca-nı*

Burada yine çift kelimedenden ikincisinin ek aldığı görüyoruz. Üstelik birinci kelime vokalinin de kaybederek ikinciye bağlanmıştır. Ayrıca *-nı* akkuzatifinin kullanılışı yine görülüyor.

224. *döyende* « dövünce » < *döğende*

Ses değeri *y* olan *ğ* 'nin yerine *y* yazılışı bu misalde de görülmektedir.

225. *gêçinin* « keçinin »

gêçi Anadolu ağızlarında olduğu gibi Tebriz ağızında da görülen şekildir. Asıl Azeri Türkçesinde kelime *keçi* şeklindedir.

226. *gayıdup* « dönüp » < *kayıdup*

Bu fiil Azeri Türkçesinde *y* tesiriyle hem inceliş *ğeyit-* şekline girmek-

te, hem de böyle kalın şeklini muhafaza etmektedir. Bu karışıklığı aynı me-
tinde yan yana görebiliyoruz. Çünkü şiirde Şehriyar bazan Tebriz Türkçe-
sinin, bazan Tebriz taşrasının hususiyetlerini aksettirmektedir.

21

27. *üs* « üst »

üst kelimesi Azeri Türkçesinde konuşma dilinde umumiyetle böyle *t*'-
sini kaybeder. *üs don* « elbise » demektir. *don* kelimesi Azeride eski aslı
manasiyle yaşamaktadır ve *don* için Azeri Türkçesinde *tuman* kelimesi kul-
lanılır.

228. *tiringini* « tiringiyi, melodiyi »

Burada yine *-ni* Azeri akkuzatifi vardır. *tiringi* kelimesi ses taklididir
ve bir oyun nağmesi demektir. Ayrıca *tiringi tutmak* şeklinde bir kullanışı
da vardır.

229. *ezdiren* « ezdiren, nazlatan, sevdiren »

Burada dikkati çeken şey *-an*, *-en* partisipinin eski *-duk*, *-dük* fonksi-
yonunun da Azeri Türkçesinde devam ettiği, *ezdiren günlerim* « ezdirdi-
ğim günlerim », *gezdiren günlerim* « gezdirdiğim günlerim » demektir. *-an*,
-en partisipinin bu hareket hali ifadesi Azeri Türkçesinde yaygındır. Bu bir
dereceye kadar gerundium fonksiyonu demektir ve ekin *-anda*, *-ende* şek-
linde gerundiumlaşması da bu yüzdendir. Buna yukarıda da temas etmiştik.

230. *miniüp* « binip »

min- fiili Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *b — m* değişikliği mi-
sallerinden biridir.

22

231. *Heçi hala* « Heçi teyze »

hala Azeri Türkçesinde annenin kız kardeşidir.

Heçi bir kısaltmış şekil olmalıdır. Şehriyar bunun *Hacer* 'den geldiğini sanıyor. Fakat ikisi arasında fonetik bir münasebet görülüyor. Yalnız şunu belirtelim ki Azeri Türkçesinde şahıs isimlerinde çok geniş ölçüde değişiklikler, kısaltmalar, Türkçeleştirmeler görülür. Bu Anadolu ağızlarında da çok görülür. Fakat Azeri sahasında çok aşırı bir gelişme halindedir. Aşağıda bunun şaşırtıcı misallerini göreceğiz.

232. *yuvardı* « yıkardı »

Aslı *yu-* olan fiilin sonradan *yuv-* şekli de ortaya çıkmıştır. Azeri Türkçesinde bu iki şeklin yanında *yuy-* şekli de vardır.

233. *Memmed* « Mehmet, Memet »

Muhammed > *Mehemmed* değişikliğinden sonra Osmanlı sahasında kelime *Mehmet* ve *Memet* olmuş, Azeride *Memmet* şeklini almıştır. Bu *mehe* hecelerinin birleşmesi veya *Memet* şeklinden konsonant ikizleşmesi neticesinde ortaya çıkmış olabilir. Azeride *Memmed*'in yanında *Mehemmed* şekli de yaşamaktadır.

Buradaki *Sadıh* da *Sâdık* isminin Azeri Türkçesindeki şeklidir.

234. *suvardı* « sıvardı »

sıva- fiili *v* tesiriyle Azeride yuvarlaklaşmış ve *suva-* olmuştur. Azeride bunun bir de *suya-* şekli vardır. Bu *v* — *y* değişikliği Azeri sahasında çok görülür.

235. *şillağ at-* « zıplamak, sıçramak »

23

236. *Meşed* « Meşhed, Meşhedî »

Azeride kelimenin *h* 'si düşmüştür. Aynı zamanda son vokali de yıpranarak düşmüştür.

Meşed Rehim 'de *Rahim* kelimesi de Azeri hususiyetine uyarak *Rehim* olmuştur.

237. *Meşdâceli*

Bu isim *Meşhedi Hacı Ali* kelimelerinin Azeri sahasındaki birleşme, kısalma ve Türkçeleşme hadisesinin bir misalidir. *î* ve *h* düşmüş, bu düşüş *a* 'yı uzatmış, orta hece *e* 'si düşmüş; *ı* vokal birleşmesi ile düşmüş, kısa *a* *e* olmuştur.

238. *hoşuduş* « hoş idik, memnunduk » < *hoşudıh* < *hoş idik*

Burada iki kelimenin birleşmesini ve bu birleşme neticesinde vuku bulan vokal uyumlarını görüyoruz.

24

239. *ğêygacıdan* « çaprazdan, verev olarak, çaprazlama » < *kıy-gaç-t-dan*

kıy- fiilinden *-gaç* ile yapılmış *gıygaç* « çapraz, eğri, yanlamasına, verev » ismi Azeri Türkçesinde vardır. Burada bir de *-ı* vardır. Her halde bu fonksiyonunu kaybetmiş, klişeleşmiş bir iyelik ekidir. Böylece *-gacı* şekline girmiş, genişlemiş bir ek ile karşı karşıyayız.

240. *dolayıya* « etrafa » < *dola-y-t-y-a*

Bir gerundium şekli olan *dolayı* kelimesi Tebrizde *dolayı*, hatta *dolai* şekillerinde son vokali ince olarak kullanılmaktadır. Ancak Azeride böyle kalın şekli de vardır. Burada Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan isim şekli dikkati çekmektedir. Türkiye Türkçesinde bir *dolayı* edatı bir de bugün mahdut kullanışlı *dolay* isim şekli vardır.

25

241. *toyun* « düğününü » < *toy-u-n*

toy kelimesi Azeri Türkçesinde *düğün* yerine kullanılan kelimedir, *toy düğün* şeklinde bu iki kelime çift olarak da kullanılır.

-u vokal uyumuna uymuş iyelik ekidir. Görülüyor ki Tebrizde iyelik eki uyum dışında da kalabiliyor, uyuma da uyuyor. -n tabii, akkuzatif ekidir.

242. *gız gelinler* « kızlar gelinler »

243. *hena* « kına »

Kelime Azeri sahasında *hına* veya burada olduğu gibi *hena* şeklindedir. Aslı Arapça *hınâ* veya *hunnâ* şeklinde olan bu kelime Kuzey Azerbaycanda *h* 'ya, Türkiye Türkçesinde *k* 'ya dönerek Türkçeleşmiştir.

244. *damnan* « damdan » < damdan

Nazal benzeşme ile *d* sesi *n* 'ye çevrilmiştir. Bu ileri benzeşme Azeri hususiyetidir.

26

245. *sakgızı* « sakızı » < *sakkızı*

Bu kelimedede yine konsonant ikizleşmesi ve vokalden önce gelen konsonantın sedalılışması Azeri hususiyetini görüyoruz.

27

246. *oşurdu* « okuyordu, ötüyordu » < *oşu-r-dı*

Buradaki -r açıkça şimdiki zaman ekidir. Gerek ifadenin gelişi, gerek *soşurdu* fiili bunu göstermektedir. Görülüyor ki -r hem şimdiki zaman, hem de geniş zaman ekidir. Bunu yukarıda da belirtmiştik. Dar vokalle biten fiillerde ikisi birbirine karışmaktadır. Fakat -r 'nin esas itibariyle, daha çok şimdiki zaman eki olduğu muhakkaktır. Geniş zaman kullanışı daha azdır.

Hikâye ekinin vokal uyumuna uymaması Tebriz hususiyetidir.

247. *tohurdu* « dokuyordu, öriyordu » < *tohu-r-dı*

-r burada da tabîî, şimdiki zaman ekidir.

tohu- Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t — d* farkının misallerinden biridir.

Azeri Türkçesinde, evvelce de temas ettiğimiz gibi, esas şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür* 'dür. Vokalle biten fiillerde hem bu ekin vokalinin, hem de geniş zaman *-r* 'sinin tesiriyle şimdiki zaman eki bazan *-r* olur. Bu *-r* 'ye yukarıda temas ettik. Şimdi burada da asıl şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ür, -ür* üzerinde duracağız.

Bu ek konsonantla ve vokalle biten bütün fiillere getirilen umumî şimdiki zaman ekidir : *gel-ir, bah-ır, oğu-y-ur, başlı-y-ır, üşü-y-ür* misallerinde olduğu gibi.

Menfi şimdiki zamanda ekin vokali menfi ekinin vokali ile birleşir ve ek *-r* imiş gibi görünür *bilmir, olmur, sêvmir* misallerinde olduğu gibi. Menfi fiildeki bu *-r* 'yi vokalle biten müsbet fiildeki *-r* ile (*oğur, isdir* gibi) karıştırmamak lâzımdır. Çünkü bu ikinciler çok defa *-ır, -ir, -ur, -ür* alırlar : *oğuyur, isdiyir* gibi. Menfi fiilde bu durum esas itibariyle yoktur. Ancak bazı ağızlarda görülebilir.

-ır, -ir, -ur, -ür ekinin ilk bakışta geniş zaman *-r* ekinde geldiği, *-ar, -er* 'i geniş zaman için umumîleşiren Azeri Türkçesinin *-r* 'yi de şimdiki zamana bıraktığı, bu *-r* 'nin önündeki yardımcı vokali (*gel-i-r* 'de olduğu gibi) bünyesine alarak *-ır, -ir, -ur, -ür* (*gel-ir* gibi) hâline geldiği düşünülebilir. Fakat durum böyle değildir. Gerçi Azeri şimdiki zamanının teşekkülünde geniş zamanın tesiri inkâr edilemez. Ancak Azeri şivelerinde *-ır, -ir, -ur, -ür* ekinin başka şekillerde de görülmesi meseleyi aydınlatmaktadır. Nitekim edebî dilde ve Azeri ağızlarının büyük bir kısmında *-ır, -ir, -ur, -ür* olarak görülen bu ek bazı ağızlarda (meselâ Terekeme, Karapapah ağızlarında) *-êr, -or, -ör* şeklindedir. Geniş zamanla karışır diye, *-ar* şekli yoktur, düz fiillere, kalın olsun ince olsun, *-êr* şekli getirilir : *gel-êr, otur-or, oğu-y-or, öl-ör, al-êr* misallerinde olduğu gibi. Menfide de vokal birleşmesi ile durum aynıdır : *gelmêr, oturmor, oğumor, ölmör, almêr* gibi. Ekin Azeri ağızlarında (meselâ Çiçavat, Ahıska ağızı) görülen bir üçüncü şekli *-yêr* 'dir : *gel-i-yêr, otur-u-yêr, oğu-yêr, al-ı-yêr* misallerinde olduğu gibi. Bu *-yêr* 'in Türkiye Türkçesinin *-yor* 'una paralel olduğu açıktır. *-yor* nasıl *-yorur* 'dan gelmişse *-yêr* de aynı şekilde *yorur* 'ın Azeri Türkçesindeki şekli olan *yêrir* 'den gelmiştir. Zira *yortı-, yürü-* fiili Azeride *yêri-* şeklindedir. Eğer *yêri-* çok yenidir, *yorur* 'ın *-yor* hâline gelmesi daha eskidir denilirse

o takdirde Azeri Türkçesi ikinci, üçüncü hecelerde o 'yu kabul etmediği için bunu *kapalı e* 'ye çevirmiştir denebilir. Her ne ise, *-yêr* ekinin de *-yor* ekinin menşesine dayandığı, onun paraleli olduğu muhakkaktır.

İşte bu *-yêr* 'li şeklin haploloji ile kısalması neticesinde *-êr* 'li şekli ortaya çıkmış görünüyor : *geliyêr* > *gelêr* gibi. *-êr*, *-or*, *ör* ekinin bazı ağızlarda uzun söylenmesi de bunu desteklemektedir. Hatta vokalle biten kelimelerde *-êr*, *-or*, *-ör* ekini *-yêr*, *-yor*, *-yör* kabul etmek de belki mümkündür : *daşı-yêr*, *ağlı-yêr*, *üşü-yör*, *boyu-yor*, *eri-yêr* misallerinde olduğu gibi. Fakat bunlarda *y* 'nin yardımcı ses olduğu her halde daha doğrudur.

-ır, *-ir*, *-ur*, *-ür* ekinin de bu *-yêr* > *-êr*, *-or*, *-ör* şeklinden geldiği anlaşılmaktadır. Azeri Türkçesi ilk hece dışında *o*, *ö* sesini hiç kabul etmez ve yabancı kelimeleri de bunun için değiştirir : *dohtur*, *horuz* gibi. Burada da *-or*, *-ör* 'ü *-ur*, *-ür* yapması normaldir. Bunun gibi *-êr* 'i de *-ır*, *-ir* yapmıştır. Bu gelişmede tabii, geniş zaman *-r* 'sinin de tesiri olmuştur. Böylece *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür* şimdiki zaman eki ortaya çıkmıştır.

Hülâsa Azeri Türkçesinde şimdiki zaman çekimi şöyledir :

<i>gelirem</i>	<i>oğuyoram</i>
<i>gelirsen (-ñ)</i>	<i>oğuyursan (-ñ)</i>
<i>gelir</i>	<i>oğuyur</i>
<i>gelirik'</i>	<i>oğuyuruğ</i>
<i>gelirsiniz (-siñiz, -siz, -siiz)</i>	<i>oğuyursunuz (-suñuz, -suz)</i>
<i>gelirler</i>	<i>oğuyurlar</i>

Tebriiz Türkçesinde *sağır n* 'ler *n* 'ye çevrilmiştir. Ayrıca çokluk birinci şahıs eki hep kalındır : *geliruğ* misalinde olduğu gibi. Konuşma dilinde umumiyetle çokluk üçüncü şahıslarda *r* — *l* benzeşmesi yapılır : *geliller*, *alillar*, *oğuyullar* gibi.

-êr, *-or*, *-ör* kullanan ağızlarda ise çekim şöyledir

<i>gelêrem</i>	<i>oğuyoram</i>
<i>gelêrseñ</i>	<i>oğuyorsañ</i>
<i>gelêr</i>	<i>oğuyor</i>
<i>gelêrik'</i>	<i>oğuyuruğ</i>
<i>gelêrsiñiz</i>	<i>oğuyorsuñuz</i>
<i>gelêrler (gelêller)</i>	<i>oğuyurlar (oğuyollar)</i>

-yêr ekini kullanan ağızlarda ise şahıs ekleri de değişiktir ve çekim şöyledir :

<i>geliyêrim</i>	<i>oñuyêrim</i>
<i>geliyêrsin</i>	<i>oñuyêrsin</i>
<i>geliyêr</i>	<i>oñuyêr</i>
<i>geliyêriz (geliyêrik')</i>	<i>oñuyêriz (oñuyêriñ)</i>
<i>geliyêrsiz</i>	<i>oñuyêrsiz</i>
<i>geliyêrler</i>	<i>oñuyêrler</i>

Bu şekillerin kademe kademe Türkiye Türkçesine yaklaştığı görülmektedir.

249. *gaydadı* « kaidedir, adettir »

kâide kelimesi önce *kayide*, sonra vokal uyumu ile *kayıda*, sonra orta hece vokalinin düşmesi ile *kayda*, *k—ğ* değişmesi ile *gayda* olmuştur.

28

250. *övde* « evde »

ev kelimesinin Azeri Türkçesinde kullanılan üç şeklinden biri de *öv* 'dür. Diğer ikisi *êv* ve *öy* 'dür. Klâsik Azeri Türkçesinde daha çok *êv* şekli kullanılır.

êv Eski Anadolu Türkçesindeki *iv* şeklinin *i — e* değişikliğine uğramış şeklidir. *iv* de bildiğimiz gibi Eski Türkçede önce *eb*, devre sonunda *ev* olan kelimenin *e — i* değişikliği ile ortaya çıkmış şeklidir. Azeri Türkçesinde daha sonra *v* yuvarlaklaşması ile kelimenin *öv* şekli de ortaya çıkmıştır. Bir nevi diftonglaşma olarak Azeri Türkçesinde görülen *v — y* değişmesi neticesinde bir de *öy* şekli teşekkül etmiştir.

251. *gile* « gile » < *gil-e*

Anadolu ağızlarında da yaşayan, Türkiye Türkçesinde yerini *-lar*, *-ler* 'e bırakmış olan aile eki *-gil* Azeri Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır. *-e* datif ekidir.

252. *mene* « bana » < *men-e*

Burada çok dikkate değer bir Azeri hususiyeti vardır. Bunu Azeri

Türkçesinde görülen umumî sisteme bağlama veya normalleştirme temayülünün bir misali olarak görebiliriz. Geniş zamanın menfisinde bu temayülün başka bir örneğini görmüştük. Yabancı asıllı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde görülen durumun yine bu temayüle bağlanması mümkündür.

Burada hadise şudur : Batı Türkçesinde datif eki *-a, -e* 'dir. Azeri Türkçesi isim, zamir farkı gözetmeden datif ekini doğrudan doğruya kelimenin aslı şekline getirmektedir : *ev-e, men-e* gibi. Yani bir kere zamirlerde çekimde kök değişimi olmamakta, *men, sen* kelimeleri asıl şekillerini muhafaza etmektedirler. Sonra zamir datifleri eski *-ga, -ge* 'nin izi olan *sağır n* 'leri taşımamaktadır. Böylece bütün Türkçede ve Anadolu ağızlarında görülen *baña, saña*; Türkiye Türkçesindeki *bana, sana* şekillerine mukabil Azeri Türkçesinde *mene, sene* şekilleri görülebilmektedir. Yani Azeri Türkçesinde zamir kök değiştirmesi hususiyeti de, *sağır n* hususiyeti de bırakılmış ve zamirler de umumî isim sistemine uydurulmuştur. Bu inkişafın yanında bazı Azeri ağızlarında *maña, saña* şekillerinin de devam ettiğini kaydetmeliyiz.

253. *corab* « çorap »

Bu kelime Azeri Türkçesinde hep *c* 'lidir. Son konsonantı ise edebî dilde *b* ile, konuşma dilinde çok defa *f* iledir. Başta da sonda da Azeri Türkçesinin sedalıdan hoşlanma temayülü görülüyor.

29

254. *Mirzemmedin* < *Mirza Muhammedin*

Mirzâ kelimesi Azeri Türkçesinde *Mirze* şekline geçerek büsbütün Türkçeleşir. *Muhammed* de *Mehemmed* ve *Memmed* şekline geçer. Bu iki kelime de kaynaşarak ve kısalarak Azeri sahasının *Mirzemmed* 'ini meydana getirmişlerdir.

255. *hêyme* « hayme, çadır »

Kısa a 'yı sistem dahilinde *ê* yapma hususiyetini bu kelime de görüyoruz.

256. *hatireler* « hatıralar »

Türkiye Türkçesindeki *hâtıra* kelimesi de Azeri Türkçesinde aynı sistem dahilinde kısa vokallerini ince yapmıştır.

30

257. *pałçıñ* « balçık »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki bir ses farkı da kelime başındaki *b — p* değişikliğinde görülür. Bazı *b*'ler Azeri Türkçesinde *p*'ye çevrilir: *bütün* — *pütün*, *bükmek* — *pükmeğ'*, *biçmek* — *piçmek'*, *bozmağ* — *pozmağ*, *bitmek* — *pitmek'* misallerinde olduğu gibi. Yalnız bu değişiklikler daha çok ağızlarda, konuşma dilinde görülür. Edebî dilde daha azdır.

258. *nakgış* « nakış, süs »

sakgız gibi bu kelimedede konsonant ikizleşmesi olmuştur.

259. *otağları* « odaları »

otağ kelimesi Azeri Türkçesinde daha az olarak *otağ* şeklinde de geçer.

31

260. *sovi* « sözü, savı » < *sav-ı*

sav kelimesi *v* tesiriyle yuvarlaklaşmıştır.

261. *mövizi* « kuru üzümü » < *möviz-i*

Bu kelimenin Tebriz ağızında *meyiz* şekli de vardır. Ayrıca Azeri sahasında *meviz* ve *möyüz* şekilleri de görülür.

262. *atıl matıl* « atıl matıl »

Bu bir *m* 'li tekrardır. *atıl* emir şeklinin *m* ile tekrarı yapılmıştır. *atıl matıl çerşenbe* bir oyun tekerlemesidir.

32

263. *göyçek'* « güzel » < *gök-çek*

gök kelimesi Azeride *göy* şekline geçmiştir. *-çek* Azeride işlek olan eşitlik ekidir. Burada klişeleşip yapım eki olmuştur.

264. *sınanların* « kırılanlarını » < *sı-n-an-lar-ı-n*

sı- fiil kökü, *-n-* dönüşlülük eki, *-an* partisip, *-lar* çokluk, *-ı* iyelik, *-n* akkuzatif ekidir.

sı- « kırmak » fiilinin *sın-* « kırılmak » şekli Azeri Türkçesinde canlılığını muhafaza etmektedir.

265. *birce* « bir defacık, bir kere olsun » < *bir-ce*

-ce eşitlik ekinin Azeride daha geniş kullanıldığını görüyoruz.

266. *yaşıl* « yeşil »

yeşil kelimesi *y* ve *ş* tesiri ile *yaşıl* > *yaşıl* 'dan gelmiştir. Azeri Türkçesinde incelve olmamış, kelimenin *yaş* kökü muhafaza edilmiştir.

267. *Eli* « Ali »

Sistem gereğince, yabancı kelimenin *kısa a* 'sı yine *e* olmuştur.

268. *İrza* « Rıza »

Kelime başında, Anadolu ağızlarında olduğu gibi, Azeri Türkçesinde de *r* istenmez. Ayrıca Azeri Türkçesi baştaki *ı* 'ları da *i* yaptığı için kelime bu şekle girmiştir.

269. *hürerdi* « ürürdü, havlardı »

Azeride bu fiil normal olarak *hürü-* şeklindedir. Geniş zaman eki aldığı için vokali *e* olmuştur. Aksi takdirde fiili ya *hür-* veya *hüre-* kabul etmek lâzımdır. Bir üstteki mısradaki *kürerdi* fiili vardır. Bunun da Azeri Türkçesinde fiili *kürü-* şeklindedir. Ancak bu fiilin Türkiye Türkçesinde *küre-* şekli de vardır. Buna mukabil diğer fiilin Osmanlı sahasında *ür-* şekli de görülür. Metnimizde herhalde iki fiil de geniş zaman tesiriyle böyle kullanılmıştır.

Burada ayrıca, *hêyva* misalinde gördüğümüz gibi, başta *h* türemesi vardır.

270. *onda* « orda »

ol, o zamirinin lokatif şeklinin eski mekân ifadesi görülüyor ki, Azeride bugün de yaşamaktadır.

271. *aşşam başı* « akşam üstü, akşama doğru »

baş kelimesinin *üstü* kelimesi gibi zaman ifadesi için Azeri Türkçesinde kullanıldığını görüyoruz: *yaz başı* « ilk yaz » misalinde de olduğu gibi.

272. *naşırılan* « sürü ile, davar sürüsü ile » < *naşır-ilen*

Burada *-ilen* edatının önceki kelime ile birleşince girdiği kalın şekil safhasını görüyoruz. Bundan sonra Azeride *-ınan* ve *-nan* safhaları da vardır: *naşırınan, naşırnan* misallerinde olduğu gibi. Konuşma dilinde *-nan* şekli hakimdir.

273. *goduğları* « sıpaları »

Azeri Türkçesindeki *goduğ* kelimesinde de *ķ — ğ* ve *ķ — ħ* değişmesi vardır.

274. *çılpağ* « çıplak »

Azeri Türkçesinde çok görülen yer değiştirmenin başka bir misalidir.

275. *sovardıh* « savardık, savuştururduk, aldırış etmezdik »
< *savardık*

Burada da yine *v* yuvarlaklaşması vardır. *sav-* fiili *sov-* olmuştur.

36

276. *tövlelerin* « tavlaların, ahırların »

tavla kelimesinin daha aslî şekli olduğu anlaşılan ve bugün Doğu Anadolu ağzlarında da kullanılan *tavle* 'de *v* tesiriyle yuvarlaklaşma olmuş, sonra *e* tesiriyle incelmeye meydana gelmiştir. Yani kelime önce *toвле*, sonra *töвле* olmuştur. Azeride diğer yuvarlaklaşmalarda olduğu gibi bu kelimenin de *toyle*, *töyle* şekilleri vardır.

277. *ketlilerin* « köylülerin »

ket kelimesinin *n* düşmesi ile *kent* 'ten geldiği anlaşılmaktadır. Azeride bu *n* düşmesinin başka misalleri de vardır: *ağund* — *ağud* gibi. *tüfenk* — *tüfek*, *kılınç* — *kılıç* gibi misallerde Türkçede esasen böyle bir *n* meselesi vardır.

278. *oturağı* « oturma yeri » < *otur-ak-ı*

otur- fiilinden *-ak* ile isim yapılmış, *-ı* iyelik eki getirilmiştir.

279. *kende basar* « kendi basar, kende çöker »

Türkçede eski ve yeni devreler arasında da, sahalar arasında da bazı fiillerde böyle tamlama, ek farkı görülür. *bas-* fiilinin burada datif olması dikkati çekmektedir.

280. *danışmaq* « konuşmak »

Azeri sahasında *konuşmak* yerine en yaygın şekilde bu *danış-* fiili kullanılır. Öyle ki Azeri ve Osmanlı sahaları bu iki kelimeye göre ayrılabilir.

37

281. *haloğlunun* « teyze oğlunun, teyze zadenin » < *hala oğlunun*

haloğlu Azeri sahasında görülen kısaltma temayülünün başka bir misalidir. *dayoğlu* « dayı oğlu » da böyledir. Aşağıda başka misallerini de göreceğiz.

282. *sovğeti* « hediyesi, hatırası » < *savgat-ı*

savgat kelimesinde *v* yuvarlaklaşması olmuştur. Ayrıca sondaki *i* tesiriyle ikinci vokal incelmıştır. Bu *i* ve *e* Tebriz hususiyetidir. Tebriz ağız iyelik de dahil sondaki bütün *ı* 'ları *i* yapmaktadır. Bu yüzden Tebriz ağızında *ı* 'lı eklerin yalnız *i* 'li şekilleri vardır. Burada da iyelik *i* 'si bu sebeple kelimenin ikinci hecesini inceltmiştir.

283. *cünemmeğün* « genç ölünün »

Burada *cevân merg* « genç ölü » kelimeleri birleştirilip değiştirilerek *cünemmeg* şekline sokulmuştur.

38

285. *yağşı pısdan* « iyiden kötüden »

Yine çift kelimelerden ikincisinin ek alması Azeri hususiyeti ile karşı karşıyayız.

yağşı kelimesinin bilhassa Güney Azerbaycanda *ç* — *ş* değişmesi ile *yağçı* şekli de vardır.

pıs kelimesinin Azeri Türkçesindeki hususiyeti « kötü, fena » yerine mücerret mânada da kullanılmasıdır.

284. *bilsinner* « *bilsinler* » < *bil-sin-ler*

Burada yine Azeri Türkçesinde çok görülen *n* benzeşmesi vardır. *sennen* — *senden*, *onnan* — *ondan*, *taşlan* — *daşnan* gibi misallerde de sık sık bu *n* benzeşmesine rastlarız. Geniş ve şimdiki zamanların çokluk üçüncü şahıslarında *l* benzeşmesi olur. Emir çekiminde ise *n* benzeşmesi olmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki *n*'nin benzetme kabiliyeti *l*'den daha fazladır.

39

285. *gabağı* « *önü* » < *kabak-ı*

gabağ Azeri Türkçesinde *ön* yerine kullanılan kelimedir. Kelimenin *b* — *v* değişmesi ile *gavağ* şekli de vardır.

yaz gabağı « *yaz başı*, *yaza doğru* » demektir.

286. *günêyi* « *güneyi*, *güney yamaçları* »

güney aslında « *tepelerin öğle güneşi gören tarafı* » demektir ve bu mânasıyla Azeride canlı olarak yaşamaktadır. *y* tesiri ile ikinci vokali *kapalı e* olmuştur. Ayrıca Azeri sahasında kelimenin *ü* tesiriyle olmuş *günöy* şekli de vardır. Buna paralel olarak « *tepelerin güneş görmeyen tarafı* » mânasında *guzêy*, *guzoy* (*kuzey*) kelimesi de canlıdır.

287. *dövende* « *dövünce* » < *dögende*

Yuvarlaklaşma dolayısıyla *g* — *v* değişikliğine uğramış şekil olan *döv-* fiili daha çok Türkiye Türkçesinde görülen şekildir ve Azeride normal olarak *döy-* (*dög-*) şekli kullanılır. Ancak burada *sövende* kelimesinin tesiriyelikle böyle kullanıldığı anlaşılıyor.

288. *sövende* « *sevince* »

Azeri Türkçesinde *ev* kelimesinin nasıl *êv*, *öv* ve *öy* şekilleri varsa *sev-* fiilinin de öylece *sêv-*, *söv-* ve *söy-* şekilleri vardır. Burada bunlardan birini görüyoruz.

289. *züvende* « kayınca »

züv- fiilinin de *züy-* şekli vardır. Bu kök ile ilgili *züvülde-* « kaymak », *züvüldağ* « kayma yeri » kelimeleri de vardır. Bunlardan ve *z* ile başlamasından kelimenin ses taklidi asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

40

290. *têşini* « teşiyi, iği » < *têşi-ni*

têşi elde yün eğirmek için kullanılan âletin ismidir. Burada yine *-ni* akkuzatifini görüyoruz.

291. *süri* « sürü »

Kelimenin uyuma bağlanmamış olması yine bir Tebriz hususiyetidir.

292. *bayda* « ağzı yayvan büyük kap »

Türkçede *badya* şekli de var olan bu kelimedeki Azeri sahasında yer değiştirme olmuştur.

293. *süti* « sütü » < *süt-i*

süt kelimesi esas Azeri Türkçesinde *süd* şeklindedir ve iyelikli de *südü* 'dür. Burada ise yine bir Tebriz hususiyetiyle karşılaşılıyor.

41

294. *Ĥecce* « Hatice » < *Hatce* < *Hatice*

Hatice ağızlarda *Hatce*, *Hatçe* olur, orta hece vokali düşer. Azeri Türkçesinde ayrıca *c* benzeşmesi de olmuştur. *Kısa a* 'nın *e* olması sistem icabıdır. Yalnız Azeri ağızlarında kelimenin daha Türkçeleşmiş olarak *Ĥacca* şekli de vardır.

295. *Bağır* < *Bakır*

ğ sesi iki vokal arasında sedalılaştırılmıştır. *Molla Bağır* isminde de geçen *molla* kelimesinin Tebrizde *mulla* telâffuzu da vardır.

296. *emoğlı* « amca oğlu, amcazâde » < *emi oğlı*

Vokal birleşmesi neticesinde kısalan başka bir Azeri akrabalık ismini görüyoruz.

297. *tüssi* « tütsü, duman » < *tütsi*

Benzeşme temayülü kuvvetli olan Azeri Türkçesinin başka bir misalini görüyoruz. *s* benzeşmesi olmuş, ayrıca Tebriz hususiyeti olarak, vokal uyumu yapılmamıştır. Klâsik Azeri Türkçesinde her şeyde olduğu gibi burada da uyum olmuştur : *tüssü* gibi.

297. *üste* « üstünde, üzre »

Bu *datif* şekli bir Azeri hususiyeti olarak, iyelik eki almadan, *edat* gibi kullanılmaktadır. « üstünde, üstüne, üzre » fonksiyonunda klişeleşmiş bir şekil olan bu kelime *baş üste* « baş üstüne », *göz üste* « göz üstüne », *ayağ üste* « ayak üstünde » gibi kullanışlara sahiptir.

298. *govurgamız* « kavurgamız »

kavurga kavrulmuş mısır, buğday v.s., yani bir yiyecek maddesidir. *ğ* — *g* değişikliği ve yuvarlaklaşma ile Azeride *govurga* ve *v* — *y* değişmesi ile *goyurga* şekillerinde kullanılır.

299. *pozup* « bozup »

p — *b* değişikliğinin Azerideki başka bir misalidir.

300. *doldırırdıh* « doldururduk »

Burada faktitif ve geniş zaman eklerinin uyum dışında kalması Tebriz hususiyetidir.

300. *pişirirdıh* « pişiririrdik »

Burada bariz bir Tebriz hususiyeti vardır. O da ince kelimeye kalın ek getirilmesidir. Bir çok fiil eklerinde Tebriz Türkçesinde bu kalınlaşmayı görürüz. Bu yüzden Tebrizde bir çok eklerin yalnız kalın şekilleri vardır. Şehriyar Tebriz ağzının tesirinde kalınca bu kalın şekilleri, Tebriz dışına ve klâsik Azeri Türkçesine bağlı kalınca normal ince şekilleri kullanmıştır. Bu kıtada geçen *pişirirdıh*, *getirirdik*' misallerinde olduğu gibi.

301. *çıtardıh* « çıtlardık, çıtlatırdık »

Burada bir *t* benzeşmesi ile *l* sesi *t*, *d*'ye çevrilmiştir. Bunun altında geçen *çatdardıh* « çatlardık » 'ta da durum aynıdır. Azeri hususiyeti olan kuvvetli benzeşmeyi yine görmüş oluyoruz.

302. *lap* « tam »

Bu Azeri Türkçesine Moğolcadan kalmış kelimelerden biridir.

303. *gala* « kala, kalsın » < *kal-a*

kala gerundium şekli Türkiye Türkçesinde yalnız saat için kullanılır : *beş kala, üç geçe* gibi. Azeride kullanım sahasının biraz daha geniş olduğu görülüyor. Ancak buradaki gerundium değil, istek şeklidir.

43

304. *Verziğannun* « Verziğan 'dan »

Burada yine bir *n* benzeşmesi ile karşılaşılıyor. Aynı kıtada *yannan* « yandan » kelimesinde de bu vardır.

305. *gışgırılı* « haykırış, çığırışma » < *kışkır-ı-k*

kışkır- fiilinden *-k* ile yapılmış isimdir. *kışkır-* fiilinin Azeri Türkçesinde « bağırmak, çağırışmak », yani ses ifade ettiği görülmektedir. *kışkır-*, *kışkırt-* Türkiye Türkçesinde daha değişik bir mâna taşırlar.

44

306. *Tağıynan* « Tağı ile » < *Takıynan*

ilen 'in ekleşme safhasında *y* yardımcı sesinden sonra gelen orta hece vokali düşmüş, *k* iki vokal arasında sedalılaşıp yumuşamıştır.

307. *otay* « o taraf, o geçce, o yaka, karşı kıyı »

o ve *tay* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu kelimenin Azeri ağızlarında *otoy*, *butoy* (*butay*) şekilleri de vardır.

308. *gurddı* « kurttur » < *gurd-dı*

-dı -r 'si düşmüş Azeri bildirme ekidir. Tebriz ağzında daima düz olan görülen geçmiş zaman eki *-dı*, *-di* gibi bu da uyum dışına çıkmaktadır. *gurd* kelimesinin son sesinin sedalılığı Azeri hususiyetidir.

309. *gaşdı* « kaçdık »

Burada diğer Azeri ses değişmelerinin yanında bir de *ç — ş* değişikliği vardır. Yukarıda da bunun başka misallerini görmüştük.

45

310. *ucaldı* « yüceldi »

Yüce Azeri Türkçesinde *uca* şeklindedir ve incelmemiştir.

311. *acaldı* « takatten düştü, zayıfladı, aç kaldı » < *ac-al-dı*
ac isminden *-al-* ile fiil yapılmıştır.

312. *kölge* « gölge »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *k — g* farkı taşıyan kelimelerden biri de budur.

313. *ğereledi* « karaldı, karardı » < *kara-l-dı*

kara isminden *-l-* ile fiil yapılmıştır. *Kara* 'nın Azeride *gere* olmasına yukarıda temas etmiştik.

46

314. *yanur* « yanıyor » < *yan-ur*

-ur burada şimdiki zaman ekidir. Eski *-ur, -ür* geniş zaman ekinin izini taşımaktadır.

315. *dâyir* « işleyen, çalışan, dönen » < *dâir*

İki vokal arasına *y* girerek kelime bu bakımdan Türkçeleştirilmiştir.

316. *harda* « nerde »

Azeri Türkçesinde *hara* « nere, nereye », *harda* « nerde », *hardan* « nerden », *haranın* « nerenin », *harayı* « nereyi » şekilleri kullanılmaktadır. Ayrıca datif şekli için *harya* şekli de vardır. İyelik şekli *hası* « hangisi » veya *hansı* « hangisi » 'dir.

47

317. *edebli* « edepli »

Azeri sahasında sonda sedasız konsonant şart olmadığı için *edeb* kelimesi *edep* olmamaktadır. Bazı ağızlarda *edef* şekline geçer.

48

318. *gelemmir* « gelemiyor » < *gelemir*

Azeri Türkçesinde geniş zamanın menfi iktidarîsinde olduğu gibi şimdiki zamanın menfi iktidarîsinde de konsonant ikizleşmesi olmaktadır.

314. *goyab* « koyalım, bırakalım » < *goy-a-b*

İstek çokluk birinci şahsının Azeri Türkçesindeki şeklini görüyoruz. Bu istek şekli, aynı zamanda emir çokluk birinci şahıs fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Azeri Türkçesinde normal istek çekimi şöyledir

<i>gelem</i>	<i>goyam</i>
<i>gelesen (-ñ)</i>	<i>goyasan (-ñ)</i>
<i>gele</i>	<i>goya</i>
<i>gelek'</i>	<i>goyab</i>
<i>gelesiniz (-siñiz, -siz, -süz)</i>	<i>goyasınız (-sıñız, -süz, suz)</i>
<i>geleler</i>	<i>goyalar</i>

Görülüyor ki Türkiye Türkçesi edebî dilinde teklik ve çokluk birinci şahıs istek şekillerinin kullanımdan düşmesine mukabil bu şekiller Azeri sahasında normal kullanışlarına devam etmektedirler.

320. *gêdab* « gidelim » < *gêd-a-b*

Burada Tebriz Türkçesinin istek şeklindeki hususiyetini görüyoruz. Tebriz Türkçesi, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir çok fiil eklerinin yalnız kalın şeklini kullanarak uyum dışına çıkar. İşte bunlardan biri istek çokluk birinci şahıs ekidir. Tebriz esas itibarıyla ikinci tipteki şahıs eki *-k*, *-k*'nin yalnız kalınını kullanır. Bu kalın şahıs eki yanındaki ekin vokaline de tesir ederek onu da kalınlaştırır. Yani Tebrizde de istek eki *-a*, *-e*'dir. Ancak çokluk birinci şahısta şahıs eki *b*'nin tesiriyle istek eki daima *a* olur. Yani kalınlık esas şahıs ekindedir.

321. *êmmize* « evimize » < *êvimize*

Burada önce orta hece vokali düşmüş ve kelime *êvmize* şekline geçmiş, sonra *m* benzeşmesi ile *v* sesi *m* 'ye dönerek *êmmize* şekli ortaya çıkmıştır. Veya *v* sesinin diftonglaşım düşmesi ile, bunun izi olarak konsonant ikizleşmesi olmuştur diye de düşünülebilir. Tabî bu aşırı inkişaf bir ağız hususiyetidir. Metnimizde böyle mahallî ağız hususiyetleri vardır. Edebî dil ananesi arızaya uğramış bir muhitte yazılan bir eserde yazı dilinin içine ağız malzemesinin, konuşma dilinin karışması normaldir.

322. *ağa* « baba »

ağa kelimesi Azeri Türkçesinde « *ağa* » 'dan başka « baba » yerine de kullanılır.

323. *tufağımız* « ittifakımız, birliğimiz »

tufağ, *tufağ* kelimesi *ittifak* 'ın Azeri Türkçesinde Türkçeleşmiş şeklidir. İlk hece düşerek kısaltılmış, *f* tesiri ile yuvarlaklaşma olmuş, *k* — *ğ* değişikliğine uğramış, böylece ittifak kelimesi ağızlarda *tufağ*, *tufağ* olmuştur.

324. *goyun olan* « ne kadar koyun varsa »

olan partisipinin bu kullanılışı bir Azeri hususiyetidir ve « olanca » ifadesi için Azeride bu şekle baş vurulur : *para olan* « olanca para », *uşağ olan* « bütün çocuklar » misallerinde olduğu gibi. Tabî bunun yanında *olan* partisipinin esas partisip fonksiyonu da Azeride normal olarak mevcuttur.

325. *yad gêdüberi* « yâda giderek, yabana gidip »

yada şeklinde yer tamlayıcısı yerine ismin bu şekilde zarf olarak kullanılmasına Azeri Türkçesinde rastlanır : *gırağ gêtmek* « kenara gitmek, kenardan gitmek », *kenar gezmek* « kenarda gezmek » misallerinde de olduğu gibi. Ayrıca *-uban*, *-üben* gerundiumunun Azeride yaşadığı görülüyor.

326. *doğan* « doğuran »

doğ- fiili Azeri Türkçesinde burada olduğu gibi geçişli fiil manasıyla kullanılır : *arvat oğlan doğdu* « kadın oğlan doğurdu » misalinde olduğu gibi.

327. *her kimsiye* « herkese, her bir kimseye, bir kimseye, kime »

her kimse 'nin bu kullanışı bir Azeri hususiyetidir. Burada ayrıca orta hece vokalinin değişmesini görüyoruz.

51

328. *gêden gêce* « gittiğim gece, gittiğimiz gece »

Burada *-an*, *-en* partisipinin şahıs değil, hareket ifadesi ile *-dık*, *-dik* fonksiyonunda kullanıldığının başka bir misalini görüyoruz.

329. *oynağa* « oynağa, oynaşmaya » < *oyna-k-a*

oyna- fiilinden *-k* ile isim yapılmıştır. *oynağa gel-* Azeri Türkçesinde « oynaşmağa başlamak » demektir.

330. *dırmaşırđıđ* « tırmanıyorduk »

Bu fiil Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t — d* farkının misallerinden biridir. Ayrıca Türkiye Türkçesinin *tırman-* dönüşlü fiili yerine Azeri Türkçesinin *dırmaş-* ortaklaşma şeklini kullandığını görüyoruz.

331. *Meşmeme* « Meşmeme Han »

Bu şahıs adının da *Meşhedî Memmed* kelimelerinin halk ağzında birleşip kısaltılmış şekli olduğu anlaşılmaktadır.

332. *göy* « gök, boz, kır... »

gök kelimesi renk ismi olarak Azeri Türkçesinde « mavi, yeşil, boz, gri » manalarına gelmektedir. Bu kelimenin Azeride *k — y* değişikliğine uğradığını yukarıda söylemiştik. Bu değişiklik *k — ğ — y* olarak çekim sıra-

sındaki sedalılaşma ve yumşamadan da gelmiş; *k — v — y* şeklinde yuvarlaklaşmadan da doğmuş olabilir.

52

333. *gêçek'* « geçelim » < *gêç-e-k'*

Burada istek çokluk birinci şahsın normal olarak ince ek almış şeklini görüyoruz. Bu Tebriz dışı umumî Azeri Türkçesindeki şeklidir. Bu da gösteriyor ki metnimiz bazan Tebriz hususiyetini vermekte, bazan onun dışında kalmaktadır.

53

334. *sêyidlerden* « seyyitlerden »

Azeri Türkçesi; görüldüğü gibi, *seyyid* kelimesini *sêyid* şeklinde Türkçeleştirmiştir.

335. *Âmir Gafar* « Âmir Gafar »

Bu şahıs ismi *Ağa Mîr Gaffâr*'ın halk ağzında kısaltılmış, Türkçeleştirilmış şeklidir.

336. *doldırur?* « dolduruyor mu » < *dol-dır-ur*

Burada da yine *-dır* faktitifini uyum dışına çıkararak Tebriz hususiyetini görüyoruz. Ayrıca yukarıda *yanur* misalinde gördüğümüz *-ur, -ür* şimdiki zaman eki dikkati çekiyor. Bu uyum dışında kalış, eski geniş zaman eki *-ur, -ür*'ün izi olabileceği gibi *yorır, yêrir*'e dayanan *-êr, -or, -ör* şimdiki zaman ekinin *-ur, -ür* şekli de olabilir.

Burada bulunan belirli bir Azeri hususiyeti de eksiz, vurgu ve ses tonu ile yapılan soru şeklinin kullanılmasıdır. Altındaki *soldırur* da yine böyle soru şeklidir.

337. *gırıyup* « kuruyup »

Hem fiilin *gırı-* şeklindeki, hem de gerundiumdaki uyum dışı durum Tebrizin eskiye bağlanan hususiyetidir. *gırı-* fiili gibi *gırı*, *süri*, *guzı* v.s. isimleri de Tebriz ağzında böyle düz vokalle bitmektedir.

54

338 *gılış* « kılıç »

k — *ğ* değişikliğinin yanında burada Azerideki *ç* — *ş* değişikliğinin yeni bir misalini görüyoruz. Bu değişikliğin daha çok konuşma dilinde kaldığını da belirtmeliyiz.

55

339. *êylerdi* « eylerdi »

Azeri Türkçesinde *êle*, *bêle* şekillerinin yanında nasıl *êyle*, *bêyle* şekillerine rastlanıyorsa, *êle-* fiilinin yanında buradaki gibi *êyle-* şekline de rastlanmaktadır. Fakat tabii umumî kullanım birincilerin tarafındadır.

340. *meclisini* « meclisini »

Tebriz Türkçesinde *meclis* kelimesinin *meylis* şekli de vardır. Bu da tabii *c* — *j* ve *j* — *y* değişikliği ile *meclis*, *mejlis*, *meylis* şeklinde olmuştur.

341. *görkemi* « süsü, gösterişi »

görkem kelimesi bu manasiyle Azeri Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır.

56

342. *gûruldardı* « gürülderdi »

Bu ses taklidi kelimenin ismi Tebrizde *gûrul*, fiili *gûrulda-* şeklindedir.

Böylece *g* ve *u* sesleri bir araya gelerek vokal-konsonant uyumunun dışına çıkılmaktadır. Bu duruma az da olsa Azeri Türkçesinde rastlanır : *kôr* « kör », *kôl*, *kôtan* « pulluk » misallerinde olduğu gibi. Bununla beraber Azeri sahasında *gürül* ve *gürülde-* şekilleri de vardır.

343. *ganardı* « anlardı »

kan- fiilinin « kanmak » yanında Azeri Türkçesinde « anlamak » mânası da vardır.

344. *alnı* « alını »

alın kelimesinin çekiminde orta hecedeki vokal düşüp *l* ve *n* yan yana gelince Azeri ağızlarında umumiyetle *n* benzeşmesi olur : *annı*, *annım* gibi.

345. *yaşıl* « yeşil »

yeşil kelimesinin Azeride *yaşıl* olduğunu yukarıda görmüştük. Ayrıca Tebriz ağızında kelime *yâşıl* şeklinde uzun vokalli söylenir. Bu uzun *a yaş-sıl* 'da düşen, birleşen konsonantın bıraktığı bir iz olmalıdır.

57

346. *dönergeler* « çarklar » < *dön-erge-ler*

Bu kelimedede *-erge* şeklinde bir fiilden isim yapma eki karşımıza çıkıyor. Azeri Türkçesinde bunun *-ergi* şeklinde bir benzeri de vardır : *gezergi* « salgın » misalinde olduğu gibi. Bu eklerin *-ge* ve *-gi* isim yapma ekleri ile *-er* partisip eklerinden teşekkül ettiği, ortada bir ek binışmesi olduğu düşünülebilir. Veya *-er* faktitif eki ile *-ge*, *-gi* isim yapma ekleri birleşmişlerdir. Birinci ihtimalde iki isim eki üst üste geliyor, ikinci ihtimalde *dön-* ve *gez-* fiillerinin *-er* faktitifi yoktur. Belki de her iki şeklin de tesiri birleşmiştir. *tutarak*, *tutarık* isimlerinde de böyle bir *-ar* 'lı şekil vardır. Bu isimlerin *tutar* şekli de vardır ki bu *-ar*, *-er* 'in partisip, diğer şekillerin de ek binışmesi olduğunu gösteriyor.

58

347. *delisavlıh* « deli doluluk »

delisav « deli dolu, delice, deli gibi » kelimesinin Azeride *delisov* ve *delisoy* şekilleri de vardır. Aslının *deli* ve *sav* kelimelerinden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

348. *şahsêy gêtmesi* « şahsey gitmesi »

şahsey gêt- şiiilerin muharrem ayininde *Şah Hüseyin* diyerek birbirine tutunup âyin yürüyüşü yapması demektir. *şahsêy* kelimesi *Şah Hüseyin*'in Azeride kısaltılmış şeklidir. Bu kısaltmada kelimeye *h* ve *kapalı e* Azeri hususiyeti olarak girmiştir.

59

349. *boylanması* « uzanması »

boylan- Azeri Türkçesinde « kendisini yukarıya doğru kaldırarak, boyununu uzatarak bakmak » demektir.

60

350. *gülmeliydi* « gülünecek şeydi »

-malı, -meli eki bildiğimiz gibi Türkçede önce *partip* eki olarak ortaya çıkmış, sonra *gereklik* eki olmuştur. İşte Azeri Türkçesinde bu *partisip* şekli bugün devam etmektedir. *-malı, -meli* bir gelecek zaman *partisip*idir.

351. *gappası* « kapması »

Burada *k* — *ğ* değişikliğinden başka bir de *p* benzeşmesi Azeri hususiyeti vardır. Azeri Türkçesinde aşırı bir benzeşme temayülü olduğu görül-

mektedir. Bunun altındaki *şappası* kelimesinde ise *şappa* ses taklidi bir şekildir.

61

352. *nēyniyür* « ne eyliyor, ne yapıyor » < *ne êyliyür* < *ne êyle-y-ür*

Bu birleşik kelimedede önce *ne* ile *êyliyür* kelimelerinin yan yana gelen vokalleri birleşerek, yanda *y* sesi olduğu için *ê* 'ye dönmüş ve bir vokal düşmüştür. Sonra *n* uzak benzeşmesi ile *l* sesi *n* 'ye çevrilmiştir. Ayrıca orta hecede *e* — *i* değişikliği vardır. *y* yardımcı ses *-ür* şimdiki zaman ekidir. Bu *-ür* 'ün uyum dışı kalmasını yukarıda izah etmiştik.

353. *yeğin* « kat 'î olarak, muhakkak, mutlak, mutlaka » < *ya-kîn*

Bu Arapça kelimenin sistem gereğince kısa *a* 'sı *e* 'ye çevrilmiş, uzun vokali kısaltılmıştır. Kelime Azeride çok kullanılan bir zarftır.

354. *day* « daha »

Bu kelime *takı* > *dakı* > *dabı* > *dahi* inkişafında incelme ve *i* tesiriyle *h* 'nin önce *yh* sonra *y* 'ye çevrilmesi ile ortaya çıkan *dayi* şeklinin kısalmasıdır. Kendisinden sonra gelen kelime ile kullanılırken bu zarfın orta hece durumunda kalan *i* vokalinin düştüğü anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu ağızlarında bu *y* 'leşmeyi teyid eden *teyi* « daha » şekli vardır. Bu kelime de her halde aynı kökten gelmektedir. Esasen Azeri sahasında *dahi* kelimesi bugün *dayhi* şeklinde *y* 'leştirilerek söylenir.

355. *engiynen* « çenesiyle » < *eng-i-y-inen*

eng « çene » demektir. *-i* iyelik eki, *y* yardımcı sestir. *ilen* 'den gelen *inen*, orta hece düşünce *-nen* olmuştur.

356. *çêyniyür* « *çiğniyor* » < *çiğne-y-ür*

çiğne- kelimesi *i* — *e* değişikliği ile Azeride *çêyne-* şekline geçmiştir. Ancak Azeri sahasında kelimenin *çiğne-* şekli de vardır. Burada ayrıca *ğ'*-nin ses değerine göre *y* ile yazıldığını, orta hece vokalinin değişmesini ve *-ür* şimdiki zamanını görüyoruz.

357. *yazığ* « *zavallı* »

yazığ « *yazık* » kelimesinin bu manasiyle sıfat gibi kullanılması Azeri hususiyetidir. Burada *yazığ emme* şeklinde kullanıldığı için iki vokal arasında *ğ* sesi *ğ'*ya çevrilmiştir. Ancak bu kelimenin Azeri sahasında *yazığ* ve *yazığ* şekilleri de vardır : *yazığdı*, *yazığam* misallerinde olduğu gibi.

358. *hava gelüp* « *delirmiş* »

hava gel-, *başına hava gel-* Azeri Türkçesinde « *delirmek* » demektir.

62

359. *melkâmuda* « *Azraile, ölü yıkayıcıya* »

melkâmud kelimesi *melekü 'l-mevt* 'in Azeri halk ağzında kısaltılmış şeklidir. Aynı zamanda « *ölü yıkayıcısı* » için kullanılır.

360. *şufluğulan* « *şaka ile* » < *şufluğ-ulan*

şufluk Tebrizde « *şaka* » demektir. Farsça *şûh* kelimesinin vokali tabii kısaltılmıştır. *-ulan ilen* edatının kelimeler arası vokal uyumuna bağlanan ve ekleşme yoluna giren şeklidir. Sonra *-ıman*, daha sonra *-nan* olacaktır.

361. *başı atup* « *başı atıp, kafayı vurup, başı koyup* »

Bu kullanım bir Azeri hususiyetidir.

362. *yiyüp* « *yiyip* »

Bu Tebriz ağzındaki şekildir. Azeri Türkçesinde *yê-* fiilinin gerundium

şekli de *ê* 'lidir : *yêyip* gibi. *yê-* fiilinin umumiyetle Kuzey Azerbaycanda yalnız geniş zaman şekli *i* 'lidir : *yiye*r gibi.

63

363. *emgızınun* « emi kızının, amca kızının »

Arapça *amm* kelimesinden gelen *amca* (*amuca*) mânasındaki kelime kısa *a* 'nın *e* olması ile Azeri sahasında *emi* şeklindedir. Burada akrabalık isminde *kız* kelimesi ile birleşmiş ve *i* düşmüştür. *emoğlu* 'nda vokal birleşmesiyle, *emgızı* 'nda orta hece vokalinin düşmesiyle kısalma olmuştur.

364. *sövgüliydi* « sevgiliydi »

sev- fiili *v* yuvarlaklaşması ile *söv-* olduğu için *sevgili* kelimesi de Azeri Türkçesinde *sêvgili* 'nin yanında *sövgülü* ve *söygülü* şeklindedir. *-li* 'nin uyum dışı kalması Tebriz hususiyetidir.

365. *gan salar* « kana boyar »

gan sal- Azeri Türkçesinde « kana boyamak » demektir.

64

366. *gavzanardı* « yükselirdi »

gavzan- fiilinin Tebrizde daha çok yuvarlaklaşmış şekli olan *govzan-* şekli kullanılır. Buradaki Tebriz dışı bir şekildir.

367. *iyi* « kokusu » < *iy-i*

Eski Türkçedeki *yıd* kelimesi *d* — *y* değişikliği ile Batı Türkçesine *yıy* şeklinde geçmiş, sonra *y* tesiri ile kelime incelmış, Azeri Türkçesinde ise *y* düşmesi ile *iy* şekline geçmiştir. İşte burada bu kelimeyi görüyoruz.

368. *issisi* « sıcaklığı » < *issi-si*

Eski Türkçedeki *ısığ*'ın Batı Türkçesine geçerken sondaki *ğ*'sı düşmüş, bu düşüşün tesiri ile kelimedeki *s* ikizleşmesi olarak *ıssı* şekli ortaya çıkmıştır. Azeri Türkçesinde baştaki *ı*'lar *i*'ye çevrildiği için kelime de *issı* ve sonra *issi* şeklini almıştır. *ıssıcak*'tan gelen *sıcak* kelimesi de Azeride bu yüzden *sıcağ* şeklindedir.

66

369. *çaşanda* « şaşınca, şaşırınca »

ç — ş değişikliğinin yukarıda bir çok misallerini gördük. Burada bu değişikliğin aksi istikamette de olduğunu, bu iki sesin birbirinin yerine geçtiğini görüyoruz. Burada *ş* sesi *ç* olmuştur. Bu Azeri hususiyetini bugün başka kelimelerde de görmek mümkündür: *yahşı* — *yahçı* misalinde olduğu gibi.

370. *hardasam* « nerdeysem »

İsim fiilinin ekleşmiş şart şekli burada, kelime vokalle bittiği halde, *harda*'ya doğrudan doğruya getirilmiş. Azeri Türkçesinde şart şeklinde bu tek tük görülür. Halbuki Azeri Türkçesi isim fiilinin ekleşmesinde, Türkiye Türkçesinden daha muhafazakârdır. Nitekim Azeri Türkçesinde umumiyetle konsonant ile biten kelimelerden sonra bile isim fiilinin geçmiş zaman şekilleri *y* yardımcı sesini muhafaza ederler: *atıydı* « attı, at idi », *Hasanıydı* « Hasandı », *gözeliymiş* « güzelmiş » misallerinde olduğu gibi. Bu *y*'li şekiller şüphesiz vokalle biten kelimelerden buraya atlamıştır: *bağlıydı*, *tepeydi*, *garêydi* gibi. Bu *y*'li şekil, konsonantlardan sonra, bilhassa görülen geçmiş zaman için böyledir. Bunda, *-dır*, *-dir* ekinin *r*'si düştüğü için, onunla karışma endişesi rol oynamış olabilir. Zira *atdı* « attır », *atıydı* « at idi » demektir.

Onun için *hardasam* şeklindeki *y*'siz şekil dikkati çekiyor. Bu kısaltma temayülünden doğmuş olacak. Öte yandan Azeri sahasında *hardaysam*, *hardêysem* gibi şekilleri de vardır.

371. *hıyal* « hayal »

Arapça *hayâl* kelimesi Azeride, *y* tesiriyle olacak, *hıyal* şekline geçmiştir. Tabii önce kısa *a* vokali *e* olmuş, sonra da *e* — *i* değişikliğine uğramıştır. Ayrıca uzun *a* kısalmış, vokal uyumu olmuş, ince *l* de kalınlaşmıştır.

67

372. *ğeyenin* « kayanın »

Kalın konsonant bulunduğu halde, *y* tesiri ile incelmış yeni bir misal görüyoruz. Tabii bu Tebriz hususiyetidir ve Azeride umumiyetle kelime *gaya* şeklindedir.

68

373. *gonçe* « gonce »

Azeri Türkçesi eklerde *ç* tarafında olduğu için bu Farsça asıllı kelimenin de *ç* 'li şeklini tercih eder.

374. *ğezası* « gıdası »

Azeri Türkçesi iki şekli olan Arapça *gıdâ* ve *gızâ* kelimesinin *z* 'li şeklini kullanır. Farsça asıllı *cadı* (*câdû*, *câzû*) kelimesinin de böyle *z* 'li şeklini almıştır: *cazı*. *kâğıd* yerine de *kâğız*'ı kullanır.

Burada ayrıca *i* — *e* değişikliği olmuştur ki Azeri Türkçesinde görülen bir hususiyettir: *hiç* — *hêç* gibi. Tabii *â* vokali de kısalmıştır.

69

374. *ayrılmayun* « ayrılmayın » < *ayrılma-y-un*

-un çokluk ikinci şahıs emir ekinin bu yuvarlak şekli evvelce de söyle-

diğimiz gibi eski devreden gelen Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde esas itibariyle emir şeklinde de uyum olmuştur.

Azeri Türkçesinde emir ekleri ve çekimi normal olarak şöyledir :

<i>gel-im</i>	<i>oğu-y-um</i>
<i>gel, gel-gil (-gine, -ginen v.s.)</i>	<i>oğu, oğu-gil (-ginan v.s.)</i>
<i>gel-sin</i>	<i>oğu-sun</i>
_____	_____
<i>gel-in (-iñ, -üz)</i>	<i>oğu-y-un (uñ, -uz)</i>
<i>gel-sinler (sinner)</i>	<i>oğu-sunlar (-sunnar)</i>

Yani birinci şahıs eki *-im, -im, -um, -üm* 'dür. Tabii bu *-ayım, -eyim* 'in haploloji yolu ile kısaltmış şeklidir. Ekin önce *a, e* vokali orta hecede *ı, i* olmuş, sonra hece benzeşmesi vuku bulmuştur. Bu kısaltma Türkiye Türkçesinde de konuşma dilinde bazan yapılmaktadır. Şimdiki zamana paralel olarak bazı Azeri ağızlarında birinci şahıs emir eki *-êm, -om, -öm* şeklindedir : *gelêm, oturom, görôm* misallerinde olduğu gibi.

İkinci şahıs eksiz veya eklidir. *-gil* eki Azeri Türkçesinde çeşitli inkişafı ile yaşamaktadır. Yalnız ekin Azeride umumiyetle ince şekli kullanılır. Bu ince şeklin *-gilen, -ginen, -ginan, -gine, -yine, -yne, -ne* şekilleri ve safhaları ağızlarda konuşma dilinde ayrı ayrı kullanılır. Yukarıda *dêyne* kelimesinde bunu izah etmiştik. Bazı ağızlarda *-gınan* kalın şekli de görülür.

Üçüncü şahıs *-sın, -sin, -sun, -sün* 'dür. Yalnız Tebrizde yuvarlak şekil bir dereceye kadar devam etmektedir : *gel-sün* gibi.

Çokluk birinci şahıs emir eki *-alım, -elim* Azeri Türkçesinde yoktur. Bunun yerine istek şekli kullanılır : *gel-ek', oğu-y-ağ* gibi. *-ağ, -ek'* istek ekleri bazı ağızlarda *-ın, -in* unsuru da alırlar : *al-ağın, vêr-eyin* misallerinde olduğu gibi.

Çokluk ikinci şahıs eki *-iñ, -iñ, -uñ, -üñ* 'dür. Bazı ağızlarda ise eski yuvarlaklık muhafaza edilmektedir. Tebriz ve dolayısıyla edebî dilde ek tabii *sağır n* 'yi *n* yapmıştır. Bu yuvarlaklığı devam ettiren ağızlarda bazan ekin *-uz, -üz* şekli görülür. Bu şekil şüphesiz *-uñuz, -üñüz* 'ün *-uvuz, -üvüz* yuvarlaklaşmasının haploloji ile önce uzun bir *üz* meydana getirdikten sonra kısaltmasından ibarettir : *gel-üz, al-uz* gibi.

Çokluk üçüncü şahıs *-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler* 'dir. Tebriz gibi ağızlarda bazan eski yuvarlaklık muhafaza edilmektedir : *gel-sünler* gibi. Bu şahısta konuşma dilinde umumiyetle *n* benzeşmesi olur : *bil-sinner, görsünner* gibi.

Tebrizde bu menfi ikinci şahısta umumiyetle orta hece değişmesi de yapılır : *ayrılmıyın* gibi.

70

375. *soruşun* « sorun, soruşturun » < *sor-u-ş-un*

sor- fiilinin ortaklaşma şekli burada olduğu gibi bir Azeri kullanışı olarak farklı bir durum göstermektedir.

376. *gargınmuş* « beddua edilmiş, karganmış »

Eski *karga-* « beddua etmek » fiili Azeri Türkçesinde yaşamaktadır. Azeride hem ve daha çok *garga-* şekli, hem de burada olduğu gibi *gargı-* şekli vardır. Bu ikinci şekil *gargış* isminin tesiriyle ortaya çıkmış yeni bir şekildir.

377. *ulduzları* « yıldızları »

ulduz kelimesi kelimenin eski şeklinin *y* düşmesi ile Azeri Türkçesindeki devamıdır. Ayrıca Azeri sahasında kelimenin düzleşmiş de *ıldız* şeklinde mevcuttur.

378. *tökülsün* « dökülsün »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *t — d* farkı taşıyan kelimelerden biri de bu *tök-* fiilidir.

379. *gurgusu* « kurgusu, teşkilâtı, tuzağı » < *kur-gu*

kur- b fiilinden *-gu* ile isim yapılmıştır.

71

380. *yêlinen* « yel ile » < *yêl-inen*

ilen edatının burada *inen* safhasını görüyoruz.

381. *bağlaşêydim* « bağlaşıydım, yarışaydım »

Tebrizde *şart bağlaşmak* « yarışmak » demektir. Buradaki kullanımın da bu mânada olduğu anlaşılıyor.

382. *düşen* « düşen »

Metnimizde hep *düş-* şeklinde geçen bu fiil Tebriz ağzını temsil etmektedir. Yoksa Azeri sahasında fiil umumiyetle *tüş-* şeklindedir.

383. *ölkemizde* « ülkemizde, memleketimizde »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *ö — ü* farkının bir misali de bu kelimedir.

72

384. *şêr* « şîr, arslan »

Bu yabancı asıllı kelime de Azeri Türkçesi yine *i — e* değişikliği yapmıştır.

385. *bağırır* « bağırıyor »

Buradaki *-ır* şimdiki zaman eki ile 70. kıtadaki *-ür* (*istiyür*) şimdiki zaman ekinin karşılaştırılması Tebrizdeki karışıklığı göstermektedir. Görülüyor ki her iki şekil ayrı ağızlardan gelerek bir arada kullanılmaktadır.

73

386. *gaynarken* « kaynarken »

geyne- şeklinin yanında Azeride *gayna-* şeklinin de devam ettiğini bu-

rada görüyoruz. Buradaki *-ken* gerundiumu bir Türkiye Türkçesi tesiridir. Azeride *-ken* gerundiumu yoktur. Bunun yerine *-anda*, *-ende* kullanılır. Birleşik gerundiumlar edebî dile hep Türkiye Türkçesinden geçmiştir veya Osmanlı sahası ile müşterek devreden kalmıştır, yazı dilinden gelmektedir. Edebî dilde rastlanan *-arak*, *-erek*, *-madan*, *-meden* ve birleşik *-ken* gerundiumu hep böyledir.

387. *eyil* « eğil »

ğ 'nin ses değeri olan *y* ile yazılışını burada da görüyoruz.

74

388. *çatmaram* « çatmam, ulaşmam, yetişmem » < *çatma-r-am*
-*r* ile yapılan menfi geniş zamanın burada birinci şahsını görüyoruz.

389. *Êyvez* « Ayvaz »

Tebriz ağzının bu telâffuzu yanında Azeri sahasında umumiyetle kelime *Ayvaz* şeklinde kullanılır.

390. *çatmayuncan* « çatmayınca, erişmeyince, erişmeden » <
çatma-y-unca-n

Burada *-ınca* gerundiumunu görüyoruz. Vokali yuvarlaklaşmış ve *-n* instrumentalini almıştır. Bu gerundiuma Azeride az miktarda rastlanır. Bazan da sonuna *h* ve *k*' alarak *-ıncah*, *-incek*' şekline geçer. Buradaki yuvarlaklık Tebrize mahsustur.

75

391. *doğginan* « doğur » < *doğ-ginan*

doğ- fiilinin Azeride geçişli olduğunu yukarıda söylemiştik. Burada

ikinci şahıs emir ekinin genişlemiş şekillerinden birini görüyoruz. Azeri Türkçesi kalın fiillerde de ekin *-gil* şeklini tercih ediyor. Fakat *-an* unsuru fiilin kalınlığına uyuyor.

76

392. *göğlün* « gönlün

göniül kelimesinde *n* — *y* (*ğ*) değişikliği olmuştur. Azeride bir de *göğül* 'ün yanında *göyün* şekli vardır. Ayrıca Azeri Türkçesinde umumiyetle bu kelimenin *köniül* şeklinde olduğunu görüyoruz. *g* 'li şekil Tebriz hususiyetidir.

393. *tanuş* « tanıdık »

Azeri Türkçesinde bol bol kullanılan bu kelime *tanı-* fiilinden *-ş* ile yapılmış isim gibi görünüyor.

394. *galar* « çatar, yıgar »

gala- (< *kala-*) fiili Azeri sahasında bu mânada canlı bir fiildir. *galağ* « dizilmiş tezek yığımı » şeklinde bir de isim şekli vardır.

HÉYDER BABAYA SELÂM

II

1

395. *yublıyam* « uyuyayım » < *yublayam* < *yubu-la-y-a-m*

Azeride kullanılan *yubla-* fiilinin *yubu* isminden *-la-* ile yapılmış olduğunu evvelce *yubu* kelimesinde izah etmiştik. Burada orta hece vokali değişmiştir. *y* yardımcı ses, *-a* istek eki, *-m* birinci şahıs ekidir.

2

396. *Yusufovı* « Yusufunu » < *Yûsuf-u-ñ-ı*

Yûsuf kelimesinin tabii Azeride de vokali kısalmıştır. Teklik ikinci şahıs iyelik ekinin yuvarlaklaşma ile *-v* olduğu görülüyor. *u* yardımcı ses, *-ı* akkuzatif ekidir. Akkuzatifin uyum dışı kalması ve yuvarlaklaşma tabii Güney Azeri hususiyetidir.

397. *gavalıyup* « kovalayıp »

Burada yuvarlaklaşmaya aykırı bir durum var, yuvarlak vokal düzleşmiştir. *gavzanmağ* — *govzanmağ* gibi iki şekilli fiillere benzetme belki burada tesir etmiş olabilir. Fiilin aşlının düz vokalli olduğu sanılmış olmalı.

3

398. *bala* « yavru, yavrum »

bala kelimesi Azeri sahasını Osmanlı sahasından ayırmada dikkati çeken kelimelerden biridir.

399. *bêle* « böyle »

êle gibi bu kelime de, yukarıda temas ettiğimiz üzere, Azeri Türkçesinde *y* 'sini kaybetmiştir.

400. *gêj* « geç »

Burada Azeri Türkçesindeki *c* — *j* değişikliğini görüyoruz. Altındaki *güj* « güç » kelimesinde de aynı şey vardır. Bunların önce *ç* 'leri *c* olmuş, sonra *j* 'ye çevrilmiştir.

401. *güleşdi* « güreşti »

r — *l* değişikliğinin bir misali görülüyor. Azeride hem isim *güleş*, hem de fiil *güleş-* şeklindedir.

4

402. *köçüpdî* « göçmüştür »

köç « göç » ve *köç-* « göçmek » kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *k* — *g* farkının misallerinden biridir. Tabii burada *-üp gerundiumu* yine çekimli fiil olarak kullanılmış, *-dir* eki *r* 'sini kaybetmiştir.

5

403. *bağullar* « bakıyorlar » < *bağırlar*

Şimdiki zamanın çokluk üçüncü şahsında da *l* benzeşmesi olduğunu söylemiştik. İşte burada bunun bir misalini görüyoruz. Altındaki *yağullar* kelimesinde de durum aynıdır.

7

404. *çulgalır* « bürüyor »

Fiil *çulgala-*'dir. Şimdiki zaman eki geldiği için *a* vokali *ı*'ya dönmüştür. Evvelce de izah ettiğimiz gibi vokalle biten fiillerin şimdiki zamanında bu değişiklik olmaktadır.

405. *yürek'* « yürek »

Kelimeyi burada *y*'si düşmemiş şekilde görüyoruz. Yazı dilinde böyle aslî şekillerin muhafaza edilmesine rastlanır: *üz*'e karşılık *yüz* gibi.

8

406. *değirmanı* « değirmeni »

değirman şekli Güney Azeri ağızları hususiyetidir. Diğer ağızlarda *değirmen* şekli kullanılır.

407. *tullanır* « atılıyor »

tulla- « atmak » ve *tullan-* Azeri Türkçesinde kullanılan fiildir. *tul* isminden *-la-* ile yapılmış olduğu görülüyor.

408. *nêçe* « nice, nasıl »

Kelime Azeri Türkçesinde burada olduğu gibi *ê*'li ve *ç*'lidir. *nêc oldu* şeklinde kullanıldığı zaman *ç*'nin *c* olduğunu görmüştük. Burada son ses olduğu için sedahlaştığı anlaşılıyor.

409. *allanur* « aldanıyor » < *aldan-ır*

Azeri Türkçesinin aşırı benzeşmesi bu kelimedede de *d* 'yi *l* yapmıştır.

410. *gondurmur* « kondurmuyor »

Burada menfi fiilin şimdiki zamanının bir misalini daha görüyoruz. Menfi ekindeki darlaşma dikkati çekiyor.

9

411. *sür sümüği* « kemiği, kemiği memiği, kep kemiği »

Eski *süñük* kelimesi Azeri Türkçesinde *ñ* — *m* değişikliği ile *sümük* şekline geçmiştir ve kemik yerine umumiyetle bu kelime kullanılır. Buradaki şekil bir hece tekrarıdır ve *sür* unsuru *r* almış tekrar hecesidir.

412. *gıbrahdı* « kıvraktır »

Burada *v* — *b* değişikliği olduğu anlaşılıyor. Bu Tebrize mahsus bir şekildir. Azeri Türkçesinde kelime daha çok *gvrağ* şeklinde kullanılır.

413. *goçağdı* « koçaktır, kahramandır, cesurdur »

goçağ kelimesi Azeri sahasının belirli kelimelerinden biri olarak dikkati çeker.

10

414. *ahullarun* « âkillerin, akıllıların »

âkil kelimesinde halk ağzında geniş olarak Türkçeleştirme yapılmış ve *ahul* şekli ortaya çıkmıştır.

415. *cahulları* « gençleri »

câhil kelimesi de *cahil* şeklinde Türkçeleştirilmiştir. Bazı Azeri ağızlarında kelime ise *cehel* şekline sokulmuştur. Kelimenin Azeri Türkçesindeki hususiyeti « genç » mânasına kullanılmasıdır.

416. *kiridüp* « susturmuş » < *kiri-t-üp*

kiri- « susmak » fiili Azeri Türkçesinin belirli kelimelerinden biridir. Burada *-t-* faktitif şekli kullanılmıştır. Gerundium yine çekimli fiil vazifesindedir.

417. *et canları* « etleri canları »

Burada yine çift kullanışta ikinci kelimenin ek alması hususiyeti ile karşılaşırız. Eğer böyle değil de, *et can* « vücut » manasıyla kullanılmışsa, Eski Türkçenin *et öz* « vücut » kelimesiyle ilgi çekici bir paralellik ortaya çıkar.

418. *dudur* « tutuyor »

dut- fiilinin Eski Anadolu Türkçesine dayanan bu *d*'li şekli Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde de fiil umumiyetle *tut-* şeklindedir.

11

419. *gelduğ* « geldik »

Yine Tebrizin kalınlaştırma hususiyetiyle karşı karşıyayız. Aynı zamanda eskiye dayanan yuvarlak şekil de Tebriz hususiyetidir. Böylece Tebrizde çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman ekleri burada olduğu gibi daima kalın ve yuvarlaktır. Tabii bu kalınlık esas şahıs eki *ğ*'dan gelmektedir. Bu kelimenin yanındaki *görüğüduğ* fiilinde de durum aynıdır. Aynı kıtadaki *küsmüğüduğ* ve *barığüduğ* kelimelerinde de bunu görüyoruz.

420. *fürset* « fırsat »

Burada kısa vokaller inceltilerek kelimenin aslı şekli muhafaza edil-

miş, *fırsat* Osmanlı sahasında olduğu gibi *fırsat* yapılmamıştır. Azeride ayrıca *n* türemesi ile kelimenin *fırsantı* şekli de vardır.

12

421. *menle* « benimle »

Bunun Azeri Türkçesinde normal *mennen* 'dir. Burada sun'î bir kullanım karşındayız.

422. *görcek'* « görünce » < *göricek*

Azeri Türkçesinde pek kullanılmayan *-icek* gerundiumu burada, orta hece vokali düşürülerek, eski devrin bir izi şeklinde geçmektedir.

422. *sesdür* « sestir »

Bildirme ekinin *r* 'li şekli de yazı dilinde Azeri Türkçesinde kullanılır. Burada bunu görüyoruz. Ayrıca yuvarlaklık eski devreye dayanan Tebriz hususiyetidir.

Normal olarak bildirme ekleri Azeri Türkçesinde şöyledir :

-am, -em

-san, -sen (-sañ, -señ)

-dı, -di, -du, -dü (-dır, -dir, -dur, -dür)

-ıñ, -ik', -uñ, -ük'

-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz (-sıñız, -siñiz, -suz, -süz)

-dılar, -diler, -dular, -düler (-dırlar v.s.)

Çokluk birinci şahısta *-k, -k* şahıs ekinin bildirme şekline de atladığı görülüyor : *gözelik'* « güzeliz », *yorgunuñ* « yorgunuz » misallerinde olduğu gibi.

Çokluk ikinci şahısta görülen *-suz, -süz şekli* güney Azeri ağızlarında görülen ve *-suñuz* > *-suvuz* inkişafından gelen bir şekildir.

14

423. *garışga* « karınca »

Aslı *karınça*, *karınçak* olan bu kelime Azeride *garıhça* şekline geçmiştir. Bu *karınça* 'nın *n* — *ķ* olması demektir. Bu da *ķ* uzak benzeşmesi ile olabilir. Ayrıca Azeride bir *n* — *ķ* yer değiştirmesi de vardır : *yayan* — *yayah* gibi. Bunun da rolü olmuş olabilir. İşte bu *garıhça* 'da yer değiştirmesi olarak *garıçga* ortaya çıkmış, sonra *ç* — *ş* değişikliği ile *garışga* şekli meydana gelmiştir. Buradaki *ķ* — *h* — *ğ* değişimleri Azeri için zaten normaldir.

424. *ağnardıh* « dökülürdük, boşanırdık »

ağna- at, eşek gibi hayvanların sırt üstü debelenmesidir. Ayrıca bir de bu mânası vardır.

425. *çeling ağaç* « çelik çomak »

Azeride *çelik çomak* oyununa *çeliğ ağaç* veya buradaki gibi *çeling ağaç* denir. *çelik'* ve *çelink'* şekilleri *tüfek* — *tüfenk*, *kılıç* - *kılınç* kelimeleri ile karşılaştırılabilir.

426. *goruħcunun* « korucunun » < *goru-ħ-cu-nun*

goru- fiilinden *ķ* (*h*) ile isim yapılmış, *-cu* ile meslek ismi yapılmıştır. Azeri Türkçesinde *korucu* yerine bu isim şekli kullanılır.

15

427. *ħanum* « hanım »

Eski devreye dayanan *m* yuvarlaklaşmasının Tebrizde devam ettiğini bu şekil yine göstermektedir. Azeri sahasında kelime umumiyetle *ħanım* şeklindedir.

428. *nenem* « nenem, ninem »

Bu *nene* ve *nine* kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklardan birini teşkil eder.

429. *iysi* « kokusu » < *iy-i-si*

iy « koku » kelimesine çifte iyelik eki gelmiş, sonra orta hece vokali düşerek *iysi* şekli kalmış olmalıdır. Veya *iy* kelimesinde *y* diftonglaşarak uzun *i* teşkil edecek şekilde telâffuz edilmiş, buna *-si* eki getirilmiştir.

430. *bizovı* « buzağıyı »

Aslı *buzagu* olan bu kelime önce *u* tesiriyle yuvarlaklaşarak *buzavu* olmuş, sonra *v* tesiriyle *buzovu* şekline geçmiş, bu arada sonundaki vokal yıpranarak *buzov* şekli kalmıştır. Daha sonra *u* — *i* değişikliği ile *bizov* olmuştur. Azeride *bizoy* şekli de vardır.

†

16

431. *cızıb* « çizgi » < *çız-ı-k*

Azeri Türkçesinde *çız-* fiili incelmemiştir. Burada bu kalın fiilin *-k* ile yapılmış isminin Azeride aldığı şekil görülüyor. Başta *ç* sedalılaştırmış, *k* — *b* değişikliği olmuştur. *çizgi* 'ye karşılık Azeride *çızgı* şekli de vardır.

432. *gurguşumlu* « kurşunlu »

kurşun kelimesi Azeride *gurguşun* veya buradaki gibi *gurguşum* şeklindedir.

17

433. *yalıllar* « yalıyorlar » < *yalırlar*

yal- fiilinin son vokali şimdiki zaman ekini alınca darlaşmıştır. Ayrıca yine *l* benzeşmesi olmuştur. Aynı kıtadaki *alıllar*, *pozıllar*, *gahıllar*, *yazıllar* fiillerinde de hep benzeşme olmuştur.

18

434. *memdesen* « Memdesen »

Bu ismin *Memmed Hesên* (*Hasan*) isimlerinin kısaltılmışı olduğu anlaşılıyor.

435. *aşud* « aşund »

aşund « hoca » kelimesi Azeride bazan böyle *n* sesini kaybeder.

436. *bizle* « bizimle »

Bu da Azeri için sunî bir şekildir. Bunun Azerisi normal olarak *biznen*'dir.

437. *örgederdi* « öğretirdi »

öğren- ve *öğret-* fiili Azeride yer değiştirmeye uğramış ve *g*'li olarak *örge-*, *örget-* şekline geçmiştir.

19

438. *tifil* « körpe, tıfıl »

Yabancı kısa vokalin ince kullanıldığını burada da görüyoruz.

21

439. *dadmuşam* « tatmışım »

Bu fiil de Azeride *d* tarafında olan kelimelerden biridir. Ayrıca *dad-*'ın hece sonu vokali Azeri hususiyeti olarak sedalılaştırmıştır. Aynı kıtadaki *udmuşam*, *alladmuşam* fiillerinde de *t*'ler sedalılaştırmıştır.

22

440. *gırmuş* « kırılmış, koparmış »

Türkiye Türkçesinin *kopar-* fiiline karşılık Azeri Türkçesinde ip için *gır-* (*kır-*) fiilinin kullanılması dikkati çekecek bir hususiyettir.

23

441. *here* « herkes, her biri »

here kelimesi Azeri Türkçesine mahsus bir şekildir ve her halde bir analogi ile (meselâ *hara*) meydana gelmiştir. Bu kelime iyelik eki de alır : *heremiz, heresi* gibi. Bu iyelikli şekillerde kelime hep « her bir » mânasını taşır.

442. *hayına* « derdine »

hay seslenme edatı bu mâna ile Azeride isim gibi kullanılır.

24

443. *tappır* « bulmuyor » < *tapmur*

tap- fiili « bulmak » demektir. Menfi şimdiki zamanında *p* benzeşmesi olmuştur.

444. *görüm* « göreyim » < *gör-üm*

-üm, yukarıda belirttiğimiz gibi, Azeride birinci şahıs emir ekidir.

26

445. *ovreti* « avradı, kadını » < *avret-i*

Güney Azeri ağızlarında *v* tesiriyle kelimedeki *v* yuvarlaklaşma olmuş, ay-

rıca kısa vokal incelmıştır. Azeride çok defa bu kelimedede umumiyetle *arvat* şeklinde yer değiştirme ve uyum olmuştur.

446. *yamağ* « yama » < *yama-ğ*

yama- fiilinden *-ğ* ile isim yapılmıştır. Azeri sahası *yama* ile beraber bu normal şekli de kullanır.

447. *çerşabları* « çarşafaları »

Azeri sahasında bu şeklin yanında *çarşaf* şekli de vardır.

448. *albağdı* « çarşaf kumaşdır »

albağ « ucuz, âdi, siyah kalın çarşaf kumaşı » 'dır. *al* ve *bak* kelimelerinden geldiği anlaşılmaktadır.

27

449. *aslanı* « sarkar, asılır » < *aslan-ı*

Bu Azeride güney ağızlarında görülen bir geniş zaman şeklidir. *r* düşmesi ile yardımcı ses ek durumunda kalmıştır. *aslan-* fiili *ası-la-n-* gibi bir şekilden orta hece vokalinin düşmesi neticesinde çıkmıştır. O zaman *ası as-* fiilinden yapılan bir isim şekli oluyor. Bu da eski *ğ* 'lı *asığ* şeklinden gelmiş olabilir. Aynı kıtadaki *ıslanı* « ıslanır » da böyle geniş zamandır. Bunları şimdiki zaman olarak kabul etmek belki daha doğrudur.

30

450. *nêysan* « nisan »

Burada da yine *i — e* değişikliğini görüyoruz. Azeri sahasında *nisan* şekli de vardır.

451. *faytunçımız* « faytoncumuz »

Azeri Türkçesi ikinci üçüncü hecelerde *o* kabul etmediği için kelime burada *u* iledir. Ayrıca *-çl* eki Azeri hususiyeti olarak *ç* 'lidir. Yalnız uyum dışı kalması Tebriz hususiyetidir.

32

452. *nê'met* « ni'met »

Yine *i* — *e* değişikliği yapılmış bir yabancı kelime karşısındayız.

453. *daşırdı* « taşıyordu »

daş- Azeri Türkçesinde *d* tarafındadır. Aynı kıtada daha önce geçen *daşı-* fiili de böyledir.

33

454. *duruşup* « duraklamış » < *dur-u-ş-up*

dur- 'dan *-k-* ile fiil yapılmıştır. Bu fiilden fiil yapma eki nadir görülen bir ektir.

455. *sınışup* « yıkılmak, yenilmek, hezimete uğramak, devrilmek » < *sın-ı-k-up*

Burada da *-k-* fiilden fiil yapma eki vardır. *sınık-* fiili eskiden beri kullanılan bir fiildir.

456. *gırtsunlar* « koparsınlar » < *girt-sun-lar*

Burada *kırt-* fiili dikkati çekiyor. « kazımak, koparmak » mânasına gelen bu fiil galiba eskiden beri mevcuttur.

34

457. *sene* « sana »

Yukarıda *mene* kelimesinde işaret ettiğimiz Azeri hususiyetini, zamir datifinin sisteme bağlanmasını burada da görüyoruz.

458. *gonuşur* « konuşuyor »

gonuş- Türkiye Türkçesinin tesiri ile kullanılmıştır. Azeride normal olarak *danuş-* fiili kullanılır.

36

459. *baş götürüp* « baş kaldırıp, başımı kaldırıp »

götür- fiilinin « kaldırmak » mânası, burada olduğu gibi, Azeride bugün de kullanılmaktadır.

37

460. *buğun burmadı* « bıyığını burmadı, bıyık bükmedi »

buğun kelimesi *bıyığın* kelimesinin yuvarlaklaşma ve haplolojiye uğramış şeklidir. *bıyık* kelimesinin -ı iyelik eki ve -n akkuzatif eki almış şekli olan *bıyığın*'da önce hece birleşmesi olarak *bığın*, sonra yuvarlaklaşma olarak *buğun* şekli ortaya çıkmıştır. Böylece *bıyık* kelimesi *buğ* haline gelmiş olmaktadır. Bu şekil ve *buğun bur-* kullanışı Tebriz ve güney Azeri hususiyetidir. Kuzey Azerbaycanda kelime *bıyılış* şeklindedir.

461. *atdan atdan* « alttan alttan, gizli gizli »

atdan şekli *altan* kelimesinin *l* düşmesi ile ortaya çıkmış şeklidir. Azeri ağızlarında *alt*, *üst* gibi çift konsonantlı kelimelerde böyle bir konsonant düşmesine rastlanır.

462. *havar* « dost, yardımcı, taraftar, imdat eden »

Bu kelime Farsça *hevâdâr* kelimesinin kısalmış şeklidir. Doğu Anadolu ağzlarında da kullanılır.

havar dur- « arka çıkmak, medet etmek, yardım etmek » demektir.

463. *gezdiz* « gezdiniz »

gezdiz kelimesi *gezdüñüz* şeklinden gelmektedir. Görülen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahsının eskiye dayanan yuvarlak şeklinde güney Azeri ve Tebriz ağzında yuvarlaklaşma olarak *gezdüvüz* şekli ortaya çıkmış, sonra haploloji ile uzun *ü* 'lü *gezdüñz* şekli meydana gelmiştir. Nihayet uzun vokal kısalınca *gezdüz* olan kelime, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, yuvarlaklığı devam ettirmektedir. İşte bu yuvarlak şekil, sonunda vokal uyumuna da bağlanmağa başlamıştır. *gezdiz* şeklinde bunu görüyoruz. Aynı kıtadaki *ezdiz* kelimesinde de durum budur. Böylece güney Azeri sahasında *-ñüz*, *-ñüz* ikinci şahıs eki nihayet bugün *-z* şekline gelmiş oluyor. Zamir menşeli *-suñuz*, *süñüz* eki de aynı seyri takip ederek güney Azeride önce *-suz*, *-süz*, sonra *-sız*, *-siz* olmuştur.

464. *eyahlıyup* « ayaklayıp, çiğneyip »

ayak kelimesi Tebrizde böyle *eyah* şekline geçmiştir. Buradaki incelemede *y* tesiri düşünülebileceği gibi bir analogi de akla gelebilir. Meselâ Farsçada « ayaklı kadeh, kadeh » mânasına gelen *eyâğ* kelimesinin tesiri olmuş olabilir. Esasen bu kelime galiba Farsçaya Türkçe *ayak* kelimesinden geçmiştir.

38

465. *düşmedi* « düşmedi, vurmadı »

Azeri Türkçesinde *güneşin düşmesi* « güneş ışıklarının vurması » demektir. Burada da *gün düşmedi* demek « güneş ışıkları üzerimize düşmedi » demek oluyor.

466. *seşmedi* « seçmedi »

Bu kelimedede de yine Azeride görülen ζ — ξ değişikliği ile karşılaşılıyor. Altındaki *geşmedi* kelimesinde de durum aynıdır.

467. *garaldı* « karaldı, karardı »

Yukarıda aynı kelimeyi *gereldi* şeklinde görmüştük. Demek ki her iki şekil yan yana kullanılmaktadır. Burada dikkati çeken bir nokta da Azeride *kararmak* yerine *l*'li şeklin kullanılmasıdır. *kararmak* Azeride pek kullanılmaz. Hatta *sararmak* yerine de *saral-* şekli vardır. Böyle olunca bunları bir *r* — *l* değişikliği şeklinde de görmek akla gelebilir. Ancak Türkiye Türkçesinde her iki şekil de vardır. *karaltı* kelimesi bunu gösteriyor. Öte yandan Azeride de meselâ *göğər-* « yeşermek », *gızar-*, *bozar-* şekilleri vardır. Bu durumda Azeride ayrı ekle yapılan *l*'li şekil karşındayız demektir.

468. *lampam* « lambam »

Azeri sahasında *lamba* kelimesi *lampa* şeklinde kullanılır. *p* sesi sedalaşmamıştır.

40

469. *bir kesile* « bir kimseyle »

kes kelimesi Azeri Türkçesinde « kimse » mânasında genişçe kullanılmaktadır : *hêç kes*, *her kes*, *bir kes* gibi. Türkiye Türkçesinde *kes* kelimesi müstakillliğini kaybetmiş, yalnız *herkes* kelimesinin bünyesine girmiştir.

41

470. *gêtmêyüz* « gitmeyiniz » < *gitme-y-üñüz*

Burada yine Güney Azerinin bir fiil kısaltması ile karşılaşılıyor. Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlak emir ikinci şahıs eki *-üñüz* > *üvüz* > *üz* şeklinde yuvarlaklaşma ve haploleji inkişaflarından geçmiştir. Aynı kı-

tadaki *itmêyüz*, *bitmêyüz* kelimeleri de böyle emir şekilleridir. Ayrıca y 'den önceki e de kapalıya dönmektedir.

42

471. *çönderip* « çevirmiş, döndürmüş, geri çevirmiş » < *çön-der-ip*

çön- fiil kökünden *-der* ile faktitif yapılmıştır. Gerundium da düzdür, ekin Tebrizde de karışık kullanıldığını göstermektedir.

472. *dönderip* « döndürmüş » < *dön-der-ip*

Burada da *-der* faktitifi vardır. Azeri Türkçesi *döndür-* şeklinin yerine bunu kullanır.

473. *ilanlı* « yılanlı »

yılan kelimesinin de tabii Azeride y 'si düşer ve ı vokali i 'ye çevrilerek kelime *ilan* olur.

43

474. *gileylıhdan* « sitemden, şikâyetten »

giley kelimesi Farsça *gilâye* 'den gelmektedir. *-lıh* ekinin kalınlığı Tebrizin kalın ek temayülünün bir neticesidir.

44

475. *sınıh salhah* « kırık dökük, kırık sarkık »

sınıh kelimesi *sın-* fiilinden *-h* ile yapılmış isimdir.

salhah kelimesi de *salhı-* « gevşeyip sarmak » fiilinden *-h* ile yapılmış isimdir. Fiilin Azeride *salka-* şekline geçtiği anlaşılıyor.

45

476. *yayda* « yazda »

yaz için daha çok Güney Azerbaycanda *yay* kullanılır. Bunun yanında Azeri sahası *yaz* kelimesini de bol bol kullanır.

47

477. *kürsilerin* « kürsülerin »

kürsü « kışın etrafında ısınılan tandır ve mangal tahtası, masası; sofa ve mangal tahtası » demektir.

478. *tovında* « rafında, چراغ rafında, çevresinde, tavında, sıcaklığında » < *tav-ı-n-da*

tav kelimesi yuvarlaklaşma ile *tov* olmuştur. Aynı kıtadaki *sov sav* 'ın, *gov kav* 'ın yuvarlaklaşmışıdır.

479. *gar 'nenenin* « ihtiyar ninenin »

karı « ihtiyar » manasıyla Azeride yaşamaktadır. Burada sonraki kelime ile birleşerek orta hece vokalini kaybetmiştir.

480. *işgi* « içki »

Bu kelimedede Azerinin ç — ş değişikliğini görüyoruz.

49

481. *gêşmişlerin* « geçmişlerin »

Burada da yine ç — ş değişikliği ile karşılaşılıyor.

482. *ovladımız* « evlâdımız »

evlâd kelimesinde Azeri yuvarlaklaşması olmuştur. Azeride ayrıca kelimenin *êvlad* şekli de vardır.

ŞEHRIYÂRA SELÂM

1

483. *yolun üste* « yolunun üstüne »

üste kelimesinin klişeleşmiş edat gibi kullanılmasını burada da görüyoruz. Ayrıca *yolun* iyelik şeklinin eksiz genitif halinde kullanıldığı dikkati çekiyor. Eski devrede görülen bu sentaks hususiyeti, görülüyor ki, Azeri Türkçesinde devam etmektedir.

484. *seperem* « serperim »

Eskiden beri mevcut olan *sep-* fiilini *serpmek* yerine kullanmak bugün Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir. Esasen bu iki fiil birbiriyle ilgilidir.

485. *dudağların* « dudaklarını »

İyelik şeklinin eski devrelerdeki eksiz akkuzatifinin de Azeri Türkçesinde devam ettiği görülüyor. Buradaki *dudağ* kelimesi Azeride umumiyetle *dodağ* şeklindedir.

2

486. *aparsunlar* « götürsünler »

alıp bar- « alıp varmak » kelimelerinin birleşmesinden doğmuş bulunan *apar-* kelimesi Azeri sahasının bariz kelimelerinden biridir.

487. *bülür* « biliyor »

Burada Tebriz Türkçesinin yuvarlaklaştırma temayülünün dikkate değer bir misali karşındayız. *bil-* fiili *b* tesiriyle *bül-* olmuştur.

488. *gülimsen* « gülümsün »

i yardımcı sesinin uyum dışı kalması yine bir ağız hususiyetidir ve Azeride nadirdir. Belki de Tebrize bir imlâ şekinden kalmıştır. Bu kıtada geçen *sünbülimsen*, *bülbülimsen* kelimelerinde de bu uyum dışı durum vardır.

489. *iti* « keskin »

Eski Türkçede *yiti* şeklinde olan kelime Azeri Türkçesinde *y* düşmesiyle *iti* şekline geçmiş ve yaşamağa devam etmiştir.

490. *ovcılar* « avcılar »

av kelimesi yuvarlaklaşma ile Azeride *ov* ve *v* — *y* değişikliği ile bazan da *oy* şekline geçer. Azeride *av* şekli de devam etmektedir.

491. *hovçılar* « imdatçılar, imdat isteyenler »

hov « imdat » kelimesinin de Azeride aynı zamanda *hoy* şekli vardır. *hoy êle-* « imdat eylemek » demektir. Her halde bu *hoy* bir seslenme edatıdır. Öte yandan Türkçede « av kuşları ile yapılan av » mânasında da bir *hov* vardır (bk. Kamus-ı Türkî). Buradaki *hov* kelimesi bununla da ilgili olabilir.

492. *yıhanmaz* « yıkamaz » < *yıhanmaz*

Burada bir aykırılışma hadisesi vardır. *m* 'yi ikizleştiren Azeri menfi iktidarî şeklinde sonradan, burada olduğu gibi, bir de aykırılışma olmaktadır. İkiz konsonanttan kaçma temayülü birinci *m* 'yi kendisi gibi nazal bir konsonant olan *n* 'ye çevirmektedir. Aynı kıtadaki *çıhanmaz*, *sıhanmaz* fiillerinde de durum böyledir. Menfi iktidarî geniş zamanında görülen bu aykırılışma bir çok Azeri ağzında bulunan yaygın bir hususiyettir.

493. *hêç* « hiç bir »

Burada *hiç* kelimesinin « hiç bir » yerinde kullanıldığını görüyoruz : *hêç mengene* « hiç bir mengene » gibi.

HËYDER BABANIN DİLİNÇE ŐEHRIYĀRA

494. *dilinçe* « dilince »

-çe eşitlik eki, evvelce de söylediğimiz gibi, Azeri Türkçesinde aslı Şeklini muhafaza eder. Burada bunun bir misalini görüyoruz.

1

495. *dvrinden* « devrinden » < *devr-i-n-den*

devr kelimesi de Azeri yuvarlaklaŐtırmasına tâbi tutulmuştur. Bunun da yine Azeri sahasında *dvr* 'n yanında aynı zamanda *dyr* Şekli vardır. *devrân* kelimesi de Azeride böylece *dvran* ve *dyran* Şekline geçmiştir.

496. *değin* « kadar »

Eski Türkçedeki *tegi* edatının instrumental Şekli, görülüyor ki, Azeri Türkçesinde normal ses değişiklikleri ile devam etmektedir.

2

497. *ay* « ey »

Eski *ay* hitap edatı Azeri Türkçesinde aynen devam etmektedir ve yerini *ey* 'e bırakmamıŐtır: *ay oğul*, *ay gardaş*, *ay gız*, *ay Ehma*, *ay Sona* mi-sallerinde olduğu gibi.

3

498. *gêder* « kadar »

Kısa vokali inceltme sistemi bu kelimedede de işlemiştir. *değîn* 'in yanında ve ondan daha çok, *kadar* kelimesi de Azeri Türkçesinde kullanılmaktadır.

6

499. *teze* « tâze »

tâze kelimesinin Azeri Türkçesi vokalini kısaltmış ve vokal uyumuna uydurarak onu *teze* şeklinde Türkçeleştirmiştir.

500. *gêdirmiş* « gidiyormuş »

Bu kelimedede de gördüğümüz gibi, rivayet şekli Azeri Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibidir. Hikâye ve şart şekilleri de Türkiye Türkçesinden farksızdır. Bütün birleşik çekimler böylece Türkiye Türkçesindeki gibidir.

501. *doğulan* « doğan »

doğ- fiili Azeride geçişli olduğu için, *doğulan* da « doğmak » demektir.

7

502. *gayıtmışsan* « dönmüşsün »

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahsı, *gaydıpsan* gerundiumlu şeklinin yanında, burada görüldüğü gibi, Azeride *-muş* ile de yapılır. Bu *-muş*, *-miş* 'li ikinci şahıslar daha çok yazı dilinde görülür. Bu ikinci şahsın daha ileri şeklini biraz aşağıda göreceğiz.

503. *buyurgilen* « buyur » < *buyur-gilen*

-*gil* emir ekinin burada da -*gilen* safhasını görüyoruz. Demek ki Azeride hemen hemen bu ekin bütün inkişafı yan yana kullanılmaktadır. Bu da inkişafın yeni ve birbirine yakın zamanda olduğunu gösteriyor. Bir şekil kendisinden önceki şekli henüz unutturamamıştır.

8

504. *dê* « söyle! »

dê- fiilinin « söylemek » mânasında kullanılışı Azeri sahasında, burada görüldüğü gibi, daha barizdir.

505. *dêmeli* « diyecek »

Yukarıda *gülmeliydi* kelimesinde Azeri Türkçesindeki -*meli* partisipine temas etmiştik. Burada bir misalini daha görüyoruz. Dediğimiz gibi, -*malı*, -*meli* eki Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış yeni bir ektir. -*ma*, -*me* fiilden isim yapma eki ile sıfat ekinin birleşmesinden doğan bu ek, menşesine uygun olarak, başlangıçta bir partisip eki, bir isim eki gibi kullanılmıştır. Daha sonra ek fiil çekimine de atlamış ve bugünkü gereklik kipini meydana getirmiştir. İşte ekin bu partisip kullanışı Azeri Türkçesinde bugün de canlı olarak devam etmektedir. -*malı*, -*meli* partisipi gelecek zaman partisipidir. Azeride de bu mana ile kullanılmaktadır. İşte *demeli*'de de bunun misalini görüyoruz.

Azeri Türkçesinde bu ekin fiil eki olması Osmanlı sahasına nazaran daha geç ve daha dardır. Bunu isim gibi kullanan Azeri ağızları gereklik fiil eki olarak pek kullanmazlar. Gereklik şekli için ağızlarda, konuşma dilinde, Eski Türkçe devrinden beri olduğu gibi, *gerek* kelimesinden veya o manadaki *lâzım* v.s. kelimelerinden istifade edilir : *gêdem gerek*, *gerek gellem*, *gelmeğim lâzımdı*, *gerek ki gêdek'* misallerinde olduğu gibi. Yalnız yazı dilinde Azeri Türkçesinde de gereklik şekli kullanılır. Fakat bu kullanım Türkiye Türkçesinden çok azdır. Ve her halde bu gereklik şekli Azeri Türkçesine Türkiye Türkçesinden geçmiştir.

Azerideki bu mahdut gereklik şekli ve çekimi şöyledir :

<i>gelmeliyem</i>	<i>oğumalıyam</i>
<i>gelmelisen (-ñ)</i>	<i>oğumalısan (-ñ)</i>
<i>gelmeli</i>	<i>oğumalı</i>
<i>gelmeliyik'</i>	<i>oğumalıyık'</i>
<i>gelmelisiniz</i>	<i>oğumalısınız (sıñız, -sız, -suz)</i>
<i>gelmeliler</i>	<i>oğumalılar</i>

Görülüyor ki şahıs ekleri dışında bir fark yoktur.

Azeri Türkçesinde gereklik manasına yakın bir ifade için *-ası, -esi* partisipi çekiminden de istifade edilir. Fakat bu şekil gereklikten çok gelecek zaman fonksiyonundadır. Aşağıda bunu göreceğiz.

506. *açdun* « açtın »

Görülen geçmiş zamanın teklik ikinci şahsında Tebriz ağzında buradaki gibi yuvarlaklık görülür. Tabii bu Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. *-n* şahıs eki ise Tebriz hususiyetidir. Yuvarlaklık Tebrizde de kesin değildir ve karışıktır. Meselâ bir kıta aşağıda aynı kelime *açdın* şeklinde yazılmıştır.

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan iyelik menşeli şahıs ekleri Azeri Türkçesinde şöyledir :

<i>-m</i>
<i>-n (ñ)</i>

<i>-ğ, -k'</i>
<i>-nuz, -niz, -nuz, -nüz (-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz; -uz, -üz, -z)</i>
<i>-lar, -ler</i>

Burada Türkiye Türkçesinden farklı şekil çokluk birinci şahıstaki ses değişikliğidir. Azeri Türkçesinde bu çokluk birinci şahıs ekinin mühim bir hususiyeti zamir menşeli şahıs ekleriyle çekilen fiil kiplerine de atlamasıdır. Bütün fiil kipleri Azeride çokluk birinci şahıslarda bu eki kullanılmaktadır. Yalnız bu ek diğer kiplere atarken o kiplerin normal şahıs eki olan *-iz, -iz, -uz, -üz* 'ün vokalini bünyesine almış, onun tesirinde kalmış, adeta onun *z* 'sinin yerini tutmuş, böylece *-ğ, -ik', -uğ, -ük'* şekline girmiştir. Bu ekin bünyesine giren vokal, yukarıda da söylediğimiz gibi, yardımcı sestene alınmış olabilir. Tebriz Türkçesinde bu ekin vokalsiz şekli de, diğer kiplere

atlayan vokalli şekli de daima kalın olmakta, bu yüzden çokluk birinci şahıs şekillerini kalınlaştırmaktadır. Bazan da önündeki vokali yuvarlak tutmaktadır : *geleruh* gibi.

Çokluk ikinci şahıs eki, Azeride esas itibariyle Osmanlı sahasından farkıdır. Yalnız Tebrizde, güney ağızlarında yuvarlaklaşma inkişafı ile *-ñuz* > *-vuz* > *-uz* > *-z* şekline geçer : *alduñuz* > *alduvuz* > *alduz*, *geldüz*, *êtdiz* misallerinde olduğu gibi. Şart çekiminde de *-vuz*, *-vüz*, *-z* şekline girer : *gelsevüz*, *gelsez* misallerinde olduğu gibi.

9

507. *kiçik'* « küçük »

küçük kelimesi Eski Türkçede de *kiçik*, *kiçig* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *g* düşmesi ile bir aralık *kiçi* şekline geçmiştir. Burada görülüyor ki Azeri Türkçesi kelimenin aslı şeklini devam ettirmektedir. *büyük* kelimesine uyarak *küçük* olmamıştır. Azeri Türkçesinde bu kelimenin bir şekli daha vardır ki o da ikizleşmeli *kiççik'* şeklindedir. Azeri Türkçesinde ayrıca bir *küçük'* kelimesi vardır, fakat o « köpek yavrusu » demektir.

EZİZ ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

508. *gine* « gine »

Tebrizde bu kelime *gine* şeklinde, Kuzey Azeri sahasında *gene* şeklindedir. Yani Azeride de Türkiye Türkçesindeki gibi her iki şekil de vardır.

509. *aşıp* « aşip »

Burada da gerundium ekini düz şekilde görüyoruz. Tebriz böyle karışık kullanışlıdır.

510. *daşırı* « taşıyor » < *daş-ır*

-ır, *-iri* Güney Azerbaycanda görülen ikinci bir şimdiki zaman ekidir. Bu ek *-ır*, *-ir*'in geniş şeklidir. Rumeli ağızlarında ve Anadolu ağızlarında *-yor* şimdiki zaman ekinin bir *-yor* şekli vardır : *geli-yor*, *diki-yor* misallerinde olduğu gibi. Bu *-yor* ekinin bir evvelki safhasından ibarettir. *-yorır*'in sonundaki *r* düşmüştür, fakat *ı* muhafaza edilmektedir. Azeri Türkçesinde de *yorır*, *yêrir*'den gelen *-ır*, *-ir*'in bir evvelki safhası aynı şekilde *-ır*, *-iri* olmalıdır : *geli yorır* > *geli yêrir* > *geliyeri* > *geliri* > *gelir* misalinde olduğu gibi.

511. *pıçıldeşırı* « fısıldaşıyor » < *pıçıl-da-ş-ır*

Azeri Türkçesinde *fısl* ses taklidi kelimesi yerine *pıçıl* ses taklidi kullanılır. İşte burada da bundan yapılmış fiil şeklini görüyoruz. *-da-* isimden fiil, *-ş-* fiilden fiil yapma ekidir. *-ır*- yine şimdiki zaman ekidir.

512. *soraqlaşı*: « soruyor, arıyor, araştırıyor » < *sor-aql-la-ş-ır*

Yukarıda bu fiilin *soraqla-* şeklini görmüştük. Burada da onun müşareket şeklini görüyoruz. Tabii yine *-ır* şimdiki zaman ekidir.

2

513. *sözüsən* « sözsün » < *söz-ü-sən*

Burada üçüncü şahıs iyelik eki, Azeride umumiyetle olduğu gibi, uyuma uymuştur. Bu ve bunun gibi geçen bir çok misaller Tebrizde görülen *-ı, -i* (*sözi, yolu* gibi) şekillerinin umumî olmadığını, bir karışık devrenin bir tarafını temsil ettiğini göstermektedir. Klâsik Azeri Türkçesinde uyum olmuştur ve iyelik ekleri şöyledir :

-m

-n (-ñ)

-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü

-mız, -miz, -muz, -müz

-nız, -niz, -nuz, -nüz (-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz)

-ları, -leri

Yani durum Osmanlı sahasındaki gibidir. Yalnız Güney Azeride teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik ekleri yuvarlaklaşma muamelesine tabi tutulmuş ve teklik şahıs eki *-v*, çokluk şahıs eki *-vuz, -vüz; -uz, -üz, -z* şekline geçmiştir.

514. *düşmemiş* « düşmemiş »

Azeri Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *-muş* eki ikinci ve üçüncü şahıslarda yerini umumiyetle *-ıp* gerundiumunun çekimli şekline bırakmıştır. Bu bilhassa konuşma dilinde böyledir. Yazı dilinde, burada görüldüğü gibi, bütün şahıslarda *-muş, -miş, -muş, -müş* görülebilmektedir.

8

515. *çıhatdun* « çıkarttın »

Burada bir *r* düşmesi görüyoruz. Azeri Türkçesinde *r* sesinin yeri daha az sağlamdır. Bilhassa çift konsonantlı şekillerde konuşma dilinde kolayca düşebilmektedir: *çıhat-*, *sep-*, *gıtlama* (*kırtlama*) misallerinde olduğu gibi. *gutar-* (*kurtarmak*), *gutul-* (*kurtulmak*) kelimelerini de bunlara ekliyoruz.

516. *tek'çe* « yalnız »

Bu daha çok güney Azeri kullanışıdır. Azeri Türkçesinde *yalgız* şeklinde olarak *yalnız* kelimesi de vardır.

14

517. *bêledir* « böyledir »

Bildirme ekinin *r*'si burada düşmemiştir. Bu düşmeyen şekiller umumiyetle yazı diline aittir.

518. *hêç vaḥ* « hiç bir vakit »

Burada *hêç*'in yine « hiç bir » manasını görüyoruz. Ayrıca *vakt* kelimesinin Azeride *vaḥ* olma hususiyeti ile karşılaşılıyor. *vakit* kelimesi Azeride *vakit*, *vaḥıt*, *vaḥt*, *vaḥ* inkişafı ile *t*'yi düşürmüştür. Konuşma dilinde bu hep böyledir: *ha vaḥ*, *ne vaḥ* misallerinde olduğu gibi. Bu, burada olduğu gibi, bazan yazıya da akseder.

519. *sona* « suna »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *o* — *u* farkı taşıyan kelimelerden biri de budur.

520. *ğeydine* « kaydına »

Kalın tutucu konsonanta rağmen yabancı asıllı kelimenin kısa *a*'sını inceltme sistemini burada da görüyoruz.

520. *başa düşem* « anlayayım »

başa düş- « anlamak » manasıyla kullanılan bir Azeri tabiridir.

521. *sözivi* « sözünü »

Burada da *v* iyelik ekinin önündeki yardımcı vokali düz şekilde görüyoruz. Aynı kıtadaki *yüzivi*, *özivi*, *şê'rlerivi* misallerinde de durum böyledir. Bu da bize *v* 'leşme olduktan sonra bugün artık yuvarlaklığın ortadan kalkmakta olduğunu, ekin *v* olarak bölgesinde kendi kendisini yuvarlak vokale muhtaç olmadan muhafaza edebildiğini göstermektedir.

518. *men danışan dilde* « benim konuştuğum dilde »

Burada *-an* partisipinin *-dik*, *-dik* fonksiyonunu açıkça gösteren başka bir misal karşısındayız.

519. *buludlar* « bulutlar »

Burada da Azeri Türkçesinin sonda sedalılaştırma hususiyetini görüyoruz. *t* sesi *d* olmuştur. Azeri Türkçesi bu temayülünü *p*, *ç*, *t*, *k*, *ğ* dışındaki sedasız konsonantlara da tatbik eder. Meselâ sondaki bazı *s*'lerin *z* olduğunu görürüz: *çerkes* — *çerkez*, *Aras* — *Araz*, *Kağkas* — *gağgaz* misallerinde olduğu gibi.

520. *yaratmışan* « yaratmışın »

Burada öğrenilen geçmiş zamanın değişik bir şeklini görüyoruz. Bu şekil *yaratmışsan* > *yaratmışan* > *yaratmışan* inkişafına dayanır. Önce *ş* ve *s* sesleri arasında benzeşme olmuş, sonra çift *s* konsonantı tek *s*'ye inmiştir. Aynı kıtadaki *çatmışan* fiili ile, 27. kıtadaki *düzmüsen*, *süzmüsen*, *üzümüsen* fiillerinde de bu inkişaf vardır.

521. *doğrudan* « gerçekten »

Ablatif ekinin zarf fonksiyonunu bu kelimedede de görüyoruz. Türkiye Türkçesinde *doğru* kelimesine bu zarf ablatifi eklenmez.

27

522. *üzmüşen* « üzmüşsün, koparmışsın »

üz- fiilinin eski devrelerde « koparmak, kesmek » mânası vardı. Azeri Türkçesinde, burada da görüldüğü gibi, fiilin bu mânası devam etmektedir.

523. *dâyilmêyip* « denilmemiş, söylenmemiş » < *de-y-il-mê-y-ip*

Burada *l* meçhullük ve pasiflik ekinin genişlemiş olduğunu, önüne bir vokal geldiğini görüyoruz. *yêyil-* fiilinde de böyledir. Bu bir Azeri hususiyetidir. Azeri Türkçesi vokalle biten tek heceli fiillere *-l-*, yerine *-il-* ekini getirmektedir. Bu aslında iki yardımcı sesin, *y* ve *i* yardımcı seslerinin üst üste gelmesi, *i* yardımcı sesinin fonksiyonunu kaybetmesi demektir. Bildiğimiz gibi bugün Türkçede vokalle ve *l* ile biten fiillere *-l-* meçhullük ve pasiflik eki getirilememekte, onun yerini *-n-* eki almaktadır: *den-*, *yen-* fiillerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesi vokalle biten tek heceli fiillerde böyle yapmamakta, onlara da *-l-* getirmek istemektedir. Bunun için de konsonantla biten fiillerdeki yardımcı sesi (*çek-i-l-* gibi) analoji yolu ile ekin bünyesine almakta ve eki *-il-* şekline sokmaktadır. Onun önüne de tabii *y* yardımcı sesi gelmektedir. Azeri Türkçesinin bu kullanışı *l* sistemine uymak temayülündendir.

28

524. *ağıllar* « akıllar »

akıl kelimesi Azeri Türkçesinde umumiyetle *ağıl* şeklinde olmakla beraber, güney ağzlarında sedasız konsonantın iki vokal arasında *g* ve *ğ*'ya

çevrildiği de olur. Böylece kelimenin Azeride *ağıl* ve *ağıl* şekilleri de vardır. Burada da bunu görüyoruz.

525. *çaşır* « şaşıyor »

Burada da *ş* — *ç* değişmesini görüyoruz. Bu, Azeride yaygın olan *ş* — *ç* değişikliğinin bir şekli olabileceği gibi, uzak bir aykırılışma, *ş* 'den kaçma hadisesi de olabilir.

526. *yaraşır* « yakışıyor, yaraşiyor »

Azeri Türkçesinde « yakışmak » yerine *yaraş-* fiili kullanılır. Bu Türkiye Türkçesinde de bazan böyledir. Fakat Azeri Türkçesinde kullanış tamdır ve *yakış-* fiili pek yoktur.

30

527. *mençe* « bence »

Burada da yine Azeri Türkçesinin, *ç* 'li eklerde aslı *ç* sesini muhafaza etme hususiyetini görüyoruz.

528. *növbetimiz* « nöbetimiz »

nevbet kelimesinden yuvarlaklaşma ile ortaya çıkan *növbet* şekli yanında Azeri Türkçesinde onun inkişafı olan *nöbet* şekli de vardır.

529. *galır* « kalıyor, duruyor »

kal- fiilinin Azeride kullanılan « durmak, devam etmek » mânası burada dikkati çekmektedir.

530. *tazadı* « tâzedir »

tâze kelimesinin yukarıda *teze* şeklini görmüştük. Burada da *taza* olduğunu görüyoruz. Her iki şekil de Azeri ağızlarında vardır. Vokali kısıl-

dıktan sonra birinde birinci vokale, diğesinde ikinci vokale göre uyum olmuştur.

31

531. *gizlin* « gizli » < *gizli-n*

gizli kelimesine Azeri Türkçesinde, burada olduğu gibi, *n* instrumental eki getirilebilmektedir.

32

532. *ekinçi* « ikinci »

Burada da yine Azeri Türkçesinin ç 'li eklerde aslı şekli muhafaza ettiğini görüyoruz.

33

533. *nuğul* « çerez, meze »

Arapçadan gelen *nukl* kelimesi Azeride önce *nukul* olarak Türkçeleştirilmiş, sonra konsonantı sedalılışıp yumşamıştır. Buradaki *nebat* Farsçadan gelen ve « nöbet şekeri » olan kelimedir. *nuğul nebat* müteradiftir ve « çerez » demektir.

534. *diye billik'* « diyebiliriz »

billik' şekli *bilerik'* 'ten gelmiştir. Önce orta hece düşmüş, sonra *l* benzeşmesi olmuştur. Bu bir Azeri hususiyetidir. Gerçekten Azeri Türkçesinde bilhassa konuşma dilinde *r*, *l* ve *n* 'li fiillerin geniş zaman teklik ve çokluk birinci şahıslarında böyle bir düşme ve benzeşme olmaktadır: *billem* — *bilerem*, *gellem* — *gelerem*, *gannam* — *ganaram*, *yannam* — *yanaram*, *allıh* — *alarıh*, *dönnük'* — *dönerik'*, *vêrrem* — *vêrerem* misallerinde olduğu gibi.

Azeri Türkçesinde iktidarî şeklinde mühim bir hususiyet vardır. O da menfi iktidarîde de *bil-* yardımcı fiilinin kullanılabilmesidir : *diye biler, diye bilmez* misalinde olduğu gibi. Eski *u-* « muktedir olmak » yardımcı fiili eklerken müsbet şekilden düşmüş ve yalnız menfi şekilde kalmıştır. Bu düşmede müsbet şekil onun yerine *bil-* yardımcı fiilini almıştır : *ala bil-, alama-* misallerinde olduğu gibi. İktidarînin umumî inkişafı budur ve Türkiye Türkçesinde de böyledir. İşte Azeri Türkçesi *-ama-*, *-eme-* menfi şeklini de almakla beraber, bunun yerine menfide müsbette olduğu gibi *bil-* fiilini de kabul etmiştir. Bu hususiyet de yine Azeri Türkçesindeki sisteme bağlama temayülünün bir ifadesidir.

İktidarî şeklinde görülen bir Azeri hususiyeti de *bil-* fiili yerine bazı Azeri ağzlarında *al-* fiilinin de kullanılmasıdır. Eski iktidarî şeklinin eklenmesinde *bil-* fiili ile beraber bazı Türk şivelerinde *al-* fiili de yardımcı fiil durumuna geçmiştir. Meselâ Doğu Türkçesinde, Çağataycada *al-* iktidarî yardımcı fiili bol bol kullanılır. Fakat Batı Türkçesinde esas itibariyle bu yoktur ve *bil-* hakimdir. İşte Azeri Türkçesinde az da olsa bu *al-* yardımcı fiiline de rastlıyoruz. Bu da her halde Doğu Türkçesinin bir tesiridir.

39

535. *ölkeve* « ülkene » < *ölke-v-e*

Burada ikinci şahıs iyelik eki *v*'yi görüyoruz. *v* artık yuvarlaklık olmadan da kullanılacak şekilde teşekkül etmiş demektir. *e* vokalinden sonra rahatça kullanıldığı görülüyor.

43

536. *adım* « meşhur, ünlü, adlı »

Azeri Türkçesinde kullanılan bu kelimedede bir *-lım* eki ile karşılaşırız. Bu ek *-lı* sıfat ve *-m* iyelik ekinden kurulmuş olmalı. Azeri Türkçesinde bir çeşit kuvvetlendirme unsuru olarak *-m* iyelik ekinin bazı sıfatların sonuna geldiğini görüyoruz *Dedem Korkut, Ağam Eli, Atam Eli* misallerinde olduğu gibi. Bu *-m*'li şekiller klişeleşip şahıs ismi haline gelmişlerdir.

İşte *adlım* 'da da böyle bir *m* olduğu anlaşılıyor : *adlım adam*, *adlım hü-kümran* misallerinde görüldüğü gibi.

537. *İsmayullar* « İsmâiller »

İsmâil kelimesi Azeri Türkçesinde iki şekilde Türkçeleşmiştir. Biri bu *İsmayıl* şeklindedir, diğeri *y* tesiriyle kapalı *e* 'ye dönen *İsméyil* şeklindedir.

87

538. *haçana tek* « ne zamana gibi, ne zamana kadar »

tek ve *kimi* « gibi » benzetme edatları Azeri Türkçesinde bazan « ka-dar » mânasiyle zaman edatı olarak da kullanılırlar : *o güne kimi* « o güne kadar », *üç güne tek* « üç güne kadar » misallerinde olduğu gibi. İşte burada da bu kullanışı görüyoruz.

haçan eski *kaçan* « ne zaman » kelimesinin Azerideki bugünkü şekli-dir. Kelime önce *haçan*, sonra *haçan* olmuştur. Azeri sahasında bugün *haçan* şekli de vardır.

91

541. *odlanmasa* « ateşlenmese » < *od-la-n-ma-sa*

Şart eki tabii, Azeri Türkçesinde de *sa*, *-se* 'dir. Şart çekimi de Türkiye Türkçesinden farksız olarak şöyledir :

<i>gelsem</i>	<i>oğusam</i>
<i>gelsen</i> (-ñ)	<i>oğusan</i> (-ñ)
<i>gelse</i>	<i>oğusa</i>
<i>gelsek</i>	<i>oğusağ</i>
<i>gelseniz</i> (-ñiz, -vüz, -z)	<i>oğusanız</i> (-ñiz, -vüz, -z)
<i>gelseler</i>	<i>oğusalar</i>

Çokluk ikinci şahısta görülen *-vuz*, *-vüz*, *-z* eki yuvarlaklaşmadan doğan güney Azeri hususiyetidir.

Şart kipinin kullanımında görülen başlıca fark Azeri Türkçesinin birleşik şart çekimine fazla itibar etmemesi, onun yerine de basit şartı tercih etmesidir. Türkiye Türkçesinin *gelirse, olursa* şekli yerine Azeri Türkçesi *gelse, olsa* şeklini tercih eder : *lâzım gelirse* yerine *lâzım gelse* gibi.

92

542. *dolanağ* « dolanalım, dönelim, çevrilelim »

başına dolan- « feda olmak, başının sadakası olmak » demektir ve Azeri sahasında *başına dön-* tabiri ile beraber ve aynı mânada çok kullanılır.

543. *bezek'li* « süslü » < *beze-k'-li*

bezek' « süs » kelimesi *beze-* fiilinden *k* ile yapılmış isimdir ve Azeride çok kullanılır.

ŞEHİRİYÂRA TE'ZİM

5

544. *duzlu* « tuzlu »

tuz kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t* — *d* farkını taşıyan kelimelerden biridir.

545. *êder sene iftihar* « seninle iftihar eder »

iftihar êt- fiili instrumentalli değil de datifli tamlayıcı almıştır. Bu bir Azeri kullanışıdır.

546. *sen tek'* « senin gibi »

Bu Türkiye Türkçesinde az görülen *sen gibi* 'nin Azerideki karşılığıdır. Azeri Türkçesinde de bu şekil, zamirlerin eksiz edat alması, tabîi azdır. Azeride bu ifade için *seniñ tek'* ve *seni tek'* şekilleri daha normaldir. Bunlardan Türkiye Türkçesine göre farklı olanı, Eski Türkçeden gelen akkuza-tifli *seni tek'* şeklidir ve Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetini teşkil eder.

10

547. *çırpov* « çırpan, çırpıcı, değnek »

Bu kelimedeki yuvarlaklaşma onun *çırpağı*, *çırpağ* şeklinden geldiğini göstermektedir. *çırpağ*, *çırpağı* « değnek, çırpma sopası » demektir. Burada

geçen *ala çırpov* « sağnak, sulu sepken, karla karışık yağmur » manası ile Azeride çok kullanılır. *ala* « alaca » demektir.

548. *yanızda* « yanınızda »

İkinci çokluk şahıs iyelik ekinin yuvarlaklaşma neticesinde vardığı -z şekli burada yine yuvarlak vokal olmadan kullanılıyor ki -z 'nin müstakillige kavuştuğunun bir delilidir.

15

549. *ħorus* « horoz »

Bu kelimedeki *u* her halde kelimenin aslı şekli ile değil, Azeri Türkçesinin ikinci hecede *o*, *ö* 'yü hiç istememesi ile ilgilidir. Bu kelimenin Azerideki umumî şekli *ħorus* 'dur.

550. *par palçıga* « çapçamura »

Burada yine *r* 'li Azeri hece tekrarı vardır. *balçık* kelimesi Azeride *p* 'li olduğu için tekrar hecesi de *par* şeklindedir.

551. *dêyüm* « diyeyim »

Burada -*im* Azeri emir eki *m* tesiri ile yuvarlaklaşarak -*üm* şekline geçmiştir. Bu şekil güney sahasında görülen bir ağız hususiyetidir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Azeri Türkçesinde emir birinci şahıs ekleri esas itibariyle uyuma bağlıdır : *deyim*, *dolanım*, *görüm* misallerinde olduğu gibi.

552. *harasın* « neresini »

hara kelimesinin asıl yalın şekil olduğu, fakat datif için de « nereye » karşılığında kullanıldığı buradaki şekilden de anlaşılmaktadır. Onun için Azeride bu kelimenin datifi çok defa *harya* şeklinde olur.

18

553. *yahçı* « iyi, güzel » < *yahşı*

Azerideki *ş* — *ç* değişikliğinin bir misalini de işte bu kelime de görüyoruz.

554. *yêyin* « çabuk, hızlı »

Bu kelime Azeri sahasında eskiden beri kullanılan bir kelimedir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime umumiyetle *yeyni* şeklinde idi. Azeri Türkçesinde bugün buradaki gibi *yêyin* şeklindedir.

555. *çapırtmaz* « koşturmaz » < *çap-ı-r-t-maz*

Görünüşe göre burada *çap-* « koşmak » fiilinden *r* ile faktitif yapılmıştır, *ı* yardımcı sestir. Sonra *çapır-* fiilinden *t* ile faktitif yapılmıştır. *-maz* menfi geniş zaman ekidir. Azeride *oşurt-*, *toşurt-* misalleri de vardır.

27

556. *gele* « gele, gelse, gelsin » < *gel-e*

-e burada her halde gerundium ekidir. Fakat istek eki olmak ihtimali de vardır ve her iki şekilde de mâna birbirine yakındır. *her yan gele* « neresi olsa veya rast gele » demektir. Türkçede bu *gele* şekli zaten şüphelidir. *rast gele* « rast gelsin » de olabilir « rast gelerek » de. Tavla oyunundaki *gele* de hem « gelsin », hem « gelerek » ifade edebilir. Belki de bütün bunlarda şekil önce istek idi, klişeleşince gerundiumlaştı. Meselâ *rast gele*, *pa-zar ola* temennilerinde açık istek şekli vardır. Aynı *rast gele* belki de klişeleşerek *rast gele konuşmak* gibi kullanıştaki *rast gele* gerundiumuna dönmüştür.

557. *hıhlamaz* « çöktürmez » < *hıh-la-maz*

Bu fiil *hıh* ses taklidinden gelmiştir. *hıhla-* « deveyi *hıh* diye çöktürmek » demektir.

558. *tanuruḥ* « tanırız » < *tanı-r-uḥ*

Burada Tebrizin yuvarlak *-uḥ* şahıs eki *tanı-* fiilinin vokalini de yuvarlaklaştırmıştır. *-r* 'nin şimdiki zaman değil de geniş zaman eki olduğu hem mânadan, hem de arkasına gelen *aslanmaruḥ* « asılmayız, tutunmayız » fiilinden anlaşılmaktadır.

559. *ağz eḡrini* « ağzı eḡriyi » < *ağzı eḡri-ni*

ağzı eḡri 'de yan yana gelen ve birleşen iki vokal dolayısıyla *ı* vokali düşmüştür. Tabii *-ni* hususiyet teşkil eden akkuzatifdir.

28

560. *istirem* « istiyorum, diliyorum »

iste- fiilinin burada şimdiki zamanını görüyoruz. Normal olarak bu fiil Azeride *d* 'lidir ve burada da *isdirem* şeklinde olmalıydı.

561. *yanışdım* « yanaştım »

Burada şeklen *yan-* fiilinden *ş* ile yapılmış müşareket durumu vardır. Fakat kelime *yanmak* mânası ile ilgili görünmüyor. Mısraların gelişi kelimenin *yanışdım* fiilinin ikinci vokalinin değişmiş şekli ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Bu değişiklik kafiye icabı olan bir zorlama şeklinde düşünülebileceği gibi, zorlama bir orta hece değişmesi gibi de görülebilir.

562. *arzum* « arzum » < *arzi-m*

arzu kelimesi ağız hususiyeti olarak vokal uyumuna uydurulmuştur.

29

563. *gêceceği* « geçeceği » < *gêç-ecek-i*

-ecek burada tabii partisip ekidir. *-i* akkuzatif ekidir.

-*acak*, -*ecek* eki gerek partisip eki olarak, gerek gelecek zaman eki olarak Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden esas itibarıyla farksızdır. Partisip şeklini burada gördük. Gelecek zaman şekline gelince, Azeride gelecek zaman çekimi şöyledir

<i>geleceğim</i> (- <i>ecem</i> , - <i>ejem</i>)	<i>oğuyacağam</i> (- <i>acam</i> , - <i>ajam</i>)
<i>gelecek'sen</i> (- <i>ñ</i>)	<i>oğuyacağsan</i> (- <i>ñ</i>)
<i>gelecek'</i>	<i>oğuyacağ</i>
<i>geleceâyik'</i> (<i>ecêk'</i> , - <i>ejêk'</i>)	<i>oğuyacağış</i> (- <i>acêyih</i> , - <i>acêyik'</i> ; - <i>acêk'</i> , - <i>ajêk'</i>)
<i>gelecek'siniz</i> (- <i>siñiz</i> ; - <i>süz</i> v.s.)	<i>oğuyacağsınız</i> (- <i>siñiz</i> ; - <i>suz</i> v.s.)
<i>gelecek'ler</i>	<i>oğuyacağlar</i>

Azeri ağızlarında bu çekimde görülen bir hususiyet *c* — *j* değişikliğinin olmasıdır. Gerçekten Azeri ağızlarında ek çok defa -*ajağ*, -*ejek'* şeklinde telâffuz edilir.

Diğer bir Azeri hususiyeti kalın kelimelerde de çokluk birinci şahıs ekinin ikinci vokalinin incelenmesi ve *ğ*'nin *y* olmasıdır: *alacêyik'* misalinde olduğu gibi.

İkinci şahıslardaki *ñ*'lerin *n* olması ve -*suz*, -*süz* v.s. yuvarlaklaşma inkişafı tabii Tebriz ve güney Azeri hususiyetidir.

-*acağ*, -*ecek'* ekinin Azeri Türkçesinde edebî dilde görülen mühim bir ses inkişafı da *ğ*'nin *ğ*, *k'*'nin *y* olmasıdır: *oğuyacağsañ*, *gelecey* misallerinde olduğu gibi.

Azeri Türkçesinde ikinci bir gelecek zaman çekimi daha vardır. Bu çekim -*ası*, -*esi* gelecek zaman partisipine dayanır ve şöyledir:

<i>gelesiyem</i>	<i>oğuyasıyam</i>
<i>gelesisen</i> (- <i>ñ</i>)	<i>oğuyasısan</i> (- <i>ñ</i>)
<i>gelesidir</i> (- <i>di</i>)	<i>oğuyasıdır</i> (<i>dı</i>)
<i>gelesiyik'</i>	<i>oğuyasıyış</i>
<i>gelesisiniz</i> (- <i>siñiz</i> ; - <i>süz</i> v.s.)	<i>oğuyasısınız</i> (- <i>siñiz</i> ; - <i>suz</i> v.s.)
<i>gelesidirler</i> (- <i>sidiler</i>)	<i>oğuyasıdırlar</i> (- <i>dılar</i>)

Bu -*ası*, -*esi* şekli Azeride gelecek zamandan başka bir de gereklik ifadesi taşır. Müstakil gereklik şekli pek işlek olmadığı için Azeride -*ası*, -*esi* çekimi yardımcı bir gereklik şekli gibi kullanılır: *gelesiyem* « gelmem lâzım » gibi. Hatta bu yüzden bu şekil Azeri gramerinde gereklik kipi olarak gösterilir. Öte yandan Azeri gramerinde geniş zaman çekimi de gayri kat'î

gelecek zaman olarak gösterilir (bk. Şireliyef, *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*).

564. *dême* « demel, değil »

dême menfi emir şekli burada bir de *değil* ifadesi taşıyor. Mısrada hükümün sonunda, yukarıda Hêyder Babaya Selâm II 'nin 22. kıtasında olduğu gibi, ayrıca ikinci bir *dê!* fiili yoktur. Böylece *dême* bir çeşit *değil* fonksiyonunda kullanılmış oluyor.

Tabii *değil* kelimesi de Azeri Türkçesinde vardır. Yalnız kelime Azeride *döğül* şeklindedir. *değil* kelimesi eski devrelerde ve Türk şivelerinde *tegül, tügil, tögül* şekillerinde geçer. İşte Azerideki yuvarlak şekil de bu eski yuvarlak şekilden gelmiştir. Tabii Batı Türkçesi icabı, *t — d* değişikliği de olmuştur.

565. *gan gustu* « kan kustudur »

gan gustu burada bir partisip şekli değil, geçmiş zaman çekiminin bir çeşit tırnak içinde kullanılmasından ibarettir. Aşağıdaki emir şekli de böyle kullanılmıştır.

566. *töke tök'di* « dök ha döktür »

töke kelimesinin sonundaki *e* ilk bakışta gerundium eki gibi görülüyor. Fakat bu gerundium değil, bir ünlemdir. Türkiye Türkçesinde bu ünlem yalnız kalın şekilde *ha* 'dır : *git ha git, kaç ha kaç* misallerinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde ise aynı yerde kullanılan ünlem kalın ve ince olarak iki şekillidir : *a, e*. Bu ise bir nevi ekleşme demektir. Azeri Türkçesinde ayrıca *ha* da vardır : *gêt ha gêt* misalinde olduğu gibi. *a, e* şeklinin de konuşma dilinde, ağızlarda bu *ha* 'nın *h* 'sinin düşmesi neticesinde ortaya çıkan *a* 'nın vokal uyumuna bağlanmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. *git gide* şeklinin yerine de Azeride *gêde gêt* şekli kullanılır. Türkiye Türkçesindeki *git gide* 'de bir gerundium *e* 'si var gibidir. Bu bakımdan Azerideki *gêde gêt* şeklindeki *e* 'de de bir gerundium ihtimali akla gelebilir. Fakat dediğimiz gibi bunun klişeleşmiş gerundium yerine bir hitap ünlemi olduğunu kabul etmek daha doğrudur.

Bu misalin yanındaki *gaça gaçdı* « kaç ha kaçtır » şeklinde de durum aynıdır.

SÛYÛD MEHEMMED HÛSEYİN ŐEHRIYAR

1

567. *algış* « *alkış* »

Burada da yine hece başındaki *ķ* sesi sedalılaşmıştır. Bunun mukabili olan ve Azeride canlı olarak kullanılan *kargış* « beddua » kelimesinde de bu olmuştur

2

568. *isdek'li* « istekli, sevgili »

iste- fiilinde de Azeride hece başı sedalılaşması olur ve kelime burada görüldüğü gibi *isde-* şekline geer.

iste- fiilinin Azeride ikinci mnanası da « sevmek » 'tir. *isdek'* de « sevgi » demektir. Burada da daha ok bu mânada kullanılmıştır.

569. *eh eh*

Bu tekrar bir ses taklidi olabileceği gibi, *ekek* « kılı şakırtısı » 'nın Trkeleşmiş şekli de olabilir.

4

570. *her ne* « her ne kadar »

571. *cihâna* « *cihana* »

cihan kelimesinin Azeri Türkçesinde uğradığı bir değişiklik vardır ki o da vokal uyumuna ve genişlik asimilasyonuna uymasındır. Bunun neticesinde kelime Azeride umumiyetle *cahan* şekline geçmiştir.

İLÂVELER

572. Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında dikkati çeken bir fark da *-mak, -mek* fiil ismi eklerinin kullanışı üzerindedir. Türkiye Türkçesinde bu ek bugün artık iyelik eki almamaktadır. Azeri Türkçesinde ise, eski devrelerde olduğu gibi, bu ek iyelik eki almağa devam etmektedir : *gezmeğim, oturmağım, durmağın, oğumağı, yatmağımız, getmeğünüz, çalışmağları* misallerinde olduğu gibi.

573. Yukarıdan beri incelediğimiz metinlerde soru eki hiç geçmedi. Güney Azeri sahasında soru şekli ses tonu ile belirtildiği için, zaten soru eki fazla kullanılmaz. Metnimizde de hep bu ses tonlu soru şekilleri geçti. Halbuki Azeride soru eki de vardır. Ve şekil bakımından Türkiye Türkçesinden farksızdır: *-mu, -mi, -mu, -mü*. İsimlerdeki kullanışı da Türkiye Türkçesindeki gibidir.

Fiillerdeki kullanışı ise Azeride Türkiye Türkçesinden çok farklıdır. Türkiye Türkçesinde, görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimlerinde soru eki daima sondadır : *geldim mi, gelsem mi, geleyim mi* misallerinde olduğu gibi. Diğer çekimlerde ise soru eki Türkiye Türkçesinde şahıs ekinin önüne getirilir : *geliyor muyum, gelmiş miyim, gelmeli miyim* misallerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesinde bu yoktur. Azeride bütün çekimlerde soru eki sona getirilir : *gelerem mi, gelirem mi, geleceğem mi, gelmişem mi* misallerinde olduğu gibi. Bu da yine Azeri Türkçesinin sisteme bağlama temayülünün bir belirtisidir.

**AZERİ TÜRKÇESİNİN
GELİŞMESİNDEN
ÖRNEKLER**

GAZEL

Apa:dı könlümi bir hoş kamer yüz can fezâ dilber
Ne dilber dilber-i şâhid, ne şâhid şâhid-i server

Men ölsem sen büt-i şengül surâhî eyleme kulkul
Ne kulkul kulkul-i bâde, ne bâde bâde-i ahmer

Başumdan gitmedi hergiz senüñlen içtügüm bâde
Ne bâde bâde-i mestî, ne mestî mestî-i sagar

Şehâ şîrin sözüñ kılur Mısırdâ bir zaman kâsid
Ne kâsid kâsid-i kıymet ne kıymet kıymet-i şekker

Tutuşmayınca der-âteş belürmez haslet-i anber
Ne anber anber-i sûziş, ne sûziş sûziş-i micmer

Ezelde cânım içinde yazıldı sûret-i ma'nî
Ne ma'nî ma'nî-i sûret, ne sûret sûret-i defter

Hasan oğlı saña gerçi duâçıdur velî sâdık
Ne sâdık sâdık-ı bende ne bende bende-i çâker

Hasanoğlu

RÛBÂÎ

Didüm lebüni sorsam u emsem ola mı?
 Bu derdüme binüm aceb em sem¹ ola mı?
 Çün irmez elüm vasluña düşmişem ıraḥ,
 Düşde ḥayâlünüñ lebin emsem ola mı?

Ol göz ki yüzün görmeye göz dime aña,
 Şol yüz ki tozuñ silmeye yüz dime aña,
 Şol söz ki içinde sanemâ vasfuñ yoḥ,
 Sen bâd-i hevâ tut anı söz dime aña.

Didi ki niçün gözüni pür nem görürem,
 Ya köñülüni ben nişe² pür gem görürem?
 Didüm sanemâ anuñ için ki lebüni
 Dâyim görmezem velî dem dem görürem.

1. ilâç, 2. niçin, neden, nasıl

TUYUG

Dünyayı çoğ sınağuğ bir bûyimiş,
 Kanu âlem varlığı bir hûyimiş,
 Kaplan aslan ejdehalar cümlesi
 Ecelüñ kaynağında' âhûyimiş.

Kankı canda od varını ah bilür.
 Başda ne yazılmışın ol şah bilür,
 Can giripdür ışkı yolına anuñ
 Yola çıhanuñ işin Allah bilür.

Kadı Burhâneddin

1. pençesinde.

Korkut Ata ayıtdı : Añır zamanda ðanlık giri Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, añır zaman olup kıyamat kopınça. Bu didügi Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır.

Dede Korkut soylamış: Ölen adam dirilmez, çıhan can giri gelmez. Bir yigidün kara tağ yumrusınça malı oısa yığar, direr, taleb eyler, nasibinden artuğın yiye bilmez.

At yimeyen acı otlar bitinçe bitmese yig. Adam içmez acı sular sızınça sızmasa yig.

Gitdükde yirün otlakların geyik bilür. Gögez' yirler çemenlerin kulan bilür. Ayru ayru yollar izin deve bilür. Yidi dere koñuların dilkü bilür.

Sabadañça yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınça tıka basa yir, elin bögrine urur aydur.

Gine toy idüp atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurmuş idi. Bir yire ağ otağ, bir yire kızıl otağ, bir yire kara otağ kurdurmuş idi.

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı,
 Hñan babamuñ güyegüsi,
 Kadın anamuñ sevgüsi,
 Atam anam virdügi,
 Göz açuban gördüğüm,
 Köñül virüp sevdüğüm,
 A Dirse Hñan !

Karanku añşam olanda vaf vaf üren,
 Acı ayran tökilende çap çap içen,

gice gelen hırsuzları korkudan,
Korkuduban şamatasıyile ürküden !

Kırk ince billü kız ile Burla Hatunı getürüp durursın
Saña yesir olsun.
Karıçuk anamı getürüp durursın,
Mere kâfir anamı virgil maña,
Savaşmadın urışmadın kayıdayım,
girü döneyin gideyim bellü bilgil.

Mere dayalar bu kavat oğlu kavat mize erlik mi gösterür didi, varuñ, bundan pay dileñ, görüñ ne dir didi.

Vay al duvağum iyesi²,
Vay alnum başum umudı,
Vay şah yigidüm, vay şahbaz yigidüm,
Toyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit!

Mere kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü,
Yandı bağrum göyindi içüm.
Meger senüñ ağañ yok olupdur,
Yüregüñe kaynar yağlar koyılupdur,
Kara bağruñ sarsılupdur.

Berü gelgil ağam Kazan,
Deñiz kibi kararup gelen nedür,
Od kibi şılayup ilduz kibi parlayup gelen nedür?
Ağz dilden biş kelime haber maña,
Kara başum kurban olsun ağam saña.

(Dede Korkut Kitabı'ndan)

1. yeşermiş, 2. sahibi.

Kamunı yaradan bir Allâhdur,
 Cemî'üñ işinden ol âgâhdur.
 Yaratmadı tenk elde biş barınağı,
 Ki herkeslü bile yolın varmağı.
 Eger cümle âlem berâber ola,
 Haçan âlem işi müyesser ola.
 Çü erden ere fark vardur yaqîn,
 Berâber imez' âsmân ü zemîn.
 Kişi öz kemâlini bilmağ gerek,
 Elinden gelür işi kılmağ gerek.
 Yabanda sıçan dir ki şirem, velî
 Berâber olanda itürür yolu.
 Bularnı sınamadın inanmagil,
 Muħannes divârına dayanmagil.

Nolaydı olaydı bir ulu savaş,
 Çıhaydum ganîm ile men başa baş.
 Bileler ki doğmuş anadan bir er,
 Duya her kişi erdeminden ħaber.
 İğit erlik ilen yiyer ekmegi
 Dimişdür bu sözi erenler begi
 Yimek ekmegi râygân ħandadur²,
 Her ekmek bir ejdernüñ ağızındadır.
 Yêri! ejdehâyı aradan götür,
 Ol ekmekni ağızından alup götür.
 İlâhî kılıcum iti⁴ kıl menüm,
 Ki kessün ögümden gelen düşmenüm.
 Cıdamnı elümden ser efrâz kıl,
 Kaçarsam uzun ömrümi az kıl.
 Cıdamnı elümde hasûda yügürt⁵,
 Yüzüme tükürtme, leşime tükürt.

Şâh İsmâil ħatâi

1. değil, 2. nerededir, kandadır, 3. yürü, 4. keskin, 5. koştur.

GAZEL

Meni candan osandurdu, cefâdan yâr osanmaz mı,
Felekler yandı âhumdan, murâdum şem'i yanmaz mı?

Kamu bîmârına cânan devâ-yi derd ider ihsan,
Niçün kılmaz maña derman meni bîmâr sanmaz mı?

Gamum pinhan dutardum men, didiler yâra kıl rûşen,
Disem ol bî-vefâ bilmen inanur mu inanmaz mı?

Şeb-i hicran yanar cânum, töker kan çeşm-i giryânım,
Oyadur halkı efğânım, kara bahtum oyanmaz mı?

Gül-i ruhsârûña karşı gözümden kanlu akar su,
Habîbüm fasl-i güldür bu, ahar sular bulanmaz mı?

Degüldüm men saña mâil, sen itdün aklımı zâil,
Manâ ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı?

Fuzûlî rind ü şeydâdur, hemîşe halka rüsvâdur,
Sorun kim bu ne sevdâdur, bu sevdâdan osanmaz mı?

Fuzûlî

MURABBA

Periřan hâlûñ oldum, sormaduñ hâl-i perişânum,
 Gamuñdan derde düşdüm, kılmaduñ tedbîr-i dermânüm.
 Ne dirsın, rûzigârüm bêyle mi keçsün güzel ĥanum,
 Gözüm cânüm efendim sevdüğüm devletlü sultânüm.

Esîr-i dâm-i işkuñ olalı senden vefâ görmen,
 Seni her kanda görsem ehl-i derde âşinâ görmen,
 Vefâ vü âşinâlık resmini senden revâ görmen,
 Gözüm cânüm efendim sevdüğüm devletlü sultânüm.

Deger her dem vefâsuz çarĥ yayından maña miñ oĥ,
 Kime şerh êyleyem kim mihnet ü endûh ü derdüm çoĥ,
 Saña kaldı mürüvvet, senden özge hiç kimsem yoĥ,
 Gözüm cânüm efendim sevdüğüm devletlü sultânüm.

Gözümden dembedem bağrum ezüp yaşum kimi gitme,
 Seni terk itmezem çün men, meni sen daĥı terk itme.
 İñen¹ hem zâlim olma, men kimi mazlûmı incitme,
 Gözüm cânüm efendim sevdüğüm devletlü sultânüm.

Katı köñlüñ neden bu zulm ile bî-dâda râgıbdur,
 Gözeller sen kimi olmaz, cefâ senden ne vâcibdür,
 Seniñ tek nâzenîne nâzenîn işler münâsibdür,
 Gözüm cânım efendim sevdüğüm devletlü sultânım.

Nazar kılmazsın ehl-i derd gözden ağıdan sêyle,
 Yamanlıkdur işüñ uşşâk ile, yahşı mıdur bêyle,
 Gel Allâhı severseñ bendeñe cevri itme lutf êyle,
 Gözüm cânım efendim sevdüğüm devletlü sultânım.

Fuzûlî şive-i ihsânüñ ister bir gedâyuñdur,
 Dirildükçe seg-i kûyuñ, ölen de hâk-i pâyuñdur,
 Gerek öldür gerek ko, hükm hükmüñ rây râyuñdur,
 Gözüm cânım efendim sevdüğüm devletlü sultânım.

Fuzûlî

GAZEL

Dutma ol gül dâmenin mahşer güninde cân için,
Kılma yüz­süz­lük niğâr ilen bir avuç kan için.

Yoldaş oldur kim kara günlerde yoldan çıkmasun,
Kesme yoldaşdan Hızır tek çeşme-i hayvân için.

Açmagil ağzın görende hâl-i müşgin dânesin,
Egme baş perkâr tek her noktaya devrân için.

Yengi' ay başın eger hırşîde tâ olsun tamâm
Sâde dil bilmez ki besler özini noksân için.

Meşrûb için koymagil elden inân-i ihtiyâr
Hâmlıktan atunı öldürmegil meydân için.

Hüsn-i cevânından el kesmekdür arvatlar işi
Kes özüñden merdler tek Yûsuf-i Ken'ân için.

Minnet ilen dirilen Sâib öüim­dendür beter,
Can virürler ehl-i gayret derd-i bî-dermân için.

Sâib

SAÑA GENCELİ DİYELLER

Ayı görmeli diyeller,
 Büti sevmeli diyeller,
 Beli inceli diyeller,
 Lebi goncalı diyeller,
 Saña Genceli diyeller.

Sanemim, bütüm, nigârım,
 Kara gözlü gül-izârım,
 Gözcl üzlü nev bahârım,
 Daği kalmadı karârım,
 Saña Genceli diyeller.

Bu ne hüs-n-i bî-nişandur,
 Bu ne la'l-i can-sitandur,
 Bu ne öpmeli dehandur,
 Öpüşün gıdâ-yi candur,
 Saña Genceli diyeller.

Nigehiñ tamâm efsun,
 Bahışiñ vurur şebîhun,
 Saña mihr ü mâhı meftun,
 Üzüñ ay u çehre gülgün
 Saña Genceli diyeller.

17. ASIR

Ne kadar kılım hayâlîñ,
 Nola ger görüm cemâlîñ,
 Ruḥum üzre ḥatt ü ḥâlîñ
 Baña tuş¹ gele ḥayâlîñ,
 Saña Genceli diyeller.

Kul olım o yaḥşı kaşa,
 O dudağilen suvaşa,
 Meni vurma dağa daşa,
 Ki mehiñ kuyaşdan² aşa.
 Saña Genceli diyeller.

T'esir

1. eş, denk, 2. güneşten.

FÂTİMA

Saykallanup saykallanup kara zülf,
 Ne güzel düşüpdür yüze Fâtıma,
 Can alırsan gene bu ne sürmedür
 Çeküpsen ol ħumar göze Fâtıma?

Men mâyilem seniñ zeneħdaniña,
 Halka halka zülf-i perişaniña,
 Cevâhirler ħarc êderdim şanıña,
 Müştak ger olaydın söze Fâtıma.

Çin mülkine vërmen saçınıñ dengin,
 At canıma kirpikleriñ ħadengin,
 Tâ ki gördüm yañagınıñ al rengin,
 Düşmüşem bir oda, köze Fâtıma.

Yay kimi ne güzel çeküpsen kaşı,
 Aña söz yoħ her ne dêsem yaraşı,
 Saña pêskeş êtmenem mi can başı,
 Nişün¹ bir gelmezsen bize Fâtıma?

1. niçin, neden.

Êşkîñ ateşidir meni eriden,
Can üzüldi baħa baħa geriden,
Dönmüşem melekden tamam periden,
Vâkîf'am sêvmişem teze Fâtıma.

Vâkîf

AĞLARSAN

Deli köñül gel eylenme gurbetde,
 Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.
 Yadlar ile ömür çürür hesretde,
 Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Yağsı günde yar u yoldaş çoğ olur,
 Yaman günde hêç bulunmaz yoğ olur,
 Yad êllerin te'ne sözü ođ olur,
 Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Men görmüşem bu gurbetin dadını,
 Yanıp yanıp çoğ çekmişem odını,
 Ğemlenirsen her görende şadını,
 Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Oğudugça gemgin şê'ri gezeli,
 Köhne yaraların bir bir tezeli,
 Yada düşer kêçen günün ezeli,
 Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Yada düşer bağçalarıñ, bağlarıñ,
Ala garlı, boz dumanlı dağlarıñ,
Gocalırsan kêçer cavan çağlarıñ,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Kêçen günü bir bir heyâl êdersen,
Dolar gem koñlüne melâl êdersen,
Gelenden gêdenden suâl êdersen,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Her mezara düşer olsa güzârıñ,
Yada düşer ata ana mezarıñ,
Vidâdi heste tek artar azârıñ,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Vidâdi

AĞLARAM

Derd bilmezler kınar meni hêç dêmez,
 Derd ilen doludur dösüm¹ ağlaram.
 Çerhiñ siteminden dêvriñ zu'mından,
 Tökülür dembedem yaşım ağlaram.

Ne kadar könlüme vêrrem nesihet,
 Bir zaman êşğden olmaz ferâget,
 Ne mende cür'et var, ne yarda mürvet.
 Yaman yêre yêtüb işim ağlaram.

Her kimseniñ olsa bir hêyr ü şeri.
 Gelüp menden alurdılar heberi,
 Ol kaşları yayı sêvenden beri,
 Dağılıpdur akl u hûşum ağlaram.

Diyâr-i gurbetde bî nâm ü nişân,
 Kalmışam tapulmaz² hâlîm soruşan,
 Ne bir gelen, ne bir ehval danuşan,
 Yoliardadı gözüm gûşum ağlaram.

Düşende yadıma bî-vefâ dilber,
Serâser od dutup alışar ciğer,
Ėem tünlük³, men yalkuz, yüz yana çeker,
Zâkir'em böyüyüp başım ağlaram.

Zâkir

1. göğsüm, 2. bulunmaz, 3. kalabalık.

İKİNCİ MECLİS

(Şö'le Hanımın otağında vâği olur. Têymur Ağa ve Nise Hanım gabağ gabağa¹ ayag üste danışirlar.)

Têymur Ağa — Dê görüm bu işin çaresi nedir? Bu ne heyaldır ki vezir düşüpdür? Meğer men ölmüşem ki, seni vezir özgesine vère bile? Añır bu gerâbetden onun menzuru nedir?

Nise Hanım — Menzuru nedir? Meğer özün bilmirsen? Elbetde menzuru ihtiyar ahtarmag² ve izzetde olmağdır.

Têymur Ağa — Meğer han ona vêrdiyi ihtiyar ve izzet bes³ dêyil?

Nise Hanım — Bes olsa da ama bi êtibardır. İsdiyir ki gerâbet sebebiyle bu ihtiyar ve izzet pâyidar olsun.

Têymur Ağa — Ğerib aħmagdır. Meğer han öz yahın eġrebalarına êtdiyi işleri gözü ile görmür? Be her suret işe çare tapmag⁴ gerekdır. Sen ebes yère bu vaħda dek meni goymadın ki, onu heberdar êdim. İndi men isdiyirem ki, sabah onun yanına adam gönderip me'lum êdem ki, bu niyetden düşsün, yoħsa heyir götürmez.

Nise Hanım — Amandır Têymur Ağa, bu fikirden düş ki bu işi hergiz vezire bildirmek olmaz. Ondan ötrü ki o hemişe dêyir: Ğan seni öldürmeye behâne ahtarır ve men bilirem ki, bu hüsüsda vezirle mükerrer meşveret êdipdir. Eġer bizim mehebbetimizi anlasa, öz heyri ve selahı için haman saat gêdip hana bildirecekdır ki sen göya onun namizedine göz tikipsen, hususen ki, vezir senden çoğ incikdir.

Têymur Ağa — Ğan benim atadan galan ölkemi ve hanlığı zebt êtdiyi yêtışmez, indi meni öldürmek fikrine de düşür? Onun ham heyaldır.

Nise Hanım — Elbetde, çünkü êhtiyat êdir ki sen atan memleketini ondan êddia êdesen. Seni özüne muhil görür. Men êşitmişem ki ancag êl üzüne sene hürmet êdir. Eğer fûrset tapsa, bir gün seni sağ goymayacagdır.

Têymur Ağa — Hêç vaht onun kimi hanlar meni öldüre bilmez. Beyler ve halgın çoğusu benim atamın yahşılığları sebebine mene iğlaskeşdir. Men o guşlardan dêyilem ki etim yêyle. Hob, men vezire ne êylemişem ki menden incik olupdur.

Mirze Fetheli Aşundzâde

1. karşı karşıya, 2. aramak, 3. kâfi, 4. bulmak

GÂVUR GIZI

Bilmem ne çâre êyliyim ay Molla Nesreddin!
Çerletdi¹ lap meni bizim avrat gâvur gızı.

On beş, on altı, belke de on yeddi il olar,
Vardır benim êvimde bu külfet gâvur gızı.

Üç dört uşag doğup, gocalup, dişleri düşüp.
Bir kâftara² dönüpdü bu nekbet gâvur gızı.

İndi ne geder ona dêyirem sen gocalmısan,
Çoğdur işin, olur sene zehmet, gâvur gızı.

Gel râzı ol ki bir gız alım, men de kêyf çekim,
Hem êylesin sana daği hidmet gâvur gızı.

Bundan yana dönüp ite, mır mır mırıldayur,
Goymur olam êvimde de râhat, gâvur gızı.

Bir söyleyen yoğ, ay başı batmış, ne borcuna,
Hağğın nedir, salırsan edâvet, gâvur gızı?

Sübh oldu, dur inekleri sağ, çalğa nehreni.³
Dîvâra yap tezek, êle gêyret, gâvur gızı!

Örgen, palas⁴, çatı⁵ toğu, ip tulla⁶, yun⁷ dara,
Tendir gala⁸, pişir çörek, aş, et, gâvur gızı!

Sal başını aşağı sen, ancag işinde ol,
Paltar⁹ yu, êv süpür, êle hidmet, gâvur gızı!

Yoḥsa ne borcuna ki er avrat alır gene,
Avratsan ancag êyle itâet, gâvur gızı!

Erdir özü biler, nêçe avrat alar, alar,
Heyvan kimi durar baḥar avrat gâvur gızı!

Sâbir

1. bunalıtı, sıktı, 2. sırtlana; ihtiyara, korkunç ihtiya-
ra, 3. yayıḡı, 4. çul, yayḡı, 5. ip, urgan, 6. at, 7. yün, 8. yak,
9. çamaşır.

GIZIMA

Gudretim olsêydi, yaza bilsêydim
 Bir kâğız¹ üsdüne bu derdi, gızım!
 Senin mösibetin benim derdimden
 Nêyliyim ki gat gat bêterdi gızım!

Bunu kim diyerdi bir seher çağı
 Tarımar olacağ ömrümün bağı?
 İpek têlerinin gelse sorağı,
 Ğelbimde ne güller biterdi gızım!

Menim mösibetim gelmez ki başa,
 Dur dêdim durmadı gözümde yaşa.
 Dêsêydin derdimi ğebirde daşa
 O da dil dil olup öterdi gızım!

Süzülüp bir daha gele bilsêydin,
 Barı bir defelik güle bilsêydin,
 Ya da rahat rahat öle bilsêydin,
 Bütün ğemim gussemlerdi gızım.

1. kâğıt.

Mekteb bacuların gördüler zâten,
Can vâren- sen idin, canı çıhan men.
Sen, çıhıp gêderken taza âlemden,
Menim alınımdaki ne terdi gızım!

Göllerim gurudu, sonam ağladı,
Sonama ses verdi anam ağladı,
Toyuna aldığım hınam ağladı,
Mene gara daşlar gül vêrdi gızım!

Senden bir yadigâr olacag diye
Of... yaza bilsêydim sene mersiye.
Biçare ğelbimi serinletmeye
İnan, ömürlükçe yêterdi gızım!

Ehmed Cavad

ANA DİLİ

«Lay lay¹ dâdim yatasan,
Gızıl güle batasan,
Gızıl gülün içinde
Şirin yuğu² tapasan.»

Bêle dêyip benim anam,
Yırgaladı beşiğimi,
Anamla bir o layla da,
Çek'di benim kêşiğimi³,
Menim uşah lugatımda
Sêvği sözü yoħken hele
Sêvdim ana dilimi men,
Anamın her kelmesiyle.
Yıllar kêçti yaşa doldum,
Anladım ki benim dilim
Üreğimden çıħmaz benim,
Doğransam da dilim dilim.
Şerğın sen'et bayrağıdır
Füzûli'nin gezelleri.
Baħ bu dilde vasf êylemiş
O en zerif gözelleri.

Min dünyaya değışmerem
Sâbir'in bir satrını men.
Onda gördüm öz dilimin

Şehdini men, êtrını men.
Ġelbim heyat çêşmesidir,
Sêvinç yağır, ah dağdır.
Menim dilim Göy Gölümdür
Menim dilim Şah Dağımdır.
Kim ki sêvmir öz dilini
İtsin benim gözlerimden
İlim ilim⁴.
Bu Azeri torpağının
Güneşidir benim dilim.

Helil Rıza

1. ninni, 2. uyku, 3. nöbetimi; kuşağımı, 4. izi belli olmayacak şekilde.

SEMENİ'

Yêne güzel vetenime geldi yaz,
 Menim könlüm bu âlemden ayrılmaz.
 Kim bu mâvi güzelliğe vurulmaz,
 Gülüş dolu dodağlara semeni..
 Bizim êller oğuyur bu neğmeni,
 Semeni, ay semeni sağla meni.
 Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni.
 Semeni, ay semeni sağla meni.

Bu bayramda her il meclis düzelden,
 Men el çekem senin kimi gözelden,
 Süfrelerin bezeğisen ezelden,
 Yaraşıhsan² otağlara semeni..
 Bizim êller oğuyur bu neğmeni,
 Semeni, ay semeni sağla meni.
 Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
 Semeni, ay semeni sağla meni.

Men il boyu hesretine dözerem³,
 Êle bilme bek'lemek'den bêzerem.
 Yollarını sözlerimle bezerem,

Gêtme menden uzaqlara semeni..
Bizim êller oħuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni saħla meni.
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni saħla meni.

(Bir Azeri türküsü)

1. kap içinde süs için yetiştirilen yeşil buğday, yeşillik,
2. süssün, 3. tahammül ederim.

SEN, SEN, SEN

Ay ne gêce, serin külek'¹, göy çemen,
 Dört yanımız zefir saçan yêsemen,
 Anca meni hêyretlere ğerg êden
 Ne çemendi, ne çiçeydi.. Sen, sen. sen!

Bir söz aħır dodağıma dilinden,
 Canan dêyil, can bilirem seni men,
 Gêce gündüz bu sinemde döyünen
 Ne könüldü, ne yürek'di.. Sen, sen, sen!

(Bir Azeri türküsü)

1. rûzgâr.

GAFGAZ

Gafgaz diye genc iken
 Men vuruldum bu ada.
 Yüzü kibi adı var
 Her sıldırım¹ gayada.
 Hara gêtđim bir anda,
 Unutmadım dünyada
 Göy Hazeri, Göy Gölü
 Arazı, Kürü men
 Sêvirem Gafgazi,
 Sêvirem, sêvirem, sêvirem Gafgazi men.

Nêçe gardaş mülletin
 İndi burda yazıdır,
 Bu könlümün êşkidir,
 Neğmesidir, hazıdır.
 Eziz ana yurdumun
 Doğma bir parçasıdır.
 Min yol öpsem doymaram
 Bu torpağı azı men
 Sêvirem Gafgazi,
 Sêvirem, sêvirem, sêvirem Gafgazi men.

(Bir Azeri türküsü)

1. yalçın.

20. ASIR

ARZU GIZIM

Êtır saçır gül çiçek'
 Gülsün ömrün bahar tek'
 Senin bu şên heyatta ay gızım
 Hoş gedemin mübarek'..

Ay benim Arzu gızım,
 Ay benim Arzu gızım, Arzu gızım,
 Ömrümün yazı gızım,
 Sêvinci, nâzı gızım
 Arzu gızım.

Dağda duman çen' gözel,
 Çêhri o çemen gözel,
 Gelbimde min arzu var ay gızım,
 Hamısından² sen gözel..

Ay benim Arzu gızım,
 Ay benim Arzu gızım, Arzu gızım,
 Ömrümün yazı gızım,
 Sêvinci, nâzı gızım,
 Arzu gızım.

Ana kimi m hriban,
Var mı g zel bir insan?
G n olsun sen  z n de ay gızım,
B y k' ana-y-olasan.

Ay benim Arzu gızım.
Ay benim Arzu gızım, Arzu gızım,
Ömrümün yazı gızım,
S vinci, n zı gızım,
Arzu gızım.

(Bir Azeri türküsü)

1. duman, sis, 2. hepsinden.

AZERBAYCAN DİLİ DİALEKT VE ŞİVELERİNİN TESNİFİ

Azerbaycan dili dialekt ve şivelerinin tesnifi tarihî - coğrafi prînsip esasında vêrilmişdir. Bu prînsipe esaslanarag Azerbaycan dilinin dialekt ve şivelerini dörd grup etrafında cemleşdirmek olar ki bunlar da öz növbesinde bir sıra diyalekt ve şivelerden ibaretdir.

1. Şerğ grupu dialekt ve şiveleridir ki buraya Guba, Baki, Şamahı dialektleri, Muğan grupu, Lenkeran şiveleri dahildir.
2. Ğerb grupu dialekt ve şiveleridir ki, buraya Gazağ, Garabağ, Gence dialektleri ve Ayrım şivesi dahildir.
3. Şimal grupu diyalekt ve şiveleridir ki buraya Nuğa dialekti ve Zagatala - Gağ şivesi dahildir.
4. Cenub grupu dialekt ve şiveleridir ki, buraya Naççivan, Ordubad, Tebriz diyalektleri ve Yêrêvan şivesi dahildir.

Şireliyef

BİBLİYOGRAFYA

- Şehriyâr, *Hêyder Babaya Selâm*, Tebriz, 1332.
- Şehriyâr, *Hêyder Babaya Selâm* (II), Tebriz, 1345.
- Nüsretullah Fethi, *Yâdi ez Şehriyâr*, Tehrân, 1343.
- A. Ateş, *Şehriyâr ve Haydar Babaya Selâm*, Ankara, 1964.
- M. A. Ferzâne, *Düstûr-i Zebân-i Azerbaycan*, Tebriz, 1344.
- M. Şireliyef, *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları*, Bakû, 1962.
- A. Zeki Velidi Togan, *Azerbaycan (İslâm Ansiklopedisi)*.
- M. Fuad Köprülü, *Âzerî (İslâm Ansiklopedisi)*.
- M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı üzerinde bir gramer denemesi* (TDED, 1951, IV, Sayı 1-2).
- M. Ergin, *De-de Korkut Kitabı II, İndeks - Gramer*, Ankara, 1963.